

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

HEFAD

EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN: 2687-6175

Ankara Hacı Bayram Veli University

Sayı 10 / 2024 Bahar

The Journal of Faculty of Letters

Number 10/2024 Spring

• Sahibi

Owner

AHBV Üniversitesi adına / In the name of AHBV University
Prof. Dr. M. Naci BOSTANCI

• Editör

Editor

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

• Editör Yardımcıları

Editorial Assistants

Doç. Dr. Atakan AKÇAY
Doç. Dr. Dinçer APAYDIN
Doç. Dr. Tuna YILDIZ
Arş. Gör. Dr. Kadirhan ÖZDEMİR

• İstatistik Editörü

Statistics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ASLAN

• İndeks Editörü

Index Editor

Dr. Öğr. Üyesi Leyla YORULMAZ

• İngilizce Editörü

English Manuscripts Editor

Doç. Dr. Yavuz ÇELİK

• Fransızca Editörü

Éditeur de français

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Büşra SÜVERDEM

• Türkçe Dil Editörü

Turkish Manuscripts Editor

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILMAZ

• Düzenleme

Technical Editors

Dr. Öğr. Üyesi Filiz CANYURT
Arş. Gör. Ozan BÖKE
Arş. Gör. Seda KARA
Arş. Gör. Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

• Haberleşme

Communication

ahbvedebiyatdergisi@hbv.edu.tr

• Yayın Kurulu Üyeleri

Editorial Board

Prof. Dr. Ayşegül AKYURT
(Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Erdal AKSOY
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Imre BASKI
(Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan)

Prof. Dr. Jarkin SULEIMENOVA
(Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan)

Prof. Dr. Klara KUZMOVA
(Trnava Üniversitesi, Slovakya)

Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE
(T.C. Paris Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği)

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Zaynabidin ABDİRASHIDOV
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN
(AHBV Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Júlia BARTHA
(Szolnok Millî Müzesi, Macaristan)

• Alan Editörleri

Field Editors

Prof. Dr. Ali Ümrân KÖMÜŞÇÜ
(Coğrafya Alan Editörü)

Prof. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU
(Mütercim Tercümanlık Alan Editörü)

Prof. Dr. Gamze ÖKSÜZ
(Slav Dilleri ve Edebiyatları Alan Editörü)

Prof. Dr. Ayşe CANATAN
(Sosyoloji Alan Editörü)

Prof. Dr. Ayşe Fatma EROL
(Arkeoloji Alan Editörü)

Prof. Dr. Esmâ REYHAN
(Tarih Alan Editörü)

Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU
(Çağdaş Türk Lehçeleri Alan Editörü)

Prof. Dr. Giray FİDAN
(Doğu Dilleri Alan Editörü)

Prof. Dr. Emel ERDOĞAN BAKAR
(Psikoloji Alan Editörü)

Prof. Dr. Hasan ŞENER
(Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü)

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
(Türk Halk Bilimi Alan Editörü)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Sanat Tarihi Alan Editörü)

Prof. Dr. Nurten GÖKALP
(Felsefe Alan Editörü)

Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU
(Antropoloji Alan Editörü)

Doç. Dr. Yavuz ÇELİK
(Batı Dilleri Alan Editörü)

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ

AHBV Üniversitesi, Emniyet Mah. Abant 1. Cad. Toki Blok-
ları No: 10/2D 9. Kat Yenimahalle/ANKARA

0312 546 06 00/01

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (HEFAD),
uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı (Haziran / Aralık) ya-
yınlanır.

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2024

• **Danışma Kurulu Üyeleri**
Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Âbide DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UTKU
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet KILIÇ
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine DEMİREL BOGENÇ
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER
(Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Füsün ATASAVEN
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin KANDEMİR
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
(Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail COŞKUN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail GÖRKEM
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin EKİCİ
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mihaly HOPPAL
(Tartu Üniversitesi, Macaristan)

Prof. Dr. Muharrem KASIMLI
(Azerbeycan Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Müslüm AKDEMİR
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Naile HACIZADE
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmi KARUL
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedim KULA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nergis BİRAY
(Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ruhi ERSOY
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Serkan ŞEN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
(Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Âdem POLAT
(AHBV Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim SARITAŞ
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Fatimah Binti ALI
(Pahang Üniversitesi, Malezya)

Dr. François SCHMITT
(Matej Bel Üniversitesi, Slovakya)

Dr. Noor Raha Mohd RADZUAN
(Pahang Üniversitesi, Malezya)

• **Bu Sayının Hakemleri**
Referees

Prof. Dr. Doğan Göçmen
(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Esmâ Reyhan
(AHBVÜ)

Prof. Dr. Hamdi Bravo
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Aydın
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Güneç
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Gündüz
(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Muvaffak Eflatun
(AHBVÜ)

Prof. Dr. Nilüfer İlhan
(Yozgat Bozok Üniversitesi)

Prof. Dr. Özdemir Koçak
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Tuncay Bülbül
(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Doç. Dr. Aykut Sığın
(Aksaray Üniversitesi)

Doç. Dr. Ferah Türker İtler
(Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Emin Balcı
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa Yıldırım
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Doç. Dr. Oğuzhan Karaburgu
(Akdeniz Üniversitesi)

Doç. Dr. Özlem Aydoğmuş Ördem
(Çukurova Üniversitesi)

Doç. Dr. Şebnem Düzgün
(Ankara Bilim Üniversitesi)

Doç. Dr. Şengün Meltem Acar Keskin
(AHBVÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Funda Hay
(Ankara Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Leyla Yorulmaz
(AHBVÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Murat Toprak
(Siirt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Olkan Senemoğlu
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Seçil Varal
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Özkan
(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Yalnız
(AHBVÜ)

Dr. Arş. Gör. İlkay Aklan
(Çukurova Üniversitesi)

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi *HEFAD*
Uluslararası İndexler Tarafından Taranan Hakemli bir dergidir.

ASOS
indeks

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yazılar, yazarların adlarına göre alfabetik sıralanmıştır.

		Sayfa / Page
Nurşen ÖZKUL FINDIK	EDİTÖRDEN EDITORIAL	7 9
Araştırma Makaleleri	Research Articles	
Büşra SUNMEZ	ROUSSEAU VE MARX'TA İNSANIN TOPLUMSAL VE POLİTİK EVRİMİ SOCIO-POLITICAL EVOLUTION OF MAN IN ROUSSEAU AND MARX	11-23
Ceyda ÇELEBİ	SULTAN II. MAHMÛD'UN DOĞUMU VESİLESİYLE HAZIRLANAN BİR VİLÂDİYYE MECMUASI A VİLÂDİYYE POETRY JOURNAL PREPARED ON THE OCCASION OF THE BIRTH OF SULTAN MAHMUD II	25-40
Devrim AVŞAR	DİLBİLİMSEL BAKIŞ VE JACQUES LACAN'DA DİLİN YAPISAL İŞLEVİ LINGUISTIC PERSPECTIVE AND THE STRUCTURAL FUNCTION OF LANGUAGE IN JACQUES LACAN	41-57
Öğr. Gör. Dr. Ebru ÖZMEN	SOSYAL MEDYA YOLU İLE ÖZ-ANLATI OLUŞTURMA: EĞİTMENLERİN PAYLAŞIMLARI VE ÖĞRENCİ ALGILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA SELF-NARRATION THROUGH SOCIAL MEDIA: A RESEARCH ON LECTURERS' SHARES AND STUDENT PERCEPTIONS	59-77
Öğr. Gör. Dr. İbrahim Emre GÜNAY	TÜKETİM TOPLUMUNDA İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ TEMELİNDE UYKU SORUNSAKLININ SOSYOLOJİK ANALİZİ SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF SLEEP PROBLEM ON THE BASIS OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN CONSUMER SOCIETY	79-90
Yunus EKİM - Semih Yaşar ÇİZİKÇİ	ANKARA HARHAR DERESİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI II DÖNEMİ MEZARLARI ANKARA HARHAR DERESİ EARLY BRONZE AGE II GRAVES	91-104
İnceleme Makaleleri	Review Articles	
Elif YILMAZ - Doç. Dr. Nazlı GÜNDÜZ	APOCALYPTIC DYSTOPIAN FUTURE IN THE TIME MACHINE BY H. G. WELLS H. G. WELLS'İN ZAMAN MAKİNESİ'NDE DİSTOPIK KİYAMET GELECEĞİ	105-114
Yayın Tanıtımı	Book Review	
Zebo FAZLİDDİNOVA	CEDİTLER KOLEKSİYONU: MAHMUDHOCA BEHBUDİ CİLDİ	115-118

EDİTÖRDEN

Değerli okurlarımız,

AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin (HEFAD), Haziran 2024/10. sayısı ile karşınızdayız. Dergimiz ulusal ve uluslararası indekslerde taranan, açık erişime sahip ve çevrim içi yayımlanan bir dergi olarak hem daha görünür hem de akademik atanma kriterleri açısından kabul edilebilir olmayı başarmıştır. 2024 yılında TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin'e başvurumuzu gerçekleştirdik. Dergimizin uluslararası farklı indekslerde yer alması için planlamaya çalışıyoruz.

Dergimizin bu sayısı altı araştırma, bir inceleme makalesi ve bir kitap tanıtımından oluşmaktadır. "Rousseau ve Marx'ta İnsanın Toplumsal ve Politik Evrimi", "Sultan II. Mahmûd'un Doğumu Vesilesiyle Hazırlanan Bir Vilâdiyye Mecmuası", "Dilbilimsel Bakış ve Jacques Lacan'da Dilin Yapısal İşlevi", "Sosyal Medya Yolu ile Öz-Anlatı Oluşturma: Eğitimcilerin Paylaşımları ve Öğrenci Algıları Üzerine Bir Araştırma", "Tüketim Toplumunda İletişim Teknolojileri Temelinde Uyku Sorunsalının Sosyolojik Analizi", "Ankara Harhar Deresi Erken Tunç Çağı II Dönemi Mezarları", "Apocalyptic Dystopian Future in The Time Machine by H. G. Wells", başlıklı makaleler dergimizin araştırma/inceleme yazılarıdır. Zaynabidin Abdirashidov'un "Ceditler Koleksiyonu: Mahmudhoca Behbudi Cildi" adlı eserinin tanıtımı da dergimizin bu sayısında yer almaktadır.

Söz konusu yazıları kaleme alan yazarlarımız Büşra Sunmez, Ceyda Çelebi, Devrim Avşar, Ebru Özmen, İbrahim Emre Günay, Yunus Ekim, Semih Yaşar Çizikci, Elif Yılmaz, Nazlı Gündüz ve Zebo Fazliddinova'ya bundan sonraki çalışmalarında başarılar dilerim.

Son olarak dergimize yazılarıyla katkı sağlayan değerli yazarlarımıza, titiz çalışmalarlarıyla sürece destek veren yayın kurulu üyelerimize, kıymetli vakitlerini ayırarak yazıları inceleyen hakemlerimize, dergimizin uluslararası alanda tanınırlık kazanmasını büyük bir sorumluluk ve özveriyle sağlayan yardımcı editörlerimize ve düzeltme ekibinde yer alan hocalarımıza içten teşekkürlerimizi sunarım.

Dergimizin Aralık 2024 sayısında görüşmek dileğiyle sizi yazılarımızla baş başa bırakıyorum.

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

Editör

EDITORIAL

Dear Readers,

We are here with the June 2024/10th issue of AHBVÜ Journal of Faculty of Letters (HEFAD). As an online journal with open access indexed by national and international indexes, our journal has managed to be both more visible and acceptable in terms of academic appointment criteria. In 2024, we made our application to TÜBİTAK ULAKBİM TR Index. We are planning for our journal to be included in different international indexes, as well.

This issue of our journal consists of six research articles, one review article and one book review. "Socio-Political Evolution of Man in Rousseau and Marx", "A Vilâdiyye Poetry Journal Prepared on the Occasion of the Birth of Sultan Mahmûd II", "Linguistic Perspective and the Structural Function of Language in Jacques Lacan", "Self-Narration through Social Media: A Research on Lecturers' Shares and Student Perceptions", "Sociological Analysis of Sleep Problem on the Basis of Communication Technologies in Consumer Society", "Ankara Harhar Deresi Early Bronze Age II Period Graves" and "Apocalyptic Dystopian Future in *The Time Machine* by H. G. Wells" are the research/review articles of our journal.

The review of Zaynabidin Abdirashidov's "Jadids Collection: Mahmudhoca Behbudi Volume" is also included in this issue of our journal. I wish our authors Büşra Sunmez, Ceyda Çelebi, Devrim Avşar, Ebru Özmen, İbrahim Emre Günay, Yunus Ekim, Semih Yaşar Çizikci, Elif Yılmaz, Nazlı Gündüz and Zebo Fazliddinova success in their future works.

Finally, I would like to extend our sincere thanks to our valuable authors who contributed to our journal with their articles, our editorial board members who supported the process with their meticulous work, our referees who took their precious time to review the manuscripts, our associate editors and our professors who took part in the editing team, and who ensured that our journal gained international recognition with great responsibility and devotion.

We hope to see you in the December 2024 issue of our magazine and leave you alone with our articles.

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

Editor

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Büşra SUNMEZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğitim Enst.
Felsefe Böl.
Doktora Öğrencisi

busra.sunmez@hbu.edu.tr

 0000-0002-5254-083X

 10.56387/ahbvedebiyat.1472075

Gönderim Tarihi: 22.04.2024

Kabul Tarihi: 28.06.2024

Alıntı: SUNMEZ, B. (2024)
"Rousseau ve Marx'ta İnsanın
Toplumsal ve Politik Evrimi".
AHBÜ Edebiyat Fakültesi
Dergisi, (10), 11-23.

ROUSSEAU VE MARX'TA İNSANIN TOPLUMSAL VE POLİTİK EVRİMİ

Bu makale yazarın doktora tezi araştırması sürecinde oluşturulmuştur.

ÖZ: İnsan değişir, bu değişimin niteliğini belirleyen şey ise toplumsal ve politik koşullardır. İnsanlığın gelişimi ve ilerlemesi, doğayla kurulan ilişki ve etkileşimin yarattığı, doğrudan dünyaya açık olmak anlamına gelen farkındalık nispetinde açığa çıkmaktadır. Çünkü insan, canlılığının bir göstergesi olarak, sürekli bir biçimde görünülebilirlikle birlikte görünenin altında yatan şeyi de keşfetmek arzusunda. Merak ve sorun çözme yeteneği, görünen ve gerçeklik arasındaki çelişkiyi aşma gayretinin etkin enstrümanlarını oluşturmaktadır. Bu enstrümanların yarattığı yeterli olma durumu ise insanın her zaman ve her koşulda kendini belirleyebildiği gerçeğine işaret etmektedir. Bu çalışmanın amacı Rousseau ve Marx'ın toplumsal politik insanı felsefelerinde nasıl oluşturduklarına odaklanarak, eşitsizlik ve sömür gibi yabancılaşmanın yarattığı problem alanları üzerinden değişimin etkisiyle birlikte bunların önemini açıklamaya çalışmaktır. İnsanın toplumsal politik evriminde yabancılaşmayla ilişkisi içerisinde doğrudan belirleyici olan faktör Rousseau'da eşitsizlik tezi üzerinden gelişirken, Marx'ta ise eşitsizlikle doğrudan ilişkili sınıflı toplum yapısının temel niteliğini oluşturan sömürü analizi üzerinden açığa çıkmaktadır. Gerek Rousseau gerekse de Marx'ta yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisinde belirleyici olan toplumsal ve politik evrimdir. Rousseau değişim unsurunu yaratan koşulların yenilenecek formunun dönüşümüne işaret ederken Marx bu koşulların doğrudan ve bütünüyle kökten yok edilmesine işaret etmektedir. Makale, bu iki görüş arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinden Rousseau ve Marx'ta toplumsal ve politik insan tasavvurunun nasıl şekillendiğini gözler önüne sermeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Yabancılaşmanın Aşılması, Eşitsizlik, Sömürü, Özgürlük.

SOCIO-POLITICAL EVOLUTION OF MAN IN ROUSSEAU AND MARX

ABSTRACT: People change, and what determines the nature of this change is the social and political conditions. The development and progress of humanity is revealed in proportion to the awareness created by the relationship and interaction with nature, which means being directly open to the world. This is because, as an indicator of his vitality, man constantly desires to explore whatever lies beyond the visible as well as the visible. Curiosity and problem-solving ability constitute effective instruments of the effort to overcome the contradiction between appearance and reality. The state of sufficiency created by these instruments points to the fact that humans can determine themselves at all times and under all circumstances. The aim of this study is to focus on how Rousseau and Marx created the socio-political human being in their philosophies and to try to explain their importance along with the effect of change on problem areas created by alienation such as inequality and exploitation. While the factor that is directly definitive in the social-political evolution of man in his relationship with alienation develops through the inequality thesis in Rousseau, in Marx it emerges through the analysis of exploitation, which constitutes the sole motivation of the class society structure created by inequality. In Rousseau and Marx, the overcoming of alienation and its relationship with freedom are shaped by renewing and changing the form of the conditions that create the element of change, which constitutes the focal point of social and political evolution, or by directly and completely destroying them. As a result, by completing the study with the similarities and differences between the two views, it is expected to better reveal how the socio-political conception of man is shaped in Rousseau and Marx.

Keywords: Alienation, Overcoming Alienation, Inequality, Exploitation, Freedom.

Giriş

Doğanın bir parçası olarak insan, kendini tanımanın ve yapabileceklerini fark etmenin yolunu, yaşadığı sürece ortaya çıkan problemlerle mücadelesinde bulabilmektedir. Bu mücadele ise belirli yönde bir ereğe işaret etmektedir. Yaşamda salt var olma mücadelesi, insanı, varlığını koruyarak sürdürme mücadelesine sevk etmektedir. Bu durum onun başkalarıyla bir aradalığıyla şekillenen ilişki biçimlerine de etki ederek, kişinin gelişimini en üst seviyede tamamlayabileceği kendini gerçekleştirme ediminde son bulmaktadır. Dolayısıyla bu var olma mücadelesi içerisindeki sürecin herhangi bir aşamasında açığa çıkacak olan problemler, bir önceki edimin tatmininin yeterince sağlanamadığının göstergesi olabilmektedir.

İnsanın toplumsal ve politik bir varoluşa tabi olması, onun parçası olduğu toplumsal bütünü, çeşitli ilişkiler ağı içerisinde var kılmanın yollarını araması hedefiyle açığa çıkmaktadır. Bu hedef birçok filozof tarafından farklı şekillerde belirlenerek ele alınmakta, Rousseau ve Marx'ta ise temel toplumsal bir problem olan yabancılaşma¹, yabancılaşmanın aşılması olgusu ve bunların özgürlükle olan ilişkisi içerisinde değerlendirilerek serimlenmektedir. Çünkü insanın toplumsal politik evriminde yabancılaşmayla ilişkisi içerisinde doğrudan belirleyici olan faktör Rousseau'da eşitsizlik tezi üzerinden gelişirken, Marx'ta ise eşitsizlikle ilişkisi içerisinde yer alan sınıflı toplum yapısının niteliğini oluşturan sömürü analizi üzerinden açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla gerek Rousseau gerekse de Marx'ta yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisinde belirleyici olan toplumsal ve politik evrimdir. Rousseau değişim unsurunu yaratan koşulların yenilenecek formunun değişmesine işaret ederken Marx bu koşulların doğrudan ve bütünüyle kökten yok edilmesine işaret etmektedir.

Yabancılaşmanın aşılması ve bu bağlamda özgürlüğün bir sorunsal olarak ele alınması edimi Rousseau açısından onun felsefedeki önemine işaret etmekte, Aydınlanma eleştirisinin ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Bu eleştiri bağlamında Rousseau için özgürlük ve insanlığın ilerlemesi arasında bir diyalektik söz konusudur. Çünkü ilerleme, beraberinde eşitsizlik olgusunu açığa çıkarmış, eşitsizlik ise insanın özgürlüğünü elinden alacak kurumların insan yaşamına dahil edilmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Rousseau açısından insanın politik evriminde aşılması gereken, ifade edilen diyalektiği gerçek manada etkisiz hale getirecek ve insanı bir yurttaş olma bilincine erdiren, toplumsal ve politik birliği erek haline getiren temel edimleri gerçekleştirir.

Yabancılaşmanın aşılması ile özgürlüğün bir sorunsal olarak toplumsal manada ele alınması Marx'ta ise kaynağını kapitalizm eleştirisinde bulan bir temel açığa çıkarmaktadır. Bu temel özel mülkiyet olgusudur. Özel mülkiyetin varlığına işaret eden gelişim ve özgürlük arasındaki diyalektik ise insanın toplumsal ve politik evriminde aşılması mutlak bir yabancılaşma olgusuna işaret ederken bunun yollarını da yine kendi kaynağında gizlemektedir. Çünkü Marx'a göre en temelde insanın sömürsüne dayalı olarak var olan tüm bir sistem, yok edilebilmesinin nüvelerini kendi bünyesinde taşımaktadır. Bu anlamda çözümsüzlük insanın toplumsal evriminin tamamlanmaması neticesinde açığa çıkmaktadır. İnsani olmayan koşullar sürekli bir biçimde insan aklını ve gücünü zorlamaktadır. Koşulların yarattığı çelişkiler toplumsal değişimi hızlandıracaktır. Bu sebeple yaşamda insani olmayan şeylerin var olma potansiyelini sonsuza dek sürdürmeyeceği düşünülebilir. Dolayısıyla eskinin kökten yok edilmesi gerekliliği, Marx'ta, çelişkilerle birlikte açığa çıkan insani olmayan zorunluluk koşullarını da ortadan kaldıracak güçte bir edime işaret etmektedir.

İnsanın toplumsal ve politik evriminde yabancılaşmanın aşılması ve özgürlük ilişkisinin bir sorunsal olarak değerlendirilmesi, Rousseau ve Marx'ın özgürlük anlayışlarını serimlemesi

¹ "... (yaban) halindeki insan, kendi kendinde yaşar; her zaman kendi dışında olan toplumcul insan ise her zaman kendi dışında, ancak başkalarının kanılarına göre yaşamayı bilir ve sadece onların yargılarından kendi var oluşunun duygusunu çıkarır." (Rousseau, 1990: 176). "Emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak, ona karşı koyar..."; "...yabancılaşma sadece sonuç içinde değil ama üretim eylemi içinde, üretici etkinliğin kendi içinde de görünür."; "...yabancılaşmış emek ...insanal özünü olduğu gibi kendi öz bedenini de insana yabancılaştırır."; "... kendi cinsil varlığına yabancılaşmasının dolaysız bir sonucu da şudur: insan insana yabancılaşmıştır." (Marx, 2015: 140-148).

açısından önem kazanmaktadır. Bu da bütünüyle bakıldığında Rousseau ve Marx felsefesinin felsefedeki yerine işaret etmesi açısından değerlidir. Gerek Rousseau gerekse Marx felsefesi üzerinden yabancılaşma olgusunun analizi literatürde yer alan bazı çalışmalarda ele alınmış olsa da insanın toplumsal politik evrimi açısından yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisinin irdelenmediği saptanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Rousseau ve Marx felsefesi açısından insanın toplumsal ve politik evrimi, yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisi içerisinde bütünlüklü bir biçimde ele alınmaya çalışılmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalarda genel olarak ifade edilecek olursa yabancılaşma olgusunun kavramsal açıdan genel tarihsel bağlamı, Marx felsefesindeki yeri, Rousseau felsefesindeki yeri ve yabancılaşma olgusuyla ilişkisi içerisinde doğrudan Rousseau ve Marx felsefesindeki yeri olmak üzere dört boyutta değerlendirildiği gözlenmektedir.

Çalışmalarda gerek Rousseau gerekse Marx'ın yabancılaşma hakkındaki düşüncelerinin serimlenmesinde yabancılaşmanın aşılması ve bunun özgürlükle olan ilişkisinin doğrudan konu edilmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra çoğunlukla yabancılaşma, Marx'la ilişkilendirilmiş, onun felsefesinde özgürlüğün praksisle ilişkisi ve yine konunun Rousseau'nun düşünceleriyle bağı bu manada tam olarak kurulmamıştır. Genellikle olgu iki filozofun da sistemleri üzerinden ayrı ayrı ele alınmış fakat ikisinin birbiriyle bağı, insanın geleceği hakkında öngörükleri yaşamsal formlar, değişimin süreçteki etkinliği ve bunu anlamlandırma girişimi de çoğunlukla eksik kalmıştır.

Bu çalışmada amaçlanan ise Rousseau ve Marx felsefesinde var olan yabancılaşmanın aşılması ve özgürlük ilişkisinde insanın toplumsal ve politik evrimini serimlemektir.

İnsanın Politik Evrimi ve Eşitsizlik İlişkisi

Fransız Aydınlanmasının önemli filozoflarından biri olan Rousseau'nun, siyaset felsefesinde politik insanı nasıl var ettiği, öncelikle onun doğa durumu ve toplum durumu anlatısındaki ayrıma dayanarak anlaşılabilir. Çünkü insanın doğa durumundan toplum durumuna geçişi bir toplum sözleşmesi düşüncesini ortaya çıkarmış ve bu da Rousseau'nun toplum ve siyaset felsefesindeki yerini ve önemini göstermiştir. İnsanın politik evriminin önemli yansımasını oluşturan doğa durumu ve toplum durumu ayrımı, Rousseau'nun devletin kaynağı hakkındaki görüşü üzerinden gelişmektedir. Rousseau'ya göre devlet yapay bir kurumdur. Bir sözleşme aracılığıyla ve sözleşmeye dayalı olarak açığa çıkan devlette insanın varlığı, aklı, vicdanı ve iradesi bir bütün olarak yerini bulmaktadır.

Dolayısıyla doğa durumu anlatısı Rousseau için toplumsal yaşamın kökenini anlama girişiminin bir parçasını oluşturmaktadır.² Rousseau'ya göre insan, öncelikle varlığını hissetmekte, sonrasında ise onu koruma adına kendine özen göstermektedir. İnsan, yaşamını sürdürürken karşısına birtakım çözümleri zor problemler ve engeller çıkmaktadır. Bu engelleri aşmak için insan, birçok yola başvurmakta ve yaşam ilerledikçe mücadele alanını da genişletmektedir. Bir arada yaşamın gerektirdiği tüm faaliyetler gerçekleştirildiğinde mülkiyet açığa çıkmaktadır ki Rousseau için bu, birçok çatışma ve kavga doğmasına anlamına gelmektedir. Mülkiyetin ortaya çıkması insanlar arasındaki var olan eşitliği eşitsizliğe dönüştürmekte ve doğa durumundaki yaşam böylece daha anlamlı hale gelmeye başlamaktadır.

Eşitsizliği açığa çıkaran önemli olgulardan bir diğeri de mülkiyetle doğrudan ilişkili olarak ailenin ortaya çıkmasıdır. İnsanlar toplu halde bir arada huzur içerisinde yaşarken bölünerek parçalanmakta, aralarında kurmuş olduğu iletişim ve etkileşimin boyutu değiştikçe ve geliştikçe de birbirleriyle rekabeti açığa çıkaracak olan karşılaştırma edimini gerçekleştirilmektedirler. İle-

² "İnsanın gerçek gereksinmesinin ve görevlerinin temel ilkelerinin insan soyundan başlatılan bu incelemesi hala manevi eşitsizliğin kaynağı, politik yapının gerçek temelleri, bu yapının üyelerinin karşılıklı hakları ve bunlara benzer önemli fakat az aydınlatılmış binlerce başka sorun üzerinde kendini gösteren zorluklar yığınına kaldırmak için kullanılabilecek biricik araçtır." (Rousseau, 1990: 85)

tişim ve aklın gelişimi arasındaki doğru orantının işlevi bu bağlamda düşünüldüğünde, Rousseau'nun uygarlık eleştirisi üzerinde temellendirdiği eşitsizliğin toplum durumundaki yansımalarının büyüklüğü rahatlıkla anlaşılabilir.

Doğa durumundan toplum durumuna geçişin emarelerinden aile, özel mülkiyet ve dolaşımıyla eşitsizlik olgusu, insanlar arası ilişkilerin yozlaşmasıyla insanın yabancılaşmasını açığa çıkarmaktadır. Eşitsizlik üzerine tezi ile Rousseau, özel mülkiyet karşılığında sosyalistlerle benzer noktada yer almaktadır (Gay, 1987: xi). Rousseau, kendisinden yıllar sonra toplum felsefesinin önemli kuramlarından birini oluşturan Marx'ın yabancılaşma analizinin tohumlarını ekmiştir. Ancak Rousseau her ne kadar mülkiyeti insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı olarak görse de onu tam olarak yadsıması söz konusu değildir. Aydın'a göre Rousseau'nun mülkiyeti doğal eşitsizliğin bir uzantısı olarak görmesi ve mülkiyete dayanmayan bir ekonomik kuramın olabirliğine inanmaması felsefesinde mülkiyeti kökten yok etme girişimini sağlayamamasına sebep olabilmektedir (Aydın, 2007: 155). Bu anlamda Marx'ın yabancılaşmanın aşılması olgusunu ele alma biçimiyle Rousseau felsefesinde eksik ya da mantıksal hataya sahip düşüncelerin yerli yerine oturmasını sağladığı düşünülebilir.

Yabancılaşma olgusu Rousseau için insandan bir kişi olma niteliğini elinden almaktadır. Nitekim o, insanın bu manada yaşamış olduğu toplumsal manadaki değişimi etkili sözcüklerle şu şekilde dile getirmektedir: ... *(yaban) halindeki insan, kendi kendinde yaşar; her zaman kendi dışında olan toplumsal insan ise her zaman kendi dışında, ancak başkalarının kanılarına göre yaşamayı bilir ve sadece onların yargılarından kendi var oluşunun duygusunu çıkarır* (Rousseau, 1990: 176). Başkalarına göre yaşamak ya da başkalarının varlığı sayesinde anlam bulmak, kendi varlığının farkına ancak bu şekilde varmak modern anlamda tam bir yabancılaşma durumunun yaşandığının göstergesidir. Neuhouser'a göre de yabancılaşma kişinin kendi özgünlüğünü ve kişiliğini yitirmesi bağlamında bir benlik sorununa işaret etmektedir (Neuhouser, 2014: 185). Kişinin kendisi olmayı yitirdiği anda, başkalarıyla ne denli sağlıklı ilişkiler kurabileceği de merak konusudur. Yabancılaşmanın toplumsal bir olgu olması insanın toplumsal ve politik evriminde bir dönüm noktası oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Yaşananlar her ne kadar yabancılaşma olgusuna işaret etse de insan, toplum durumunun yarattığı zorunluluğa adapte olmaya çalışmak durumundadır. Bu bir toplum olma hedefinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. İnsanlar birbirleriyle davranışları ile düşünceleri arasında karşılıklı ilişki kurmaktadır. Aynı zamanda bu, alışkanlık halini almakta zamanla normalleşmektedir ki kurulacak politik düzenin nüveleri de burada gizlidir.

Rousseau'ya göre uygar toplumun temeli, bir toprak parçasını göstererek "burası benimdir" diyen insanın ve ona inacak olan insanların zayıflığına dayanmaktadır. Bu anlamda özel mülkiyet, hukuk kurallarının ilk nüvelerini de açığa çıkarmıştır. Toprağın işlenmesi ve paylaşılması süreci, belli kuralları gerektirdiğinden uygar bir toplum, kuralların düzenlediği bir toplum olmak durumundadır. Mülkiyet hakkının doğuşu, devletin kurulması fikrini açığa çıkarmaktadır. Çünkü devletin kurulması tam da bu sebeple zenginlerin can ve mallarını koruma girişiminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca toplumsal yaşamın belirli kurallarla düzenlenmesi gerektiği fikri, zenginlerin dışında kalan zümre tarafından da kolaylıkla kabul görebilecek bir fikirdir. Varlığının tanınacağı ve korunacağı fikri, insanı etkisi altına almaktadır.

Devletin kuruluşu her ne kadar eşitsizlik sonucu ortaya çıkmış ve mülkiyetin korunmasını pekiştirmiş olsa da bu, insanlığın yaşayabileceği daha iyi şeylerin doğmasına da yol açacağından gereklidir. Toplumsal birlik ve düzen için yine de devlete gereksinim duyulmaktadır. İnsanlar doğa durumundan kendilerini korumak adına çıkmakta ve bu korunma durumunun devamlılığını istemektedirler. Her ne kadar devlet, zenginlerin veya bu işten kazanç sağlayacakların istekleri doğrultusunda kurulmuş olsa da toplumsal düzenin sağlanması adına kendisine ihtiyaç duyulan bir yapıdır.

Eşitsizlik ve özel mülkiyet kavramları Rousseau'nun siyaset felsefesinde belirleyici kavramlardır. Rousseau da Locke gibi doğa durumunun insan yaşamında eşitlik ve özgürlüğün en çok hüküm sürdüğü dönem olduğunu belirtir. Ancak Rousseau, insanların toplum düzeninde

özellikle de özel mülkiyetle ve bu eşitsizliğe dayalı birtakım ölçütlerin hayata dahil olmasıyla eşitsizliği daha da pekiştirdiklerini belirtmektedir. Locke'tan farklı olarak Rousseau, toplum durumunun getirilerinden olan mülkiyetin ve dolayısıyla eşitsizlik olgusunun yabancılaşma olgusunun kaynağını oluşturduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Rousseau'nun doğa durumu anlatısı ile -doğrudan bir yabancılaşmama durumuna işaret etmesi açısından- tutarlı bir yaklaşım sergilediği ifade edilebilir. Bu bağlamda özellikle Locke tarafından mülkiyetin insan yaşamının neredeyse doğal bir refleksiymiş gibi görülmesi ile onun doğa durumu anlatısındaki eşitlik ve özgürlük durumu vurgusu birbiriyle tutarlılık arz etmemektedir. Rousseau özel mülkiyetle birlikte toplumdaki eşitsizliğin pekiştiğini düşünürken, Locke mülkiyet olmadan insan yaşamının devam edemeyeceğini, bu yüzden de mülkiyeti güven içerisinde tutacak yasalara ve gücü sınırlı da olsa devlete ihtiyaç olduğunu belirtir.

Rousseau açısından insanlar hiç gereği olmadığı halde sırf birbirlerine üstün olmak adına belli ihtiyaçlar açığa çıkarılırlar ve bu ihtiyaçlar tamamen yapay olduklarından aralarında rekabet duygusunun daha da perçinlenmesine ve insanların çok daha mutsuz olmalarına yol açmaktadır. Yaratılan ihtiyaçlar aynı zamanda bağımlılığı da yaratmaktadır. Bu da yozlaşmanın/yabancılaşmanın sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Rousseau tek başlılık ve kendi yeteneklerinden sadece insanların kendilerinin yararlandıkları yani bağımsız oldukları zaman, insanların, birlikte yaşadıkları kişilere karşı daha az ihtiyaç duyduklarını ve bu durumun da boyun eğmeye yol açmadığını belirtir (Rousseau, 1990: 151). Hatta bağımlılık bu anlamda kölelik ilişkisini gerektirmektedir. Lähde de *İkinci Söylev*'de bencil toplumun çelişkili yarattığı olarak tanımladığı burjuvanın görünüşte bağımsız ancak her daim bağımlılığa tabi bir varlık olarak işlendiğini belirtmektedir (Lähde, 2009: 91). Bağımsızlık ise insanlarla huzur içerisinde yaşamın bir anlamda anahtarıdır. Bununla ilişkili olarak da Rousseau doğa halinin insanlar arasında barışa en çok yaklaşılabilir bir hal olduğunu belirtmektedir.

Bir başka sözleşme filozoflarından biri olan Hobbes'tan, farklı olarak, Rousseau ve Locke, insanların güvenliklerini sağlamak adına kendilerini koruma içgüdülerinin doğa durumunda başkalarına en az zararla tazmin edebileceklerini belirtmektedirler. Özellikle Rousseau, Hobbes'un tanımladığı biçimde doğa durumunda, herkesin herkese karşı sürekli bir savaş ya da çatışma halinde olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. Çünkü insanlarda bu sürekli savaş ya da çatışma durumunu yaratacak sebep söz konusu değildir. Çatışma ya da savaşa gerekçe oluşturacak herhangi bir ölçüt ya da ahlaki değer olmadığı bir durum söz konusudur. Dolayısıyla kimsenin kimseye karşı bu anlamda bir zararı dokunamaz.

Değer yargısının gelişmemiş olması, insanların birbirlerine zarar verme ihtimalini saf dışı bıraktığı gibi aksine insanlar arasında acıma duygusunun yarattığı merhameti de pekiştirmektedir. Doğa durumundaki özgürlük ve eşitlik durumu, temelini, bu duyguların yoğun bir biçimde oluşturduğu yaşam şekillerinde bulmaktadır. Var olan duygular toplum durumuna geçişte bambaşka boyutlarda, yerini farklı düşüncülerle şekillenen duygu biçimlerine bırakmaktadır.

Doğa durumu ve toplum durumu arasındaki ayrımı belirleyen de bu duygu biçimleriyle açığa çıkan, insanın dünyasıyla doğrudan karakterize olan sevmeye edimidir (Rousseau, 1990: 218). Rousseau'nun toplumun doğası üzerine düşüncesinde yer verdiği bu sevmeye edimleri, yabancılaşmanın bir olgu olarak insan yaşamındaki varlığını da bu yaşamı belirleyen değişimi de açığa çıkarmaktadır. Doğa durumunda insanda kendini sevmeye söz konusudur. İnsan yalnızca kendi içinde, herhangi bir dış etkene bağlı olmadan özgürce yaşamaktadır. Oysa toplum durumundaki insan, bir başkasının varlığından kendi varoluş duygusunu çıkarmak durumunda olduğundan, kendi dışında yaşamakta ve özsayı sayesinde diğer insanlarla ilişkilerini belirlemektedir.

Bu bağlamda değişimin önemi gözler önündedir. Çünkü insan, nasıl ki doğa durumu koşullarından bir anlamda kurtularak toplum durumuna geçmek zorunda kaldı ise toplumsal yaşamın politik manada dönüşümünü yaratacak gücü de kendisinde bulabilir. Nitekim Bertram'a göre insanın hem özgür irade sahibi hem de yetkinleşebilir bir varlık olması Rousseau'da vazgeçilemez bir inancın yansımasını oluşturmaktadır (Bertram, 2004: 24). Ösayingının da bu manada -politik düzenin inşası için- toplumsal yaşamda dönüşümü söz konusu olmak

durumundadır. Bir başkasının varlığı ve dolayısıyla kişinin bir diğeriyle sürekli bir biçimde tanıma ilişkisi içerisinde olması, zamanla özsaygının olumlu bir nitelik kazanmasını sağlayacaktır.

Sevme edimi, toplumsal politik değişiminde insanın bilinç durumunu da etkilemekte ve dönüştürmektedir. İnsan istese de toplumsal yaşama direnemeyeceği gibi bu edimin ve aslında koşulların yarattığı yaşamındaki hiçbir değişimi de yadsıyamaz. Çünkü bu değişim olgusu yabancılaştırmanın aşılması ve özgürlüğün elde edilmesine fırsat tanıyacak en etkili olgudur. Sözleşme aracılığıyla kendi iradeleriyle toplumsal yaşamı en etkin şekilde düzenleme olanağı bulacak insanların politik bütünü oluşturması açısından da değişimin önemi gözler önündedir.

Toplum durumuna geçişin doğa durumundaki salt özgürlüğün kaybı olarak görülmesi durumu, insan açısından, özgürlüğünü ona yapısal manada daha etkin biçimde sunacak olan toplum sözleşmesi ve dolayısıyla cumhuriyet yönetiminin önemi üzerinden bakıldığında değişikliğe uğrayacaktır. Özgür doğan insanın, özgürlüğünü her daim koruyacak olan yönetim, sözleşmeyle açığa çıkmaktadır. Toplum içerisinde iradesiyle var olan insan, yaşamını sağlıklı bir biçimde yönlendirmede, en iyisine ulaşma ereğiyle belirlenmiş toplumsal bütünün iradesine tabi olacaktır. Rousseau için önemli olan insanların özgürlüklerini tekrar elde etmeleri için çabalamalarıdır.

Rousseau felsefesinde deneyim, toplumsal ve politik yaşamın değişmesi ve olumlu manada iyiye evrilmesinde, insanların etkinliğine bütünüyle yol gösterici olma vasfını da kazandırmaktadır. Bir arada yaşama durumu, zamanla insanlardaki dayanışma duygusunu yaratarak artırmakta, kurulması beklenen politik düzen için de bu duygu, rehber olma işlevini sürdürmektedir. Bu anlamda Rousseau felsefesi için toplum, kendi kendini yaratmak ve yaşatmak zoruunda olan ve sürekli bir biçimde iyiye yönelmek durumunda olan bir bütüne işaret etmektedir.

Toplumsal ve politik değişimin insanda yarattığı etki, ortak iyi ereğinde temellenmektedir. Ortak iyinin bir ereğe işaret etmesi hasebiyle politik sistemin yapısal düzenlenmesinde özgürlüğün kazanımı açısından bakıldığında da önemi açıktır. Toplumsal yaşamda politikanın işlevi ve imkânı, insanlar arasında birlik ve bütünlüğün korunması ve devamlılığının sağlanması adına yasaların varlığıyla açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda Durant için Rousseau felsefesinde siyasal yapı, bütünün korunması adına yasaların kaynağını oluşturması açısından son derece değerlidir (Durant, 1967: 33). Bütünün varlığı ve korunması çıkarların ve kazançların ortak zeminde buluşmasını beraberinde getirmektedir. Özgürlüğün rasyonel kazanımı ancak bu sayede açığa çıkabilecektir.

Genel istencin hedefi olan ortak iyi, cumhuriyetin biricik şiarını oluşturan özgürlükle doğrudan ilişkilidir. Çünkü insanların özgürleşebilmeleri başkalarına zarar vermemeleri koşulunu gerektirmekte, cumhuriyet de bunu sağlamaktadır (Rousseau, 2016: 133). İnsan, genelin yararını, kendi özgürlüğünü sınırlandırarak sunar. Rousseau'ya göre insanlar, toplumsal yapı içerisinde sadece ve sadece yönetimlerinin sağlamlığına ve yasama gücünün faziletine güvenmelidirler. Yasa, toplumdaki tüm insanlara eşit mesafede muamelede bulunmaktadır. Dolayısıyla yasalar özgürlüğün evrensel formunu oluşturmaktadır (Maccannell, 2004: 252). Yasaların tanınmaması ya da ihlal edilmesi durumu ise bu anlamda yurttaşlar arasında ayırım yapılması veya özel bir davranışın dikkate alınarak böylelikle genelin zarar görmesi anlamına gelmektedir. İstemlerin yasalarca belirlenmesi, modern düşüncenin bir yansıması olarak da görülebilir. Çünkü insan siyasal anlamda ancak kendi elleriyle oluşturduğu, aklın öncülüğünde yasaların onu belirleyebildiği bir varlıktır.

Özgürlük ve eşitlik de doğrudan genel yarara işaret ettiğinden yasaların amacı, politik manada bu iki olguyu insan yaşamındaki etkinliği nispetinde korumaktır. Doğrudan eşitsizlik olgusuyla ilintili olan yabancılaştırmanın, yabancılaştırmanın aşılmasının ve dolayısıyla özgürlüğün kazanımı, politik insanın evriminin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Doğa durumunda özgür olan insan, mülkiyetin açığa çıkmasıyla köleye dönüşür. Uygur toplumda bu köle uzun süre yaşayamaz. Ancak bu durum insanda doğa durumuna geri dönme hevesi ya da isteğini de tam

anlamıyla doğuramamaktadır. Rahe'ye göre Rousseau tarafından kölelik durumunun bu mada tanımlanması kasıtlı bir biçimde gerçekleştirilmiştir (Rahe, 2009: 106). Aklın rehberliğinde insan, tekrar özgürlüğünü kazanabileceği toplum sözleşmesini gerçekleştirir. Özgürlüğün mutlak kazanımı, iradenin etkinliğiyle açığa çıkmaktadır. Bu sebeple toplum sözleşmesi doğrudan iradede temellenmektedir (Horowitz, 1986: 65). İnsan toplum sözleşmesiyle birlikte siyasal alanda yetkin, bilinçli, yönetimde söz sahibi bir siyasal özne, yurttaş olmanın hakkını verir hale gelir.

Rousseau'nun siyaset felsefesinde toplum sözleşmesini yok saymak kendini yok etmek demektir: "Varlığını borçlu olduğu sözleşmeyi saymamak, kendini yok etmek demektir" (Rousseau, 2016: 16). Ona göre insanın toplumsallaşmasının nedeni de yapmış olduğu toplum sözleşmesiyle, duymuş olduğu özgürlük ihtiyacının karşılanmasını istemesidir. Burada Rousseau tarafından ortaya konan şey, insanın toplumsallaşmasının itici gücü olarak görülebilecek toplumsal güvenlik ya da zenginlik kaygısı yerine aslında net olarak toplumsal özgürlük anlayışının varlığıdır.

Doğa durumundan toplum durumuna evrilen insanın toplum sözleşmesi ile özgür insanı tekrar yaratması ve doğa durumunda yer almayan aklın faal olmasıyla da yine insanın özgürlüğünün ve yaşamda varoluş amacının koruyucu gücü haline gelmesi söz konusudur. Tüm bunların sağlanabilmesinin tek yolu da insanların yasa karşısındaki eşitliğinin ve siyasal açıdan bir yurttaş olarak özgürlüğünün söz konusu olmasından geçmektedir. Bu zor olsa da gerçekleştirme ihtimali olan bir olgu olarak yerini korumaktadır.

İnsanın Toplumsal Evrimi ve Sömürü İlişkisi

Karl Marx'ın siyaset hakkındaki görüşlerini ortaya koymadan önce Marx'ın felsefedeki yerine bakmak gerekmektedir. Çünkü Marx'ın felsefedeki konumu itibariyle toplumsal ve politik görüşleri arasındaki ilişkinin gelişimi açısından bakıldığında bu bir anlam taşımaktadır. Marx, felsefe tarihinin en önemli tartışmasını belirleyen iki büyük düşünce sistemi içerisinde idealizmin tam karşısında materyalizmin saflarında yerini almaktadır. Materyalizmin ana ekseninde her şeyin maddeden meydana geldiği, bilincin bile maddi etkileşimler sonucu oluştuğu görüşü yer almaktadır. Çünkü bilinç, toplumsal yaşam içerisinde açığa çıkan çelişki ve çatışmalarla izah edilebilmektedir. Tarihsel gelişmelerin temelinde ancak somut birtakım ekonomik olgular yer almaktadır ve bunlar insanın toplumsal evriminde belirleyici olmaktadır.

Marx'ın konumundan hareketle ifade edilecek olursa tarihte açığa çıkan gerçek insan, felsefe tarihinde ön plana çıkarılan ve üzerinden her türlü felsefi belirlemeler yaratılan "insan"dan oldukça farklıdır. Soyut fikirler sarmalında yer almak, gerçeği hiçbir zaman göremek anlamına gelmektedir. Oysa yapılması gereken felsefenin gerçekleşmesi anlamında, somut temeller üzerine oturtulan düşüncenin ne kadar sağlam olduğunun fark edilmesidir. Bu bağlamda diyalektik, koşulların açıklanmasının bir yöntemi olarak benimsenmektedir.

Diyalektik aracılığıyla elde edilmesi planlanan, düşünce ve varlığın özdeşliğinden ziyade maddenin hareketinin düşünceye olan yansımasıdır.³ Dış dünyanın yasaları bu yöntem kullanılarak çözümlenebilmektedir. O halde düşüncede gerçeğe ulaşabilme durumu uygulamada da yolunu bulabilecektir. Dolayısıyla Marx'ın diyalektik materyalizmi, tarihi belirleyen insan yapıp etmelerinin kendi karşıtlarıyla yürüttüğü bir sürecin tüm sonucunun maddi ilişkilerle açıklanabildiği bir sisteme dönüşen tarihsel materyalizmini oluşturmaktadır. Diyalektikle ilişkisi içerisinde bakıldığında insanlık tarihi içerisinde yapılaşmış her sistem nihai olarak karşıtına dönüşerek ilerleyecektir.

³ Marx'ın diyalektiği bu bağlamda Hegel diyalektiğine karşıt bir biçimde açığa çıkmaktadır: "Hegel için, idea (Idee) adı altında bağımsız bir özneye bile dönüştürdüğü düşünme süreci, bu sürecin sadece dış görünüşünü oluşturan gerçekliğin demiürgosudur. Bendeysse, tam tersine, düşünsel olan şey (das Ideelle), insan kafasında yeniden düzenlenmiş ve tercüme edilmiş olan maddi gerçeklikten başka bir şey değildir." (Marx, 2022a: 29). Engels'e göre de diyalektik doğanın, toplumun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasalarının biliminden oluşmaktadır (Engels, 1977: 240-241). Somut olay ve olgulardan hareketle gelişen bilinç ise toplumsal ve politik çelişkileri açığa çıkaracak güce sahiptir.

İnsan, bu bağlamda düşünüldüğünde, yaşam boyu bütün eylemlerinde ve karşılaştığı bütün sıkıntılarında çözümlenemeyeceği ya da anlayamayacağı bir bilinmezlikle sınanmamıştır. Çünkü çözüm bizzat sorunun tam da kendisinde gizlenmektedir. Yabancılaşmanın da tarihte potansiyel olarak döngüsel bir olguya tekabül etmesi (Clarke,1971: 368), olgunun diyalektiğinin yasalarına uygun bir biçimde geliştiğini kanıtlamaktadır. Açık bir biçimde çözüm, sorunun kaynağında yer almaktadır ya da belirli bir süreçte oluşum halindedir. Bunun üstesinden gelecek olan ise insanın ta kendisidir.

Marx felsefesinde toplum iki temel yapı üzerine kurulu bir bütündür. Birincisi maddi temeller olarak belirlenen mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımıyla ilgili ekonomik alt yapı; ikincisi ise devlet, hukuk, aile gibi toplumsal kurumları içeren toplumsal, siyasal ve ideolojik üstyapıdır. Üretim tarzının ekonomik sistemle ilişkisi altında, bir toplumdaki sınıfları belirlemesi olgusu, tarihten bugüne geçerliliğini korumaktadır. Modern burjuvazi, toplumda birden ortaya çıkmış bir yapı değildir. Uzun bir gelişme ve üretimin değişimi süreciyle birlikte, yaşanan devrimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır (Marx ve Engels, 2018: 23). Marx'ın toplum bilimi adına yapmış olduğu bu belirleme, devrime giden yolun başlangıç aşamasını oluşturan ve bu gerçeğe doğru, sürekli, kesin bir ilerlemenin olduğunu hatırlatan bir bakış açısını sunar. Burjuvazinin bir dizi devrim sonucunda ortaya çıkmış olmasıyla birlikte onun nasıl yok olup gideceğinin sebepleri de ortaya çıkacaktır.

Marx'a göre tüm toplumların tarihinde yer alan sınıflar kısaca ezenler ve ezilenler olarak belirlenir ve toplumların sonuçta ya devrimci bir dönüşüme uğrayacakları ya da ikisinin de yıkıma gidecekleri açıktır. Marx ve Engels'e göre burjuva, tarihsel açıdan son derece devrimci bir rol oynamıştır. Öncelikle burjuvazinin feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son vermesi zaten onun ortaya çıkış nedenini oluşturmaktadır ve bu dolaşım sürekli bir şekilde tarih boyunca yenilenecek bir yasa gibidir. Özellikle modern sanayi, sermaye ve emek arasındaki karşıtlığı geliştirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Böylelikle devlet iktidarı da adeta bu belirlemeler altında sermaye ile emek üzerinde baskı mekanizması kurmuş, despotizmin aracı olmuştur (Fernbach, 2004: 121). Burjuvazinin yapmış olduğu şey, tüm üretim araçlarını elinde bulundurarak mal ve hizmetlerin dağıtımını olması gerektiği gibi belirlememiş olmasıdır. Çünkü bunun en büyük nedeni, sömürü düşüncesinin açığa çıktığı tarihsel koşulların ta kendisidir. Bu koşullar da aslında mülkiyetin ortaya çıkması olgusuna kadar geri götürülebilmektedir.

Tarımsal nüfusun mülksüzleştirilmesiyle başlayan süreç, hiçbir şeyi olmayan modern proletaryanın doğuşuna dek sürmektedir. Tüm üretim araçlarını ellerinde bulunduran burjuva sınıfı proleterleri ekonomik açıdan sürekli bir sömürü ilişkisi içerisinde belirlemektedir. Birçok bakımdan sıraladığı devrimler, burjuvanın sınıfsal açıdan konumunu belirler. Burjuvazi feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son vererek insanlar arasındaki bağları atmış ve "katıksız çıkar" ve "nakit ödeme"den başka bir şey kalmamıştır. İnsanlığın kişisel değeri yerine değişim değeri geçmiş ve vicdansız özgürlük olan "serbest ticaret" geçmiştir (Marx ve Engels, 2018: 24). İnsan dünyası değersizleştikçe nesnelere dünyası değer kazanır: "İşçi ne kadar çok üretirse, o kadar az tüketilecek nesnesi vardır; ne kadar çok değer yaratırsa, o kadar çok değerden düşer ve saygınlığının azaldığını görür; ürünü ne kadar biçimliyse, işçi o kadar biçimsizdir; nesnesi ne kadar uygarsa, işçi o kadar barbardır; iş ne kadar erkliyse, işçi o kadar erksizdir; iş ne kadar us işi olmuşsa, işçi ustan o kadar yoksunlaşmış ve doğanın o kadar kölesi durumuna gelmiştir" (Marx, 2015: 142). Yaptığı işin değerinin azalmasının dışında işçi, kendi ürettiği işin üzerindeki kontrolünü yitirmiştir. İşçi artık kendini kendi öz nitelikleri üzerinden değil de yaptığı iş üzerinden açıklamaktadır. Emeğinin fiyatı, üretim maliyetiyle eş değerdir. Değersizleşmenin bu boyutu, insanı, adeta kendi doğasına yabancılaştırmaktadır.

Yabancılaşmanın üretimle ve üretim ilişkileriyle, altyapı unsurlarıyla ilişkili proleterin yaşadığı bir durum olmasının dışında bir de üstyapı unsurlarıyla ilişkisi söz konusu olmaktadır. Tam da bu noktada insanların bu türden üstyapı unsurlarının belirlemiş olduğu yabancılaşmadan kurtulması gerektiği gerçeğine ulaşılmalıdır. Çünkü insanlık için asıl kurtuluş, tüm zincirlerinden kendi gücünün bilincinde olarak ve tüm isteğiyle gerçekleşebilecektir. Devrim bir

zorunluluğa tekabül etmektedir. Devrimin anlamının maddi toplumsal ilişkilerin niteliksel dönüşümünü içermesi bakımından (Burkett, 1999: 13) kurtuluşun sağlanabilmesi için ancak ezenlerin ezilenler üzerindeki hakimiyetinin yok edilebilmesini içeren tüm üstyapı unsurlarının kökten yok edilmesi gerekmektedir.

Kapitalizmde esas olan kâr maksimizasyonu hedefi, bu bağlamda, bir önem teşkil etmektedir. İnsanın gelişimine katkı sağlayacak yabancılaşma koşullarından kurtulmanın yolu, emeğin zorunluluk koşullarından kurtarılmasıdır. Nitekim Marx bu yola açıkça işaret etmektedir: “Toplumsal yaşam süreci, yani maddi üretim süreci, üzerindeki gizemsel sis örtüsünden, ancak, özgürce bir araya gelmiş insanların ürünü olarak onların bilinçli ve planlı denetimi altına girdiğinde sıyrılabilir. Ama bu da toplumun maddi bir temelini ya da kendileri de yine uzun ve acı dolu bir gelişim tarihinin kendiliğinden ortaya çıkan ürünleri olan bir dizi maddi varlık koşulunu gerekli kılar” (Marx, 2022a: 89). Özgürlük dünyasının zorunlulukla belirlenen çalışmanın son bulunduğu yerde başlaması (Marx, 2022b: 806) insan yaşamında en temel ihtiyaçların sorun teşkil etmesinin söz konusu olmamasını beraberinde getirmektedir. Çünkü kapitalizm insanlığın bir kısmının en temel insani ihtiyaçlardan ve dolayısıyla yaşamlarından feragat etmesi (Clarke, 1971: 376) ilkesi üzerinde yükselmektedir. Üstelik bu ilke ezilen ve ezen ayrımı ortaya çıktığı andan beri varlığını korumaktadır.

Proleterler emeklerini satarak yaşamaya çalışırken burjuvazinin kontrolünde zaman zaman her ne kadar bölünmeler yaşamışsa da burjuvazinin farkında olmadan ilerlettiği modern sanayinin gelişimi içerisinde teknolojinin gelişimi, ulaşımın kolaylaşması gibi faktörlerle işçilerin yalnızlaşması, kimsesizleşmesinin yerine devrimci birlik geçecektir. Emeğe üreten işçilerden çok sahip çıkan burjuvazi, kendi varoluş temelini böylelikle kaybetmektedir. Burjuvazi böylelikle “kendi mezar kazıcıları”nı yetiştirmiş olmaktadır. Burjuvazinin çöküşü proletaryanın yükselişiyle aynı anda gerçekleşebilecek bir şeydir (Marx ve Engels, 2018: 32). Bunu da sağlayacak olan, burjuvazinin, proletaryayı siyasal alana çekmek istemesi ile sonuçlanan proletaryanın devrimci dönüşümüdür.

Dönüşümün gerekliliği insanlarda var olan merak ve sorun çözme yeteneğiyle açığa çıkan kendi kendini belirleyebildiği gerçekliğine dayalı olarak, bunun, kapitalizmin zorunlu koşullarında mümkün olamaması olgusuyla daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü insanların yetenek ve yeterliliklerinin gelişimi, kapitalist toplumun insanları birbirine karşı kışkırtması sebebiyle söz konusu olmamaktadır. Oysa özgürlüğün ve dolayısıyla bireysel anlamda gelişimin de başkalarının zararına değil başkalarıyla birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Burkett'nin de dikkat çektiği üzere Marx ve Engels, gerçek bireysel özgürlüğün de ancak toplum içerisinde mümkün olabileceğini düşünmektedirler (Burkett, 1999: 238). Bundan dolayı üretimin dolayısıyla emeğin zorunluluk alanından özgür toplumsal alana evrimi değer kazanmaktadır.

Bu bağlamda komünistler ve proletaryanın ilk hedefi mülkiyeti ortadan kaldırmaktır. Mülkiyetin toptan yok edilmesi gerekmektedir. Çünkü çıkar temelli kurulan ilişki biçimlerinin varlığı, proletarya iktidarını ortadan kaldırmaya yönelik teşebbüsleri açığa çıkarma tehlikesi barındırmaktadır. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması sürecinde Marx'a göre birkaç aşama söz konusu olmaktadır.

Komünizmin ilk aşamasında hâlâ siyasal bir özellik söz konusudur. Bu kendini demokratik ya da despotik olarak ortaya koyabilir. Devletin ortadan kaldırılması süreciyle de henüz özel mülkiyetin etkisi yani insanın kendi özüne yabancılaşması süreci son bulmamıştır, bunun en önemli göstergesi insanların ihtiyaçlarının insani özünü henüz kavrayamaması, hâlâ özel mülkiyetin tutsağı olabilmesidir. Oysa özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, yabancılaşmanın olumlu bir biçimde aşılmasıyla insani öze dönüş demek olan komünizm ile söz konusu olacaktır. Hümanizm doğalcılıkla eşitlenecek, insan ve doğa arasında çatışma böylelikle sona erecektir.

Tarihin bütün akışı içerisinde bilinçliliğin oluşumu sağlanacaktır. İnsan bu süreçte kapitalizmin üstyapı unsurları olan din, aile ve devletten kendi toplumsal varoluş tarzına dönmektedir (Marx, 2015: 172). İnsanlar kendi doğalarına dönüşlerinde dünyayı, kendi yetenekleri ve

güçleri ölçüsünde kavrayacak, onunla bir bütün haline gelebileceklerdir (Fromm, 2004: 97). Yabancılaşmanın bu bütün unsurlarıyla birlikte insan, kendi özü dışında birçok etki altında adeta parçalanmış gibidir. Yabancılaşma, insan doğasının parçalanması olarak görülürse Ollman'a göre komünizm bu parçaların yeniden birleştirilmiş olarak sunulmasıdır (Ollman, 2012: 220). Parçalanmışlığın farklı boyutlarını oluşturan burjuvazinin yarattığı her türlü dinsel, felsefi ve genel olarak ideolojik düşünceler, elbette ki sorgulanacak ve yeniden yapılandırılacaktır. Çünkü çağa karakterini veren fikirler, o çağı doğrudan ve etkili bir biçimde belirleyen insanların fikirleri olacaktır. Devrimin özü ve anlamı da bu noktada gizli olmakta, toptan bir değişimin zorunluluğunu bünyesinde taşımaktadır.

Proletarya politik bir özne olarak varlığını özel mülkiyetin ortadan kaldırılması dolayısıyla yabancılaşmanın aşılması neticesinde kuracaktır. Burjuvazi karşısında onun parçalanmışlığı ya da sistem içinde zayıflatılarak eritmeye çalışılması, onun daha da güçlü bir politik insan topluluğu olmasını sağlayacak bir sürece dönüşmüştür. Proletaryanın kurduğu yeni komünün işlerliği şu şekilde açıklanmaktadır: *...devlet parazitinin emmiş ve üzerinden beslenmekte olduğu ve toplumun özgürce hareket etmesini engelleyen bütün kuvvetleri, toplumsal gövdeye geri verecek...* (Fernbach, 2004: 127). Komünün bu noktadan sonra yapması gerekenler, toplumsal gövdenin artık nasıl bilinçli bir güç halinde varlığını sürdürebileceğinin de kanıtı olacaktır.

Mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla birlikte üretim araçlarının ortaklaşa kullanımıyla gelişen kamu yararının gözetilmesi, kapitalist sistemi ayakta tutan sınıf farklılıklarını pekiştiren tüm hakların son bulması, toprağın işlenmesi ile ilgili atılacak her türlü adımda ve tarımın sanayiyle birleştirilmesi bağlamında teknolojinin gelişiminden bu amaçla yararlanılması, her bir insan için iş olanaklarının yaratılması, tüm çocuklar için ücretsiz ve kaliteli eğitimin gerçekleştirilmesi vb. atılacak adımların en başta gelenlerini oluşturmaktadır.

Marx ve Engels'e göre tüm bunlar gelişim süreci içerisinde tek tek gerçekleştirildiklerinde siyasalın yani aslında "kamu iktidarı" denilen şeyin kendisi kendiliğinden yok olacaktır. Çünkü proletarya, eski üretim koşullarını zorla silip atacağı için sınıflar arası karşıtlıklar, eski değerler de yok olacaktır. Böylelikle proletarya da kendi egemenliklerini yok etmiş olacaktır. Komünist toplumda artık kişiler özgürce gelişmenin imkanını bulacak, bu da toplumun geneline sirayet edecek ve özgür toplum ortaya çıkmış olacaktır (Marx ve Engels, 2018: 41). Özgür toplum, proletaryanın sınıfsız bir dünya yaratacak gücü kendisinde bulması ile elde ettiği bir gerçeğe dönüşmüş olduğu toplumun kendisidir.

Bu noktada Rousseau ve Marx'ın düşüncelerindeki farklılık ve benzerlikler değerlendirilebilir. Öncelikle insanın toplumsal politik evriminin serimlenmesinde belirleyici olan eşitsizlik ve sömürünün kaynağını oluşturduğu yabancılaşma ve özgürlük gibi olguların eleştiri felsefesi neticesinde açığa çıkarılması gerek Rousseau gerekse Marx'ın etkin birer eleştiri filozofu olduklarına işaret etmektedir. İçerisinde yer aldıkları çağın sorunlarını ve temel gereksinimlerini keşfetme gücüne sahip olmaları onların bu niteliğine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla her iki filozofun düşünüşünde mevcut koşullardan daha insani bir yaşamın mümkün olabileceği görüşü kolaylıkla açığa çıkmaktadır. Ancak Marx'ın, proletaryanın komünist toplum oluşturma hedefi ve çok daha iyi bir yaşama sahip olma hakkında öne sürdüğü düşünceleri bir kehanet gibi görülmüştür. Toplum sözleşmesi düşüncesiyle Rousseau'da da benzer bir durum söz konusudur. İnsanlar bir sözleşme temelinde daha iyi bir yaşamı hedefleyen politik bir bütünü oluşturabileceklerdir.

Toplumsal politik insan tasavvuru özgürlük temelinde iki görüşte de farklılık arz etmektedir. Bunun temel sebebi filozofların insan anlayışında açığa çıkmaktadır. Rousseau, insanı evrimi içerisinde daha çok politik varlık olarak inşa etme çabasında iken Marx, toplumsal ilişkilerin tümülüğüne işaret eden insan doğasının toplumsal olma niteliğine atıfla politikayı araçsallaştırmaktadır. Çünkü Rousseau'nun felsefesinde insan, her ne kadar politik bütünün bir üyesi haline gelse de tamamen özgür olduğu düşünülemez. İnsan kendi özgürlüğünü politik anlamda sağladığını düşünemekte ama görünüşün ardında yer alan gerçeklik pek de değişmemek-

tedir. İnsan ne yaparsa yapsın doğa durumundaki özgürlüğün saf formuna hiçbir zaman kavuşamayacaktır. Özgürlük artık insanın varlığının devamlılığını sadece politik anlamda sağlamak için söz konusudur.

Bu noktada yabancılaştırmanın aşılmasıyla doğrudan ilişkili olan özgürlüğün soyut formundan sıyrılmanın hâlâ mümkün olmadığı görülmektedir. Nitekim Marx için toplumsal politik insan yani proletarya, özgürlüğünü kaybettiği kapitalist düzenden sistematik bir mücadele yoluyla kendi çabalarıyla çıkacak ve asıl özgürlüğüne bir daha kaybetmeyecek biçimde ulaşacaktır. Bir daha kaybetmeyecektir çünkü özgürlüğünü kaybettiren mülkiyetten kurtulmuş olacaktır. Brenkert de Marx açısından özgürlüğün esas ölçütünün toplumun üretici güçlerinin gelişmesi ile insanın ve dolayısıyla toplumun kendini geliştirmesi olduğuna dikkat çekmektedir (Brenkert, 1979: 139). Comninel bu anlamda Marx felsefesinin etkinliğinde insaniliğin rasyonelleşmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir (Comninel, 2019: 252). İnsani olana ulaşma hedefi insanlığın gelişmesi ve ilerlemesiyle gerçekleşebilecektir.

İki görüş arasındaki önemli bir diğer farklılık da insanların ihtiyaçlarla ilişkisi konusundadır. Rousseau'ya göre insan, ihtiyaçları artıp çeşitlendikçe başkalarına bağımlılığı o derece artmaktadır. Bu durum toplum durumuna geçişte aslında bir nevi politik insan olma hedefindeki insanın en baştaki durumuna da işaret eder gibidir. Oysa Marx'a göre kapitalist düzende insanın sadece nefes almak için karşıladığı ihtiyaçların dışında, gün geçtikçe teknolojinin yarattığı kolaylıklardan da faydalanması gerekmektedir. Çünkü aslında kapitalist düzenin yarattığı zenginlik, proletaryanın sınıf bilincini sağlamada devrimin teorik ve pratik yapılanmasının aracı olarak kullanılacaktır. Komünist toplumun açığa çıkmasının, insani olan açısından değeri böylelikle daha kolay anlaşılabilir olacaktır. Nitekim Nielsen'in de dikkat çektiği üzere komünist toplum, insanların temel yaşamsal ihtiyaçlarının yanında kendini gerçekleştirme ihtiyacının da dikkate alındığı bir toplum biçimidir (Nielsen, 1988: 24). Farklılıklar söz konusu olsa da yine de bu iki düşünür, birçok açıdan benzer görüşleri felsefelerinde barındırmaktadırlar.

Gerek Rousseau gerekse Marx'ta insan, var olan koşullar altında insani olan ve olmayan ayrımını gerçekleştirerek toplumsal politik evrimi neticesinde politik tavır sahibi olmaktadır. Bu bağlamda Rousseau'da doğa durumundan toplum durumuna geçişte insanın politik bütüne ulaşma gayesiyle sözleşmeye başvurması ile Marx'ta kapitalist sistem içerisinde zorunluluk koşullarına tabi olarak sömürülen modern köleliğe mahkûm durumundaki insanın burjuvazi tarafından politik alana çekilerek güçlenmesi söz konusudur. Ancak Marx, insanı bu noktada tutarak belirlemekten ziyade onu özgürlüğüne kavuşturacak edimlerin kazanımının ereğini oluşturan komünist toplumun nihai formunu etkili bir biçimde sunmaktadır.

Yabancılaştırmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisi içerisinde Rousseau ve Marx felsefesini benzer düzlemde bir araya getiren düşünme şekli ise felsefelerinde var olan diyalektiğin işlerliğidir. Rousseau'daki doğa durumu, toplum durumuna geçişte iki aşamalı sözleşme olgusu ile cumhuriyet yönetimi arasındaki ilişkiye benzer biçimde Marx'ta da özel mülkiyetin kaynağını oluşturduğu yabancılaştırmanın tüm boyutları, yabancılaştırmanın aşılması ereğinde komünist toplum geçişte kaba komünizmin yer alması ve komünist toplum yapısı yer almaktadır.

Her iki düşünür arasındaki bir diğer benzerlik mülkiyetin insan özgürlüğünü tutsak eden en önemli kavram olmasıdır. Rousseau'da insanın toplumsallaşma sürecinde edindiği özel mülkiyet, doğa halinden uzaklaşmasına, yaşadığı yeni durumu da kendi doğal hali olduğunu sanmasına sebep olmuştur. Bu durum Marx'ın görüşlerinde yer alan proleterin kendine, emeğine ve yaşadığı sürece yabancılaştırılmasına benzemektedir. Mülkiyetin kaldırılması Marx'ta yabancılaştırmanın aşılması ile mümkün olacaktır. Rousseau için yabancılaştırmadan kurtulmanın bir yolu olabileceği de bu, insanlar arasındaki bağımlılığın en az olabileceği, insanın kendini geliştirebileceği alışkanlıklar edinebileceği, cumhuriyet yönetimi altında insanların kendi politik kararlarını kendilerinin uygulayabileceği bir düzen içerisinde mümkün olabilecektir.

Bir başka benzerlik Marx'ın görüşlerindeki komünist toplumda yer alan ortak mülkiyet kavramlaştırması ile Rousseau'da halkın demokratik yönetimi altındaki insanların ortak kazançtan ortak pay sahibi olabilmesi durumu arasındaki benzerliktir. Dolayısıyla cumhuriyetteki

politik bütün, büyük çoğunluğun çıkarlarını ortaklık zemininde güden bir bütünken, komünist toplumdaki proleterler de çoğunluğu oluşturduklarından benzer bir çıkar gütmeye durumu burada da söz konusu olmaktadır. Söz sahibi de her iki durumda çoğunlukta olmaktadır. Dolayısıyla iki filozofta da toplumsal yaşamda, insanlar arasında, kişisel çıkarlar ile ortak yararın bir arada yer alamayacağı düşüncesi belirleyicidir (Brosio, 1994: 193). Benzerliğin temel sebebi de Rousseau ve Marx'ın toplumsal ve politik görüşlerinde ortak iyinin ön plana çıkmasıdır.

Sonuç Yerine

Yaşamda değişimi yaratan toplumsal ve politik koşullar, yabancılaştırmanın aşılması ve özgürlük ilişkisi ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bu koşullarda açığa çıkan çelişkiler yabancılaştırma olgusunun varlığının kanıtını oluşturmakta aynı zamanda yabancılaştırmanın aşılmasını sağlayacak araçlara da özgürlük ereğinde işaret etmektedir. İnsanın toplumsal ve politik evrimi, insani koşulların yalnızca insanlığın birliğinde aranması gerektiği düşüncesini doğurarak hem insanlığın evrensel niteliğine hem de bu niteliği taşımanın sorumluluğuna dikkat çekmesi bakımından önemli bir olgudur. Nitekim Rousseau ve Marx felsefesi, bu bağlamda, filozofların insani bir yaşam ereğine ulaşmada insanlık için de hala rehber olma misyonunu koruduklarını düşündürmektedir. Ancak yabancılaştırmanın aşılması ve özgürlük ilişkisinin kurulmasında yaşam ve felsefenin temel alanları açısından Rousseau ve Marx'ı birbirinden ayıran, felsefelerinin etkinliklerini sorgulatan düşünceler de açığa çıkmaktadır. Teori pratik ilişkisi içerisinde değerlendirilecek olursa da bu felsefelerde eksiklik ya da hataların varlığı söz konusu olabilir. Ancak bu başka çalışmaların konusudur.

KAYNAKLAR

- AYDIN, H. (2007). "Fransız Devrimine Uzanan Yolda Jean-Jeques Rousseau", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3 (11), 143-156.
- BERTRAM, C. (2004). *Routledge Philosophy Guidebook to Rousseau and the Social Contract*. London: Routledge.
- BRENKERT, G. (1979). "Freedom and Private Property in Marx", *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 8, (2), pp. 122-147.
- BROSIO, R. A. (1994). "Chapter Five: Schumpeter's Apologia Contrasted to Rousseau's and Marx's Radical Democracy", *Counterpoints*, Vol. 3, pp. 179-208.
- BURKETT, P. (1999). *Marx and Nature*. New York: St. Martin's Press.
- CLARKE, J. J. (1971). "The End of History: A Reappraisal of Marx's Views on Alienation and Human Emancipation", *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 4, (3), pp. 367-380.
- COMNINEL, G. C. (2019). *Alienation and Emancipation in the Work of Karl Marx*. Palgrave Macmillan.
- DURANT, W.-A. (1967). *Rousseau and Revolution: The Story of Civilization*. (Sixth Printing). Simon and Schuster, New York.
- ENGELS, F. (1977). *Anti Dühring*. (2. Baskı). (Çev. Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- FERNBACH, D. (2004). *Siyasal Marx*. (Çev. Murat Akad). İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi.
- FROMM, E. (2004). *Marx'ın İnsan Anlayışı*. (Çev. Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- GAY, P. (1987). *Basic Political Writings of Jean-Jacques Rousseau* içinde 'Introduction', (Translated and edited by Donald A. Cress & Introduced by Peter Gay). Indiana: Hackett Publishing Company.
- HOROWITZ, A. (1986). "Will, Community and Alienation in Rousseau's Social Contract", *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 10 (3), 63-82.
- LÄHDE, V. (2009). "Rousseau's Natural Man as the Critic of Urbanised Society", *Sjuttonhundraletal*, 6, October 1, 80-95.
- MACCANNELL, J. (2004). "Rousseau and Law: Monstrous Logic". In book: *Law Justice, Power*, (Editors: Sinkwan Cheng), Stanford University Press, 240-258.

- MARX, K. (2015). *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*. (5. Baskı). (Çev. Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, K. (2022a). *Kapital* Cilt 1. (15. Baskı). (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan). İstanbul: Yordam Yayınları.
- MARX, K. (2022b). *Kapital*. Cilt 3. (8. Baskı). (Haz. Friedrich Engels). (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan). İstanbul: Yordam Yayınları.
- MARX, K. ve ENGELS, F. (2018). *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*. (7. Baskı). (Çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen ve Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap.
- NEUHOUSER, F. (2014). *Rousseau's Critique of Inequality: Reconstructing the Second Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NIELSEN, K. (1988). "Marx on Justice: A Critique of Marxist Amoralism", *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, Vol.74, (1), pp. 1-32.
- OLLMAN, B. (2012). *Yabancılaşma*. (Çev. Ayşegül Kars). İstanbul: Yordam Kitap.
- RAHE, P. A. (2009). *Soft Despotism, Democracy's Drift: Montesquieu, Rousseau, Tocqueville, and The Modern Prospect*. New Haven: Yale University Press.
- ROUSSEAU, J. J. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (4. Baskı). (Çev. Rasih Nuri İleri). İstanbul: Say Yayınları.
- ROUSSEAU, J. J. (2016). *Toplum Sözleşmesi*. (15. Baskı). (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Ceyda ÇELEBİ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğitim Enst.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
Doktora Öğrencisi

ceyda.celebi@hotmail.com

 0000-0001-5601-0556

 10.56387/ahbvedebiyat.1465713

Gönderim Tarihi: 05.04.2024

Kabul Tarihi: 25.06.2024

Alıntı: ÇELEBİ, C. (2024) "Sultan II. Mahmûd'un Doğumu Vesilesiyle Hazırlanan Bir Vilâdiyye Mecmuası". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (10), 25-40.

SULTAN II. MAHMÛD'UN DOĞUMU VESİLESİYLE HAZIRLANAN BİR VİLÂDİYYE MECMUASI

ÖZ: XVII. asırdan sonra klasik Türk edebiyatında görülmeye başlanan ve milli bir edebî tür olan sûrnâmeler; evlilik, sünnet, bed-i besmele ve doğum gibi sebeplerle düzenlenen şenlik, ziyafet ve düğünleri konu edinen müstakil eserlerdir. Vilâdet-i hümâyun konulu sûrnâmelere ise vilâdetnâme denmektedir. Sûriyye kasideleri ve sûriyye tarihleri ise aynı konularda yazılmalarına rağmen divanlarda münferit halde bulunan manzumelerdir. Vilâdetnâmelerle aynı konuda kaleme alınan sûriyye kasideleri ve sûriyye tarihlerine ise vilâdiyye adı verilmiştir. Vilâdiyyelerde odak noktası padişah olup muhteva, nazım şekliinden bağımsız bir biçimde övgüye dayalıdır. Son beyitler ise ebcedle düşürülen tarihleri içermektedir. Bu makalede, Sultan I. Abdülhamid'in (ö. 11 Receb 1203 /7 Nisan 1789) 20 Temmuz 1785 (13 Ramazan 1199) tarihinde dünyaya gelen oğlu Şehzade Mahmud'un (II. Mahmud) doğumu sebebi ile çeşitli şairler tarafından kaleme alınmış vilâdiyyeleri içeren bir şiir mecmuası ele alınmıştır. Öncelikle, mecmuanın şekil özelliklerine dair bir inceleme yapılmıştır. Devamında ise eserin muhteva özellikleri incelenmiştir. Ardından, mecmuada manzumeleri bulunan sekiz şairin mahlası alfabetik olarak sıralanmıştır. Daha sonra, sıralanan bu şairler çeşitli kaynaklarda taranarak incelemeye tabi tutulmuştur. Son olarak çeviri yazı oluşturulurken takip edilen yöntemden kısaca bahsedildikten sonra eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde *Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni* adıyla kaydedilmiş olan ve tespit edebildiğimiz tek nüshasının çeviri yazısı dikkatlere sunulmuştur. Yazma eserin tıpkıbasımı ise yazımızın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vilâdet, I. Abdülhamit, II. Mahmud, Mecmua, Sûriyye, Vilâdiyye.

A VİLÂDİYYE POETRY JOURNAL PREPARED ON THE OCCASION OF THE BIRTH OF SULTAN MAHMUD II

ABSTRACT: Sûrnâmes, which started to appear in classical Turkish literature after the 17th century and are a national literary genre, are independent works that focus on festivals, banquets and weddings held for such reasons as marriage, circumcision, besmele and birth. Sûrnâmes on the subject of Vilâdet-i Hümayun are called vilâdetnâme. suriyye odes and suriyye histories are poems found separately in divans, although they are written on the same subjects. Suriyye odes and suriyye histories written on the same subject as vilâdetnâmes are called vilâdiyye. In the vilâdiyyes, the focal point is the sultan, and the content is based on praise, regardless of the verse form. The last couplets contain the dates written down in abjad. This article studies a poetry journal that includes the birth dates written by various poets for the birth of Şehzade (prince or sultan's son) Mahmud (Mahmud II), the son of Sultan Abdülhamit I, born on 20 July 1785 (13 Ramazan 1199) (ninth month of the Arabian lunar year). Careful research was conducted about the genre attributes of the handwritten manuscript. Subsequently, the content attributes of the work were discussed and the pen names of the eight poets included in the poems of the journal were listed alphabetically. Later, these listed poets were examined by scanning various sources. Finally, after briefly mentioning the method followed when creating the transcription, the transcription of the only copy we could detect, which was recorded under the name *Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni* in the Turkish Manuscripts section of Istanbul University Rare Works Library, was presented to your attention. The facsimile of the manuscript is added to the end of our article.

Keywords: Birth, Abdülhamit I, Mahmud II, Poetry Journal, Sûriyye, Vilâdiyye.

Giriş

Osmanlı Hanedanı'nın devamlılığı hususunda büyük bir önem arz eden şehzadelerin doğumları (Sel-Turhan, 2017: 343) vilâdet-i hümâyun olarak anılmıştır. Devlet için bu denli önemli olan vilâdet-i hümâyunlar, şüphesiz klasik Türk edebiyatında da karşılık bulmuştur. Vilâdet-i hümâyunlar, sûrnâmelerin bir alt türü olan vilâdetnâmelerde müstakil olarak ele alınırken kimi divanlarda ise münferit halde rastlanabilen sûriyye tarihi ve sûriyye kasidelerinde de konu olmuştur. Ancak divanlarda nadir rastlanan bu manzumelerin toplu halde bulunduğu mecmualar da vardır.

Edebiyat tarihimizin kıymetli kaynakları arasında yer alan mecmualar, pek çok bilgiyi içinde barındırmaları dolayısıyla klasik Türk edebiyatı araştırmalarına mühim katkılar sağlar niteliktedir (Çelebi, 2022: 34). Belli şahıslar için derlenen bu şiir mecmuaları, çoğunlukla padişahlar için hazırlanmaktadır. Ancak nadiren de olsa şehzadeler için hazırlanan mecmualara da tesadüf etmek mümkündür (Çelebi, 2022: 35). Bu mecmualarda yer alan ve vilâdet-i hümâyun özelinde kaleme alınmış olan bu manzumelerin *vilâdiyye* olarak adlandırılmasının uygun olduğu tarafımızca belirtilmiştir.

Tarafımızca, şehzadelerin vilâdet-i hümâyunları sebebiyle yazılan manzumelerden oluşan mecmualar tespit edilmiş olup; bunlar dört tanedir: *Tevârih-i Manzûme Berây-ı Vilâdet-i Sultân Mustafâ*, *Tevarih-i Vilâdet-i Sultân Selim bin Mustafâ Han*, *Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni* ve *Vilâdet-i Şehzade Murad*.

Bu makalede, II. Mahmûd'un doğumu sebebiyle çeşitli şairler tarafından yazılmış vilâdiyyeleri içeren bir şiir mecmuası tanıtılmış, incelenmiş ve metni verilmiştir. II. Mahmûd 20 Temmuz 1785 (13 Ramazan 1199) tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası Sultan I. Abdülhamid, annesi ise Nakşidil Sultan'dır (Beydilli, 2003: 352). Çalışmamıza konu olan eser, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde *Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni* adıyla kayıtlıdır. Ancak mecmuayı tasnif eden kişi belli olmadığı gibi, yazma eserin herhangi bir yerinde yazmanın ismine de rastlanmamıştır. Mecmuanın, dönemin padişahı I. Abdülhamid'in emriyle hazırlandığını ve yine ona sunulduğunu düşünmekteyiz.

1. Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni

Bu bölümde *Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni* adlı vilâdiyye mecmuası şekil özellikleri, nazım şekilleri, manzumelerin şairleri ve muhteva özellikleri alt başlıklarında incelemeye tabi tutulacaktır:

1.1. Şekil Özellikleri

Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde 05585 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Tamamı beş varak olan eserin başında bir, sonunda ise dört varak boş bırakılmıştır. 215x135 mm boyutundaki sayfalarında iki sütun halinde onar satır bulunan eserin serlevhası müzehhep ve cetvelleri yaldızlıdır. Yazmanın cildi ise yeşil meşindir. Eser, nesih yazı ve siyah mürekkeple harekeli biçimde kaleme alınmıştır. Kırmızı mürekkeple yazılan başlıklarda, şairlerin mahlası bulunmaktadır. Temmet kaydı bulunmadığından, mecmuanın derleyicisi belli değildir.

1.2. Nazım Şekilleri

Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni'de, iki farklı nazım şekliyle yazılmış, toplam dokuz manzume yer almaktadır. Mecmuada yer alan bu manzumelerde en sık kıt'a nazım şekli kullanılmış olup bu nazım şekliyle yazılmış olan manzumelerin sayısı yedidir. Kaside nazım şekli ise yalnızca iki manzumede görülmektedir. Bu manzumeler, farklı nazım şekillerinde yazılmış olsalar dahi, içerik bakımından aynı olup methiye ve tarih içerirler. Manzumelerle ilgili bilgiler, aşağıda tablo hâlinde verilmiştir:

Sıra no	Varak no	Mah-las	Nazım Şekli	Vezin	Beyit Sayısı
1	1b	Mālikī	Kaside		4
2	1b	Mālikī	Kit'a		11
3	2a	‘Ārif	Kit'a	Fe ‘ilātün / fe ‘ilātün / fe ‘ilātün / fe ‘ilün	13
4	3a	‘Afif	Kit'a	Mefā ‘ilün / mefā ‘ilün / mefā ‘ilün / mefā ‘ilün	6
5	3a	Cāvīd	Kit'a	Mefā ‘ilün / mefā ‘ilün / mefā ‘ilün / mefā ‘ilün	7
6	3b	Şâkir	Kaside	Müstef ‘ilün / müstef ‘ilün / müstef ‘ilün / müstef ‘ilün	11
7	4a	Zikrī	Kit'a	Fā ‘ilātün / fā ‘ilātün / fā ‘ilātün / fā ‘ilün	9
8	4b	Feyzī	Kit'a	Fā ‘ilātün / fā ‘ilātün / fā ‘ilātün / fā ‘ilün	12
9	5b	‘İbādī	Kit'a	Fā ‘ilātün / fā ‘ilātün / fā ‘ilātün / fā ‘ilün	5

Tablo 1: Manzumelerin Nazım Şekilleri

1.3. Manzumelerin Şairleri

Mecmuada şiirleri bulunan şairler, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nden yararlanılarak tespit edilmeye çalışıldı. Bu tarama sırasında, Şehzâde Mahmûd'un (II. Mahmûd) doğum tarihi olan 20 Temmuz 1785 (13 Ramazan 1199) tarihinden önce vefat eden şairler, değerlendirme dışında bırakıldı. Ancak benzer mahlas ve isimde pek çok şairin bulunması, kimi şairlerin kimliklerinin net bir biçimde tespitine olanak vermedi. Alfabetik bir sıralamaya tabi tutulan şairlere dair bilgiler, aşağıda özetlendi:

‘Afif: Darbhane Emîni Kîlârî Mustafa Afif Beyefendi olarak bilinmektedir. Enderun'da yetişmiş, Sultan III. Mustafa devri ile I. Abdülhamid devrinde Darbhane Emîni ve Saray-ı Hümâyun'da mabeynci olmuştur. Vefat tarihi ve eserlerine dair bilgi bulunmamaktadır (Özdemir, 2011: 539).

‘Ārif: Hacı Ārif Efendi olarak bilinen şair, Enderûn'da yetişmiştir. Önce kurşuncubaşı, sonra kahvecibaşı olarak sarayda görev yapmıştır. Azlinden sonra 1811-2 yılında cebeciler kâtipliğine getirilmiştir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. *Sicill-i Osmânî*'de usta şair olduğu kayıtlıdır. Kaynaklarda eseri olup olmadığına ilişkin bir bilgi yoktur (Akbayar, 1996: 310; Özdemir, 2011: 366).

Cāvīd: İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra hâcegân sınıfına katılmıştır. Kassâbbaşı Şâtırî-zâde Şâkir Efendi'nin kâtipliğini, daha sonra Sadâret Mektûbî kalemi hulefâlığı yapmıştır. 1834'te İstanbul'da vefat etmiştir. Şairin *Fatin Tezkiresi*'nde, *Müntehabât-ı Mir Nazîfte* ve *Türk Şairleri*'nde manzumeleri bulunmakta olup eldeki şiirlerinin büyük kısmı naziredir (Akbayar, 1996: 385; Çiftçi, 2017: 68).

Feyzî: TEİS'te, şairimiz olması muhtemel üç şahsiyet tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Enderunlu Feyzî Bey b. Mehmed İzzeddin Efendi olarak tanınmış olup Şam kadılarında Mehmed İzzeddin Efendi'nin oğludur. Dedesi ise Sultan I. Mahmûd devrinde hekimbaşılık yapan Mehmed Saîd Efendi'dir. 1779-80'de Enderun'da kilâr-ı hassa bölümüne girmiştir. Eserlerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. *Mir'at-ı Şi'r*'de bir nazmı yer almaktadır (Yuvacı, 2014: 132; Oğraş, 2001: 186).

İkinci Feyzî, Halıcı-zâde İbrahim Feyzî Bey olarak bilinmektedir. Edirnelidir. Şair Sûzî'nin biraderidir (Yuvacı, 2014: 131).

Son olarak üçüncü Feyzî ise Kadı-zâde Feyzullah Feyzî Efendi olarak bilinmektedir. Rumeli kadılarındandır. 1786'da vefat etmiştir. Şefkat ve Silahdârzâde tezkirelerinde üç gazeli yer almaktadır (Akbayar, 1996: 527; Öztürk, 2018: 217; Kılıç, 2017: 240; Yuvacı, 2014: 129).

‘İbādî: Konya'da doğmuştur. Mevlevî Ahmed Efendi'nin oğludur. Enderunlu İbādî Efendi olarak tanınmıştır. İstanbul'da Galata Sarayı ağaları zümresine katılmış, daha sonra Enderun'da Hazine-i Hümâyun'da görev almıştır. Vefat tarihi bilinmemektedir. Şiirlerinde Hâfız ve İbādî mahlaslarını kullanmıştır (Uysal Bozaslan, 2012: 2549-50; Oğraş, 2001: 175).

Mālikī: Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmamıştır.

Şâkir: Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa'dır. Enderun-ı Hümâyun'a Dülbend Ağası olmuş, daha sonra kendisine hocalık verilmiştir. 1798'de Darphane Emini olmuş ve üç yıl sonra azledilmiştir. 1807'de Akdeniz Nüzul Emini, bir yıl sonra ise tekrar Darphane Emini olmuştur. 1810'da Sadaret Kaymakamı olmuştur. 1811'de Munfasıl, 1813'te Anadolu Valiliği görevine getirilmiştir. Daha sonra Mora ve Kütahya valiliği yapmıştır. 1819'da vefat etmiştir. Şairin iki eseri bulunmakta olup biri *Ravd-ı Verd*, diğeri ise *Tertîb-i Nefîs* adındadır (Çiftçi, 2017: 260; Akbayer, 1996: 1563; Özdemir, 2011: 83).

Zikrî: Kaynaklarda hakkında bilgi bulunamamıştır.

1.4. Muhteva Özellikleri

Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni'de, yedisi Türkçe ve ikisi Arapça olmak üzere toplam dokuz manzum vilâdiyye yer almaktadır (1b-5b). Manzumelerin tamamı devrin padişahına ve yeni doğan şehzadeye övgü ifadeleri içermektedir. Mecmuadaki vilâdiyyelerde, sekiz farklı şairin mahlası tespit edilmiş olup mahlaslar, alfabetik bir sıralama takip edilerek aşağıda verilmiştir:

"Affî, Ârif, Câvîd, Feyzî, İbâdî, Mâlikî, Şâkir, Zikrî"

Eserde, yukarıda mahlası verilen şairlerin genellikle bir manzumesi yer almıştır. Ancak bu şairlerden Mâlikî'nin iki manzumesi bulunmaktadır. Genel itibarıyla, mecmuadaki manzumelerin son beyitlerinde, ebced hesabı ile şehzade Mahmud'un doğum tarihi verilmektedir.

Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni adlı yazma eser incelendiğinde, mecmuada yer alan vilâdiyyelerin sosyal hayata dair birtakım unsurları barındırdığı tespit edildi. Bunlar, aşağıda beyit örnekleri ile birlikte okuyucuya sunuldu.

Mecmuada 18. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatına dair izler görülmektedir. Bunlardan ilki *iftâriye verme* geleneğidir. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey bu geleneği şöyle anlatmaktadır: *Es-kiden Ramazanlarda Sadrazam, Reisülküttap, Kâhya ve Defterdar gibi devlet büyükleri, padişah sarayına Yıllık Hümâyun adıyla bobçalar sunar; tanınmış hoca efendilere ve maiyet memurlarına İftariye adıyla saatler, enfiye kutuları gibi şeyler hediye ederlerdi* (1973: 130). Eserde bu gelenek, Zikrî'nin manzumesinde kendine yer bulmuştur:

bedr-i tām-ı 'āleme itdi teşādūf tal'atı
kudsiyāna virdi *iftâriyye* bir sîm kâse şu (7/3)¹

Padişah'ın çocuğu olduğunda kutlamalar yapılması da bir gelenektir. Bu kutlamalar hem Osmanlı hanedanına yeni bir üyenin katıldığını haber vermekte hem de imparatorluğun gücünü ve ihtişamını yansıtmaktadır (Öztekın, 2006: 383). Bir vilâdet-i hümâyun âdeti olan *şenlik düzenlemek* sırasıyla Ârif, Câvîd, Şâkir, Feyzî ve İbâdî'nin manzumelerinde görülmektedir:

'ıyd 'ıyd üstüne olsun idelüm zevk ü sürür
top fişek *şenligi* virsün şūr-ı şevke vücūd (3/9)

hudā sūr-ı hümâyūnı dağı nice sūrūrātı
müyesser eylesün görmek bütün hep ehl-i imāna (5/6)

şehzâdegân-ı bî-'aded virsün aña rabb-i ehad
destinden anuñ tâ ebed dürlü sūrür itsün zühür (6/7)

¹ Parantez içindeki numaralardan ilki manzumenin mecmuadaki sırasını, ikincisi ise beyit numarasını ifade etmektedir.

cünbiş itdi mehd olmak ârzüsüyle felek
bendler taqdı cihet itnâbına tetmîmden (8/5)

bâ-ḥuşuş 'ıyd üzre 'ıyd itdürmege bâ'is olan
zâtı maḥfûz eyle yâ râb mâderin hem sâlime (9/3)

Üçler; âlemlerin mânen yöneticisi durumunda oldukları kabul edilen üç ermiş kişi, kutup ve iki eren (Ayverdi, 2010: 1294) anlamına gelen tasavvufi bir terimdir. *Üçlerden himmet alma* inancı ise yine Zikrî'nin manzumesinde karşımıza çıkmaktadır:

zıkrıyâ târîḥ için üçlerden alduḡ himmeti
kadre irdüñ maḡdem-i sulṡân-ı maḡmûdlar ḡamu (7/9)

Vilâdiyyelerde yer alan eşyalar ise mühür, peçe, beşik ve kağıttır. Bunlar sırasıyla Mâlikî, Âff, Zikrî ve Feyzî'nin manzumelerinde yer almaktadır:

büşrâ el-hevâtifi ḡad tefeşşâ meḡsinu men
fî-baṡni'l-ummi ve men fi'l-*mehdî* mevcûdu (1/4)

ḡıdîv-i heft-ıḡlîm kim virür fer çerḡ-i miyânına
ki oldı şimdi evc-i salṡanatda *mühre* hem-pâye (4/1)

ḡamdü'lillâḡ kevkeb-i baḡt-ı cihân buldı şeref
burḡa 'uñ def' eyleyüp bânî bu çerḡ 'arz itdi rû (7/1)

cünbiş itdi *mehd* olmak ârzüsüyle felek
bendler taqdı cihet itnâbına tetmîmden (8/5)

kâḡıd-ı şubḡı mücellâ kıldı mihrüñ mühresi
mâḡ bir seyyâre yazdı levḡe sâde sîmden (8/6)

Sonuç

Bu çalışmada, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 05585 demirbaş numarası ile kayıtlı *Vilâdet-i Mahmûd-ı Sâni*'nin incelemesi yapılmıştır. Tamamı beş varaktan oluşan bir vilâdiyye mecmuası olan bu yazma eserin derleyicisi tespit edilememiştir. Mecmua mürettep, mürettibi bilinmeyen, manzum ve çok dilli bir eserdir (Kılıç, 2012: 80-95).

Musannif, derlediği mecmuada toplam dokuz manzumeye yer vermiştir. Manzumeler çoğunlukla (7) Türkçe olmakla birlikte, eserde Arapça (2) manzumeler de bulunmaktadır. Çoğunlukla kıt'a-i kebîre (7) nazım şekli ile kaleme alınan manzumelerin yanı sıra mecmuada kaside (2) nazım şekli ile yazılmış olan manzumeler de bulunur. Ancak manzumeler, nazım şekli fark etmeksizin aynı muhtevaya sahip olup padişaha ve yeni doğan şehzadeye övgüler içermektedir. İlâveten, manzumelerde iyi dileklerle birlikte, son beyitte ebced hesabıyla düşürülen doğum tarihi yer almaktadır. Mecmuada yer alan manzumelerde en sık kullanılan aruz kalıbı "*fâ' ilâ'tün*

/ fā`ilātün / fā`ilātün / fā`ilün"dür. Mecmuada toplam sekiz şairin mahlası tespit edilmiş olup en çok manzumesi bulunan şair, iki manzume ile Mâlikî'dir. En uzun manzume on üç, en kısa manzume ise dört beyitten oluşmaktadır.

Şiir, saraydan halka değin, Osmanlı sosyal hayatının önemli bir parçasıdır. Farklı meslek gruplarında bulunan pek çok kişi, mesleğinin yanı sıra çoğunlukla şiirle de uğraşmaktadır. Vilâdiyyelerin şairleri incelendiğinde, bu kişilerin şairlikleri ile ön planda olmadıklarını ve şair olarak tanınmadıklarını görmekteyiz. Bu şairler, çoğunlukla çeşitli devlet kademelerinde görev alan ve divanı bulunmayan devlet adamlarıdır. Manzumelerin muhtevası ise nazım şekli fark etmeksizin çokça övgü barındırmaktadır. Bu sebeplerle, vilâdiyye yazma ve vilâdiyye mecmuası oluşturma geleneğinin, hamilik geleneği ile doğrudan ilişkili olabileceğini düşünmekteyiz. Mecmuayı hazırlayıp padişaha sunan kimseler, bunu muhtemelen caize almak amacı güderek yapmışlardır. Dolayısıyla vilâdiyyeler, Osmanlı'daki hamilik geleneğini/patronaj ilişkisini yansıtma bakımından önemlidir.

Manzumeler dikkatle incelendiğinde, daha önce bilinmeyen bu şiirlerin adeta acemi kalemelerden çıktıkları ve hatta bir zoraki yazıldıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu vilâdiyye mecmuaları, barındırdıkları vilâdiyyelerle klasik Türk edebiyatında bir tür çeşitliliği oluşturmaları ve acemi olsalar dahi yeni şairlerin yeni şiirlerini barındırmaları yönlerinden kıymetlidir.

2. Çeviri Yazılı Metin

Metnin Çeviri Yazısı Hazırlanırken Takip Edilen Yöntem

1. Çeviri yazı metinde Osmanlı Türkçesinin klasik imlasına, İsmail Ünver'in (Ünver, 1993) ve Fatih Köksal'ın (Köksal, 2017) tekliflerine uyulmaya çalışılmıştır.
2. Beyitler, kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla numaralandırılmıştır.
3. Çeviri yazıda 'Gentium Plus' yazı fontu kullanılmıştır.
4. Varak numaraları, her sayfanın başında "[ ]" ile belirtilmiştir.
5. Metin tamirleri "[ ]" ve harekelendirmeler "( )" ile gösterilmiştir.
6. Tüm kelimeler küçük harfle yazılmıştır.
7. Hece ve kelime eksiklikleri/fazlalıkları dipnot ile verilmiştir.
9. Manzumelerin başında vezinleri ve metindeki sıraları belirtilmiştir.
10. Arapça beyitlerin çevirisi dipnot ile verilmiştir.

Vilâdet-i Maḥmūd-ı Sâni

[1b]

(1) mālîkî^{2 3}

1. ḥıbbü'l-mekârimi fi'l-aḥlâk-ı maḥmūdu
ve mālîkû'l-ḥüsni zeynu'l-mülk-i maḥmūdu⁴
2. fe-esade'l-ḥalka marziyyü'n şemâ'ilühu
ešnâ 'aleyhi ellezî bi'l-ḥaqq-ı ma'būdu⁵
3. ve min 'ale'l-birri mecbülün serîretühu
fesirruhu leyse beyne'n-nasi meçhūdu⁶
4. büşrä el-hevâtifi kad tefeşşâ mehâsinu men
fi-baṭni'l-ummi ve men fi'l-mehdî mevcūdu⁷

(2) velehū⁸

1. el-müşteri'l-mecde râbiḥun ticâretühu
ekrem bihî recülen fi ṭab'ihî'l-cūdu⁹
2. hüve'l-kerîmu ellezî tercü ve te'melühu
ye'tike minhu mu'accelün ve mev'ūdu¹⁰
3. tebârek'allâhü fi kemâli ḥılkatihî
ve hüsnihi'l-yümni fi'l-'ayâni meşhūdu¹¹
4. nemâ efâḍa 'ala'l-âfâki iḥsânühu
li-ennehu fi-şehri's-sıyâmi mevlūdu¹²

[2a]

5. huvebnu sulṭânına 'abdü'l-ḥamîdi'l-velî
yaḥyâ sâ'idan bihî ebūhu mes'ūdu¹³

² Arapça manzumelerin Türkçeye çevirilerini yapan Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi Kevser Elfauri'ye teşekkür ederim.

³ Klasik Türk edebiyatında kullanılan aruz kalıplarından hiçbiri uymamaktadır.

⁴ Mahmud güzellik sahibi, mülkün ihtişamı, övülen, güzel ahlaklı ve cömertliği sevendir.

⁵ Huylarından memnun olunan ve halkı mutlu edendir. Doğrulukla ibadet edilen Allah tarafından övülmüştür.

⁶ İnsanlığın en yüksek mertebelerinde, güzel fitratı ve zarif huyu malum oldu ki bu sır insanlar arasında inkâr edilemez.

⁷ Müjdeler olsun. Onun ihsanı ana karnındaki bebeğe ve beşikteki bebeğe ulaşana dek yayılmıştır.

⁸ Klasik Türk edebiyatında kullanılan aruz kalıplarından hiçbiri uymamaktadır.

⁹ Kim zafere müşteri olursa onun işi kazanılmış olur. Onun gibi fitratında cömertlik mevcut olan adamı onurlandırın.

¹⁰ O kerem sahibidir. Umduğumuz ve dilediğimiz hem önceden takdir edilen hem de vadedilen hayırları getirir.

¹¹ Allah, yaratılışının kemalini ve apaçık görülen uğurlu simasını mübarek etsin.

¹² Büyüdü ve iyiliği ufuklara taşıdı. Zira mübarek oruç ayında doğmuştur.

¹³ O, Allah'ın dostu sultanımız Abdülhamid'in oğludur. Hem oğlu hem babası mutlu yaşasın.

6. büşrâlehü 'âşe tûle'd-dehri mu'teberen
beyne's-selâṭini hüve'l-kuṭbu ma'dūdu¹⁴
7. el-fâtiḥu's-saliḥu'l-'adlū'z-zekiyü'r-raḍiy
eş-şāya'u'ş-ṣīti bī'l-ma'rūfi ma'hūdu¹⁵
8. yâ fevzeḥu na'le min dünyāhu fevka'l-munā
li külli nev'in mine'l-ḥayrāti maḫşūdu¹⁶
9. fe'l-meşrikāni ve'l-mağribāni ḳālū lena
ḳavlen belīḡan ḥekāhu'l-bīḍu ve's-sūdu¹⁷
10. ve ecma'u ve'l-ḥuḳmu's-saḥīḥu şer'an 'alā
ḳavlün 'aleyḫi fetve'l-icmā'i ma'ḳūdu¹⁸
11. kehfü's-selâṭini men ḳad saḥḥa tāriḫūhu
faḥrū'l-mülūki muḥibbu'l-cūdi maḥmūdu¹⁹

(3) 'ārif

(fe'ilātün / fe'ilātün / fe'ilātün / fe'ilün)

1. şeh-i cem-kevkebe dād-āver-i gerdün-rütbe
ḥusrev-i mekremet-efzā-yı 'adālet-endūd
2. kām-baḥşā-yı emr-i ḥazret-i ḥan 'abd-i ḥamīd
kim odur luṭf-ı ḥudā sāye-i rabb-i ma'būd

[2b]

3. mevsim-i şevket ü 'asrında cihān āsūde
oldı çeşm-i fiten 'ahdinde hemān ḥ'āb-ālūd
4. maḫzar-ı luṭf-ı mezīd-i ḥaḳ olup her demde
itdi şeh-zādeleri sāha-i hestīye vürūd
5. işte bu şehr-i şiyām içre anuñ şulbından
oldı bir necl-i necībi yine devlet-efzūd
6. geldi dünyāya sa'ādet ile bir şeh-zāde
kim hemān itdi cihān maḳdem-i pākiyle sürūd
7. rüzedāran-ı meh-i şavma cenāb-ı ḥaḳdan
oldı bir mā'ide-i pür-nağme-i ḥoş mevcūd
8. şöyle lebriz-i neşāṭ oldı göñül şevḳinden
ki şikest itmek idi rüzeyi çün baht-ı 'anūd

¹⁴ Ne mutlu ona, sonsuza dek saygın olarak yaşamış. Sultanlar arasında sayılan bir kutuptur.

¹⁵ O fatihtir, salihdir, adildir, hoşnuttur ve şefkatlidir. İyilik sahibi olarak tanınmıştır.

¹⁶ Ne müjde ki dünyada dileklerinden fazlasına nail olmuştur. Ve her güzel hayırlardan rızkı ayrılmıştır.

¹⁷ İki şark ve iki batındaki beyaz ve siyah insanların hepsi bize güzel bir söz ettiler.

¹⁸ Onlar toplanıp oy birliği ile şeri kabul edilen bir fetvaya dayanarak karar vermişler.

¹⁹ Tarihi doğru bilinen sultanlar mağarasıdır o. Övülmüş olan, cömertlik sahibi ve hükümdarların gururudur.

9. 'ıyd 'ıyd üstüne olsun idelüm zevk ü sürür
top fişek şenligi virsün şūr-ı şevke vücūd
10. neşve vü zevk ü ferahla şeh-i 'ālemgīrūñ
şevket ü devletin efzūn ide ol hayy-ı vedūd
11. devlet ü 'ömri olup rüz-be-rüz efzūnter
zıll-ı ihsānı ola fırağ-ı enāma memdūd
12. şıhhat ü 'āfiyetiyle ola şeh-zāde maşūn
dā'imā 'ömr-i ebedle bula bi-naḥs-ı şu'ūd

[3a]

13. tāmduur maḫdem-i pākine bu tāriḫ-i 'ārif
sa'd-i re'fetle velūd eyledi sulṭān maḫmūd

(4) 'aff

(mefā'ilün / mefā'ilün / mefā'ilün / mefā'ilün)

1. ḫıdīv-i heft-iḫlīm kim virür fer çerḫ-i miyānına
ki oldı şimdi evc-i salṭanatda mūhre hem-pāye
2. cihāndār-ı mu'azzam ḫazret-i 'abdü'l-ḫamīd ḫan-kim
fül(ü)kler teşnedür olmağa derbār ṭāk-ı 'ulyāya
3. aña feyyāz-ı 'ālem itdi ihsān bir ciger-gūşe
ki nūr-ı 'ārızı ḫurşīd-i tābāna virür vāye
4. zihī āyīne kim şūret-i nigārı şafḫa-i ḫudret²⁰
vücūd-ı pākin itmiş ser-te-ser nūriyla pīrāye
5. dirahṭ-ı devletin bār-āver itsün ḫazret-i bārī
gide yek-cesta a'dānuñ metā'-ı 'ömri yağmaya
6. 'afifā geldi bā-feyz-i ḫudā tāriḫ-i mīlādı
medār-ı fetḫ neyir-i sulṭān maḫmūd geldi dünyāya

(5) cāvīd

(mefā'ilün / mefā'ilün / mefā'ilün / mefā'ilün)

1. şehen-şāh-ı cihān 'abdü'l-ḫamīd ḫan-ı keremkāruñ
hemīşe tab'ı mā'il 'adl ü ihsān-ı mülūkāne

[3b]

2. cihān bir rütbede memnūn-ı ihsān [u]keremdür ki
gelür mi yāda eyā hīç selāṭīn-i cihānbāna
3. emīn olsun ḫaṭālardan ilāhī tāc-baḫşāsı
budur ancaḫ du'āmız şıdḫ-ile her dem o sulṭāna

²⁰ Hece fazlalığından kaynaklanan vezin problemi vardır.

4. ħudā-yı lem-yezel maĥfūz ide şāĥ-ı cihānbānı
vire ‘ömr-i ebed şehzādegān-ı verd-i ħandāna
5. virür ez-cümle dehre tāze revnaĥ ħan-ı maĥmūduñ
resīde eyleye bārī vücūduñ heft ü şad dāne
6. ħudā sūr-ı ħümāyūnı daĥı nice sūrūrātı
müyesser eylesün görmek bütün hep ehl-i imāna
7. didi cāvīd ħulı tām cevherī tāriĥ-i mevlūdiñ
ĥudūm-ı ħan-ı maĥmūduñ şerefbān oldı devrāna

(6) şākir

(müstef’ilün / müstef’ilün / müstef’ilün / müstef’ilün)

1. ‘ālī-himem şāĥ-ı ġayūr kān-ı ‘aṭā ol kim cesūr
‘adliyle gitdi şerr ü şūr a’dāsı dā’im bī-ĥuzūr
2. virmekdedür tiġı nizām ħalk-ı cihāna şubĥ u şām
itmekde dā’im ħāş u ‘ām medh ü şenā sāl ü şuhūr
3. itdi cihāndan ‘ömr-i sefer kıldı ‘ademde maĥar²¹
yoĥ-mıdur eyā ĥiĥ keder itdi-mi dünyādan mūrūr

[4a]

4. dā’im ola ol pād-şāĥ tā devr idince şems ü meh
olsun ‘adūsı pūr-veleh mañşūr ide rabbü’l-ġafūr
5. şimdi aña viridi ħudā şeh-zāde-i nīkū-liĥā
sulṭān-ı maĥmūd kim sezā olsa anuñ-ĥün nice sūr
6. başduĥda dünyāya ħadem kıldı şiyāmı muġtenem
yoĥdur buña lā vü ne’am oldı kederler cümle dūr
7. şehzādegān-ı bī-‘aded virsün aña rabb-i eĥad
destinden anuñ tā ebed dürlü sūrūr itsün zuhūr
8. ħalĥdı cihāndan hep mihen şād [u] feraĥdur hep gelen
ġamġin var ise işte ben o da benümdür hep ħuşūr
9. şeh-zādelerle dā’im it taĥtında yā rab ħā’im it
ġafletle cümle nā’im it a’dā-yı dīni bī-şu’ūr
10. besdür bu taṭvīl itmegil virme şehen-şāĥa kesel
ey dil yeter ṭul-i emel tā gelmeye ħalbe fütūr
11. mīlād iĥün şākir didi nāĥār tāriĥ söyledi
sulṭān maĥmūd eyledi māĥ-ı şiyāmı pūr-sūrūr

²¹ “Maĥar” kelimesinden önce yer alan “ol” kelimesi, vezin gereġi metinden çıkarılmıştır.

(7) zikrî*(fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün)*

1. hamdü'lillâh kevkeb-i baht-ı cihân buldı şeref
burka'uhn def' eyleyüp bânî bu çerh 'arz itdi rû

[4b]

2. ya'nî ol şeh-zâde-i vâlâ-neseb teşrîf idüp
eyledi tebşîr-i teşrîfüñ şabâda sū-be-sū
3. bedr-i tām-ı 'āleme itdi teşādūf ʔal'atı
kudsıyāna virdi iftāriyye bir sīm kāse şu
4. aç ü muhtācîne eşfağ oldıguñ i'lân için
pāy-i cūduñ başdı şehr-i rahmete şanına hū
5. hācibānuñ men'î memnū'dur mün'im iken
şā'irān-ı dā'iyān levha-be-kef itsün gülüb
6. gönçehā-yı külbe-i 'osmāniyānı zū'l-minen
ber-devām idüp dimāğ-ı 'āleme reş ide bū
7. maṭbaḥ-ı cūd-ı ilāhiden 'atā bir süfredür
devlet-i 'osmāniyān 'ālem aña olmuş gülüb
8. 'ömrüñ efzün ide ihvān-ı zevî'l-ihsān eyle
zāt-ı feyyāz cümleye feyz eyledikce mū-be-mu
9. zikriyā tārîḥ için üçlerden alduḥ himmeti
kadre irdüñ maḥdem-i sultān-ı maḥmūdlar kamu

(8) feyzî*(fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün)*

1. pād-şāh-ı baḥr u ber şāhib-kırān-ı dehr kim
pād-şehler faḥr ider fermānına teslîmden

[5a]

2. imtisāl-i ḥükmine te'ḥîre virmez ihtimāl
ḥizmetine iftiḥār eyler cihân taḥdîmden
3. hamdü'lillāh tāze bir gül geldi bezm-i 'āleme
ḥazret-i 'abdü'l-ḥamîd ḥan gülşen-i tekrîmden
4. kıldı naḳḳāş-ı ḳazā bir şüret-i ḥüb āşikār
mā-verā-yı perdehā-yı aḥsen-i taşmîmden
5. cünbiş itdi mehd olmaḥ ârzüsüyle felek
bendler taḥdı cihet itnābına tetmîmden
6. kāğıd-ı şubḥı mücellā kıldı mihrüñ mühresi
māh bir seyyāre yazdı levḥe sāde sîmden

7. mekteb-i taḥmīrde oldı ḥaḫ aña mu'allim
şāhlik dersin okutdı levḥa-i ta'līmden
8. 'ālemüñ şāhib-ķırānıdur diyü ehl-i nücüm
böyle istidlāl iderler şūret-i tencīmden
9. vālid-i vālā-maḳāmuñ kıla mevlā müstedīm
burc-ı taḥt-ı baḥt-ı mes'ūd aḥter ü behīmden
10. mülkinüñ ma'mūresi ola bīrūn-ı mā u zāl
'ömrinüñ ā'dādı efzūn ola fā-yı mīmden
11. ḥayķırınca çıķdı yā Hayy diyerek tārīḫ-i ḥüb
pād-şāhım tehniyetle ḥāme-i tanzīmden

[5b]

12. ṭāķ-ı 'arşa feyziyā olsun bu gūne imlā
kevne geldi nūr-ı maḥmūd aḥsen-i taḳvīmden

(9) 'ibādī

(fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün)

1. ḥazret-i 'abdü'l-ḥamīd ḥan zāt-ı maḥmūdü'l-ḥıṣāl
nesl-i pākin zīnet-i dehr eyleye ol ḥātime
2. ḥaḫ te'ālā 'ömrin efzūn eylesün şehzādenüñ
cümlesin bağışlaya ḥaḫ luṭf idüp sulṭānıma
3. bā-ḥuşuş 'ıyd üzre 'ıyd itdürmege bā'is olan
zātı maḥfūz eyle yā rāb māderin hem sālīme
4. nüktedān bir şāh-ı 'ālī-ṭab'-ı pākdür 'ibādī
gel du'ā-yı devletin kııl vāķıf ol aḥvālīme
5. düşdi bir tārīḫ-i ra'nā ḥarf-i cevherdār ile
nūr u fer-i sulṭān maḥmūd dođdı ey māh 'āleme

3. Tıpkıbasım

KAYNAKLAR

- AÇA, M.; GÖKALP, H. ve KOCAKAPLAN, İ. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- AHMED VEFİK PAŞA (1890). *Lehçe-i Osmanî*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire.
- AKBAYAR, N. (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ARSLAN, M. (1990). *Divan Edebiyatında Manzum Surnameler*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYVERDİ, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- BALIKHANE NAZIRI ALİ RIZA (1973). *Bir Zamanlar İstanbul*. (Haz. Banoğlu, N. A.) İstanbul: Tercüman Yayınları.
- BEYDİLLİ, K. (2003). "Mahmud II". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 27, 352-357.
- ÇELEBİ, C. (2022). "İÜ Nadir Eserler Kütüphanesinde Bulunan ve III. Selim'in Vilâdet Tarihlerini İçeren 05464 Numaralı Şiir Mecmuasının Mestap'a Göre Tasnifi". *Kültürk*, 6, 33-114.
- ÇELEBİ, C. (2023). "Mehmed Esad'ın Tevârîh-i Manzûme Berây-ı Vilâdet-i Sultân Mustafâ Adlı Mecmuası Üzerine". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 10/27, 225-269.
- ÇİFTÇİ, Ö. (2017). *Fatîh Davud Hâtîmetü'l-Eş'âr*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- JOHNSON, F. (1852). *A Dictionary, Persian, Arabic and English*. London: W.H. Allen.
- KANAR, M. (2009). *Kanar Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- KARABEY, T. (2015). *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KILIÇ, A. (2012). "Mecmua Tasnifine Dair". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. (Haz. Hatice Aynur vd.) İstanbul: Turkuaz Yayınları, 75-96.

- KILIÇ, F. (2017). *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- KÖKSAL, M. F. (2017). *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- MU'İN, M. (1996). *Ferheng-i Fârisî (An Intermediate Persian Dictionary)*. Tahran.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ (2009). *Burhân-ı Kâtı* (Haz. M. Öztürk ve D. Örs). Ankara: TDK Yayınları.
- OĞRAŞ, R. (2001). *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Burdur: Emirdağ Ofset Tesisleri.
- ÖZDEMİR, F. (2011). *Tuhfe-i Nâilî Metin Muhtevâ II. cilt sayfa 468-734*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTEKİN, Ö. (2006). *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- ÖZTÜRK, F. (2018). *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- SEL-TURHAN, F. (2017). "İstanbul'da İlan Edilir, Saraybosna'da Kutlanır: 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Resmi Törenlerinin Bosna Eyaletindeki Yansımaları" *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 6(2), 341-360.
- STEINGASS, F. J. (1884). *The Student's Arabic-English Dictionary*. London: W.H. Allen.
- STEINGASS, F. J. (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.
- ŞU'ÛRÎ Hasan Çelebi (2019). *Lisânu'l-Acem/Ferheng-i Şu'ûrî*. (haz. O. Yılmaz). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- ŞÜKUN, Z. (1944). *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- UYSAL BOZASLAN, S. (2012). "Enderunlu Mehmet Âkif'in Mir'ât-i Şi'r Adlı Tezkiresinin Muhtasar Bir Nüshası". *Turkish Studies* 7 (2): 2531-2568.
- ÜNVER, İ. (1993). "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Türkoloji Dergisi*. 11(1), 51-89.
- YAKIT, İ. (2022). *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YUVACI, B. (2014). *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva II. Cilt s. 735-999*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Devrim AVŞAR

Kocaeli Üni.
Felsefe Böl.
Doktora Öğrencisi

devrimavsar@gmail.com

 0000-0001-9184-9701 10.56387/ahbvedebiyat.1495524

Gönderim Tarihi: 04.06.2024

Kabul Tarihi: 27.06.2024

Alıntı: AVŞAR, D. (2024)
"Dilbilimsel Bakış ve Jacques
Lacan'da Dilin Yapısal İşlevi".
AHBVÜ Edebiyat Fakültesi
Dergisi, (10), 41-57.

DİLBİLİMSEL BAKIŞ VE JACQUES LACAN'DA
DİLİN YAPISAL İŞLEVİ

ÖZ: Bu makale, psikanalitik düşünür Jacques Lacan'ın dile yüklediği yapısal işlevin modern dilbilimin temel bazı tezleriyle olan ilişkisini değerlendirir. Ele alınan dilbilimsel bakış ile Lacan'ın görüşleri arasındaki ilişkiyi ören hattın ortak bir yapısalcı bakış açısı olduğu görülmüştür. Lacancı kuram olarak adlandırılan psikanalitik bakış açısının temelinde disiplinler arası etkileşimin yer aldığı, çoğu araştırmacı ve düşünce insanı tarafından dile getirilir. Lacan özellikle dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün dilsel beceri, dilin toplumsal ve konuşma kısımlarını anlatmak için kullandığı langage, langue ve parole terimlerini kendi kuramına taşıyıp onları kavramsal düzeyde anlamlandırmıştır. Yine Saussure'ün gösterge kavramını da ele alan Lacan, gösterenin öznenin kuruluşundaki işlevine ilişkin kuramsal bir yaklaşım geliştirmiştir. Lacan'ın etkilendiği bir başka dilbilimci ise, Roman Jakobson'dur. Lacan, Jakobson'un metafor ve metonimi kavramlarını, sırasıyla Freud'un yoğunlaşma ve yerdeğiştirme kavramlarıyla ilişkilendirerek psikolojik süreçler ile dil ve konuşma arasındaki bazı işlevsel olguların varlığına işaret etmiştir. Böylece Lacan, dilbilimsel kuramlardan aldığı destekle psikanalitik ve felsefe alanında çokça tartışılan özne ve öteki gibi kavramları geliştirir. Özellikle bu iki kavram modern felsefede önemli tartışmalara yol açmış olup, yeni felsefi akımların ortaya çıkmasında katkı sunmuştur. Bu katkı, yapısalcılık, postyapısalcılık, yapısöküm, postmodernizm gibi akımların gelişiminde gözlemlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Lacan, Saussure, Özne, Gösterge.

LINGUISTIC PERSPECTIVE AND THE STRUCTURAL FUNCTION OF
LANGUAGE IN JACQUES LACAN

ABSTRACT: This article examines the conceptual structure of psychoanalytic thinker Jacques Lacan's thoughts on language. It is stated by many researchers and thinkers that interdisciplinary interaction is the basis of this perspective, called Lacanian theory. Lacan especially brought the terms langage, langue and parole, which linguist Ferdinand de Saussure used to describe linguistic skill and the social and speaking parts of language, into his theory and gave them meaning at a conceptual level. Lacan, who also discussed Saussure's concept of the sign, developed a theoretical approach regarding the function of the signifier in the establishment of the subject. Another linguist who was influenced by Lacan is Roman Jakobson. By associating Jakobson's concepts of metaphor and metonymy with Freud's concepts of condensation and displacement, respectively, Lacan pointed out the existence of some functional phenomena between psychological processes and language and speech. Thus, with the support he receives from linguistic theories, Lacan develops concepts such as subject and other, which are widely discussed in the field of psychoanalysis and philosophy. Especially these two concepts have led to important discussions in modern philosophy and contributed to the emergence of new philosophical movements. Lacan's intellectual influence has been great in the progress of movements such as structuralism, post-structuralism, deconstruction and postmodernism.

Keywords: Language, Lacan, Saussure, Subject, Sign.

Giriş: Kültürel ve Dilbilimsel Bakış

Dil ile kültür arasındaki sıkı bağlantı her ne kadar dilin kültürün vazgeçilmez bir unsuru olduğunu gösterse de dilin 'kültür öncesi' ya da kültürün 'dil öncesi' olduğu sorunu, dil ve kültür üzerine yapılacak tanımlara göre değişebilir. Dilin işlevleri arasında kültürü aktarma da vardır, fakat dil aynı zamanda kültürel bir olgu olarak da görülür. Dil ve kültürün birbiriyle ilişkili yapısı ve her ikisinin de kendi doğal gelişiminde olgunlaşan bir sisteme göre düzenlenmiş olması aralarındaki karmaşık ilişkiyi yalın hâle getirmez. Aksine bu tür tespitler sadece karmaşıklığın bir görüntüsünü sunar. Karmaşıklık, bağlantılarda farklılık olması, ilişki ağının girift olmasını ifade eder. Oysa dil, sadece kültüre değil, doğaya da organize edici bir eğilimle yönelir. Karmaşıklık, dil ve kültür arasındaki ilişkiyi nitelendirmez, sadece ilişkinin doğasıdır. Kültürün dil aracılığıyla aktarılması, bağımsız bir iletişim aracı olmanın ötesinde, dile kurucu bir işlev de yüklemektedir. Lévi-Strauss'un dil ve kültür arasında kurduğu bu yapısal ilişkiye göre, dilin hem kültür aktarımına aracı olması hem de kültürün oluşmasında etkili olması dili kültüre göre ön-gelemez (Lévi-Strauss, 2012). Çünkü bilinir ki, dilin mahiyeti kültürel bir atmosfer barındırır. Lévi-Strauss'un, sunduğu bu yapısal ilişki böylece öncelik-sonralık gibi bir sıralamayı anlamsız kılar. Dilin kültür ile olan ilişkisinde görülen gerçek, onun çok farklı işlevlere sahip olduğudur. Bu ilişkiye dair sorgulamanın bu aşamaya getirilmesinin en önemli nedeni ise, dilsel mahiyetin görünürlüğünü daha berrak hâle getirmektir.

Dil ile kültür arasındaki sıkı ilişkinin varlığı, kültür bilimleri araştırmalarında önemli bir konudur. 'Kültür' kavramını en fazla kullanan düşünürlerden biri olan Herder, kültürlerin çoğul-luğu üzerine olan fikirlerini dillerin çeşitliliği analizine dayandırır (Herder, 2004). Bu bir bakıma dil ve kültürün ortak bir insanlık durumunun işleyişiyle üretildiğini ve geliştiğini anlatmaya çalışır. En nihayetinde kültür bilimlerinin insanın doğaya yönelik anlam arayışının bir etkinliği veya kendi doğasını ve dış doğayı anlamaya yönelik bir etkinlik olarak görmek, dille olan ilişkisine daha fazla yakınlaştırır. Dilthey'in iddia ettiği gibi, kültür bilimlerinin amacı, insan ile nesne arasındaki bilgi ilişkisini anlam aracılığıyla kurmaktır. Tin (kültür) bilimleri ile doğa bilimleri arasındaki ayırımdan hareket eden Dilthey, bu ayrıma odaklanırken aslında dolaylı biçimde kültür bilimlerinin niteliğini belirlemeye çalışır. Dilthey'in bu çabası, tin bilimleri için yeni kavram ve yöntemlerin keşfedilmesinin yolunu da açar (Adugit, 2005: 247). Kültür bilimlerinin nesnesi ile olan ilişkisi göz önüne alındığında, keşfedilen kavram ve yöntemler dil ve kültürün ortak doğasında ortaya çıkar. Çünkü kültür bilimlerinin bilgi ilişkisi anlama dayanır ve bu anlam yaşam ve tarihsellikle ortaya çıkar (Dilthey, 1999: 38). Şimdi ve geçmiş arasındaki ilişkiyi kuran anlamın koşulları, 'tarihsellik ve yaşam' birliğinin gerçekleştiği bir doğaya ait olması gerekir. Dil, anlamı hem taşıyan ve muhafaza eden hem de bilince gösterendir. Cassirer'in dediği gibi, *dil, bilimsel bilgi elde etme yolu için zorunlu bir aşamadır, şeylerin bilgisi sadece dil içinde oluşur, inşa edilir* (Cassirer, 2005b: 36).

Konunun kültür bilimleri açısından açıklaması bu şekilde özetlenebilecekken, dilbilimsel açıdan değerlendirilmesi, disiplinler arası ilişki ağını daha fazla olanaklı kılar. Dilbilimin dili teknik bir işleyişe tabi tutması, dil gibi kültürle yoğun bir ilişkisi olan bir olguda her zaman büyük boşluklar bırakır. Bu boşluklar genelde dilin iletişime dair işlevinin dışında kalan psikolojik ve kültürel süreçlerin etkili olduğu alanlardır. Özellikle modern dilbilimde dilin ortaya çıkan bu yönü, pek çok farklı alanın ilgisini çekmiştir. Dil, modern dilbilimde bir yapı olarak incelenmiş ve bu anlayış kısmen de olsa zamanla kültür bilimlerinin dışında dili özerk bir yapıya kavuşturmuştur. Bu konuda özellikle, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure, fikirleriyle 20. yüzyılın başlarında dilbilimde kayda değer gelişmelerin ortaya çıkmasına ve bu bilimin temellerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Saussure'ün fikirleri, sadece belli bir bilim çevresinde etkili olmamıştır; aynı zamanda dil dışındaki beşerî olguların incelenmesinde yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Yapısalcılık olarak adlandırılan bu yaklaşım, birçok insani bilim için yeni bir bakış açısının tartışılmasını gündeme getirmiştir. Bu etkileşim, doğrudan dilbilimin diğer insani bilimlerle olan yakın ilişkisine dayandırılabilir. Ancak özel olarak Saussurecü terminolojinin disiplinler arası etkileşime olan yatkınlığını da düşünmek gerekir. Saussure'ün kavram dağarcığının, dilbilim dışında özellikle felsefi terminoloji ile olan yatkınlığı,

onu öne çıkaran önemli bir nitelik olarak görülebilir. Özellikle Saussure'ün terminolojisine bakıldığında, *concept, idée, esprit, substance, signe* gibi sık sık kullandığı terimler felsefe kökenlidir (Altınörs, 2018: 28). Şunu da söylemek gerekir ki, dilbilim çerçevesinde ortaya çıkan Saussurecü bakış açısı, temelde bu terimlerin felsefe literatüründeki kullanımlarına eleştirel bir tavrı barındırır. Bu eleştirel tavrın muhatabı doğrudan filozoflardır. Saussure'ün, Genel Dilbilim Dersleri (GDD) (1916)'nde herhangi bir filozofun adını zikretmeden genelde 'filozoflar' diye ifadelendirmesi, bu tavrın bir yansımasıdır. Dolayısıyla dilbilimi kurarken Saussure'ün temel yönelimi, dil felsefesindeki klasik yaklaşımla hesaplaşmaktır. Bu hesaplaşmada iki kavram öne çıkar: Birincisi göstergenin indirgenemezliği, ikincisi de göstergenin nedensizliğidir.

Saussure'ün göstergenin indirgenemezlik ve nedensizlik ilkesi, daha sonraları çok fazla tartışılmıştır. Bu araştırma bağlamında özellikle Jakobson, gösteren ve gösterilen arasında zorunlu bir ilişkinin varlığını kabul eder. Nesnelerin dilsel temsilleri belirli bir topluluğun tüm üyeleri için zorunludur. Bu zorunluluk gerek kültürel davranış ve kavrayış olarak ve gerekse bireyin bilincinde öğrenilmiş bir ilişki formu olarak yapısal bir bütünlüğü-bitişikliği gösterir. Jakobson'a ithafen, Lacan'ın da sıklıkla atıfta bulunduğu metafor ve metonimi gibi dilsel kullanımlar, Saussure'ün anladığı anlamda bir nedensellik ilişkisi göstermese de dilin doğasına içkin, kültürel ve psikolojik bir olgusalılık bağlamında fark edilecek bir nedensellik içerir. Esasen doğal ses ve hareketleri taklit eden sözcüklerin dışında, nesne ve adları arasında fiziksel ve deneyimsel bir nedensellik yok gibi görülse de dilsel mahiyetin kendisinden türetilebilecek pek çok nedensellik bağı kurulabilir. Jakobson, araştırmanın ileri aşamasında bahsedildiği gibi, bunu öğrenilmiş bitişiklik olarak tanımlar.

Öte yandan zihin ve dil ilişkisine dair ortaya çıkan farklı kuramsal yaklaşımlar dilin daha karmaşık ve psikolojik yönlerine işaret etmiştir. John Searle, dil ve zihin arasında bir nevi domino etkisiyle hareket eden ilişki ağının niyetlilik kavramıyla açıklamayı seçer. Niyetlilik, zihnin dış dünyanın nesnelere ve olgularını temsil etme kapasitesi ile bilinç arasındaki bağı kuran özelliğidir. Bu özellik *inançlar ve arzular, umutlar ve korkular, sevgi ve nefret, gurur ve utanç, aynı zamanda algı ve niyet vasıtasıyla etkisi altına girdiğimiz bir özelliktir* (Searle, 2006: 76-77). Niyetlilik, zihnin dış dünyaya yöneltilmesini, olgulara dair olmasını ve onları amaçlamasını sağlar. Niyetliliğin bu yönelimi, dış dünyanın temsillerini öyle bir boyuta taşır ki, niyetli durumlar tarafından temsil edilse bile nesnenin gerçekte var olması gerekmez (Searle, 2006: 77). Örneğin gerçekte 'cadı' diye bir varlık olmamasına rağmen korku aracılığıyla etkisi altına girilen bu temsile, çocuklar, yaramazlık yaptıklarında kendilerine musallat olacağına inanır. Öyleyse niyetlilik ve bilinçli durumlar her zaman birlikte hareket etmez. Sevinç, endişe veya korku bilinçte karşılığı olan duygular olmasına rağmen, bu duyguların dilsel temsilleri arasında her zaman niyetlilik ilişkisi aynı olmayabilir.

Searle, dilsel mahiyetin bilinçli duruma veya gerçekliğe her zaman indirgenemeyeceğini görerek, niyetlilik kavramıyla arzu, istek, korku, umut gibi duyguların etkisini hesaba katan dilin bilinçli olmayan ve her zaman gerçekliğin doğasına uymayan bir işlevinin varlığına işaret ediyor. Bu işlev, özel olarak bilinçdışı açılan bir kapıya mı, yoksa genel olarak kültür denilen uçsuz bucaksız evrenin labirentlerine mi uzanır? Öte yandan, daha geniş bir bakış açısıyla bakıldığında, aslında hem kültürün hem de bilinçdışının kesiştiği bir uğrak keşfedilebilir mi? Bu tür sorular hem psikoloji hem de antropoloji ile ilişkilendirilebilecek bir unsurun ya da her ikisinin de ortaklaştığı kökensel bir nedene götürebilir. Yani, Lacan'ın kuramında bolca karşılaşılan mitsel ve antropolojik terimlerin psikanalitik bağlamları bu konuda önemli açıklamalar sunar.

Saussure'de Dilin Yapısı

Dilin çok yönlülüğü, kültür bilimleri açısından, kültür nesnesinin anlam sınırlarını genişleten bir nitelik taşır. Özellikle, dilbilim açısından dilin yapısı çoğu zaman bu çok yönlülük bağlamında ele alınır. Dilin bu niteliği göz önünde bulundurulduğunda, Saussure'ün, dilde işaret ettiği ilk ayırım, dilin olay ve olgu boyutunu ifade eden iki yönüdür. Yani dilin bireysel ve toplumsal boyutu; genel anlamda dil yetisi (*langage*) kapsamında dilin *langue* ve *parole* olarak ayrılmasıdır (Saussure, 1998: 36-45). *Langue*, toplumsal bir ürün olarak kabul edilen, dilin tüm kullanımlarını içine alan tümel evreni ifade eder. *Langage* ise, Saussure'ün yüklediği terimsel

anlam itibarıyla dil yetisini belirtir. Bu noktada Saussure, ayrımı dil yetisi yani *langage* üzerinden yapar ve *langage*'in iki farklı tezahürü olarak *langue* ve *parole* terimlerini kullanmayı tercih eder. Saussure, GDD'de Fransızca'da dilin *langue* ve *langage* olarak farklı terimlerle ifadesine benzer bir ayrımın diğer birçok dilde olmadığını belirtir. Ancak, Saussure bu farklılığı dilsel yapının dikkat çekici boyutlarını anlatmak için kullanır. Saussure'ün dilin toplumsal yönü olan *langue*'i, dilyetisi olarak *langage*'in altına yerleştirmesinin nedeni, onun *langage*'in bütün gerçekleştirmelerinin kuralı ve ilkesi olarak görmesindedir (Saussure, 1998: 38). O halde, *langage* kapsayıcı olandır; dilin tüm tezahürlerini kapsayan evrene verilen isimdir. *Langue* ise, *langage*'in ilkeler ve kurallar aracılığıyla ortaya çıkan niteliğidir; onun toplumsal yönüdür.

Göstergebilimsel bir tanım olarak düşünüldüğünde, *langue* ve *parole*, birbirleriyle olan ilişkileri açısından, birtakım karşıtlıklar aracılığıyla açıklanır. *Langue*, *langage*'in toplumsal yönü olmasından ötürü onun görünen boyutudur; bireysel etkinliğe dayanmayan, homojenlik sağlayan geleneksel bir faaliyetin organizasyonudur. *Parole* ise, *langage*'in bireysel izdüşümü olmasından ötürü, gelenekselliği yansıtmadığı için heterojen ve bireysel konuşma ile olanağa kavuşan koşullu bir söz edimidir (Holdcroft, 1991: 20-21). *Langue*, Saussure'ün şematik mantığına göre, *langage*'in içinden konuşma etkinliği (*parole*) çıkarıldığında geriye kalandır; *parole* ile açığa çıkan bireysellik, Saussure için *langue*'a indirgenebilecek türden değildir. *Parole*, doğrudan *langage*'in hükmünde ve onun doğasının yasalarıyla hareket eder. Öyleyse, öznenin bireysel bir etkinliği olan *parole*, toplumsallıkta karşılığı olan simgesel ötekinin sözü olmaz mı? Şüphesiz Saussure, baştan şu uyarıyı yapar: Biri olmadan diğeri olmaz, biri diğerini belirler, öte yandan bunlardan biri diğerine indirgenemez (Saussure, 1998).

Dilbilimin temel araştırma nesnesi olan *langage* birçok alana açılır: O hem fiziksel, fizyolojik ve zihinsel niteliklidir, hem de bireysel ve toplumsaldır (Saussure, 1998: 38). *Langage*'in toplumsal ve bireysel yönünün somut ayrımını sağlayan, bu iki yönün birbirine indirgenemeyeceğine kanıt olan ve ayrıca ikisini birbirine bağlayan ses adı verilen karmaşık bir birim vardır. Ses, işitimi-ekleme işleviyle kavramla kaynaşarak, dilin fizyolojik ve zihinsel birimlerini oluşturur (Saussure, 1971: 23). Fiziksel bir varlık olma koşuluna bağlı olmadan, sesin, hece veya kelime düzeyinde kavramla olan ayrılmaz birliği, dilin iki yönlülüğünün yapısal bütünlüğünü temsil eder. Saussure GDD'in birçok yerinde, sesi sadece fiziksel bir varlık olarak kabul etmediğini belirtir; ses, varlığını *langage*'a ait iki tarafın birbiriyle olan bağlantısına borçludur. Duyma veya işitimi imgesi şeklinde zihinde ortaya çıkan görüntü, fizyolojik bir sürecin ayrılmaz parçasıdır. *Herhangi bir kavramın beyinde ilgili işitimi imgesini canlandırdığını varsayalım: Baştan-başta zihinsel bir olgudur bu. Sonra fizyolojik bir oluş gerçekleşir: Beyin ses örgenlerine, imgeye ilişkin bir uyarım aktarır; sonra ses dalgaları A'nın ağızından B'nin kulağına doğru yayılır* (Saussure, 1998: 41).

Burada çizilen ses rotası, aslında sözlü eylemin, yani dilin konuşma olarak açığa çıkan yönüdür. *Langue*, burada nasıl konuşulacağını buyurur, ancak konuşma edimi doğrudan *langage*'in doğasına aittir. Bir bakıma dilin bu yönü, dilbilimin karmaşık konusu denilen alanı işaret eder. *Langue*'nin yasaları olan gramer dizgesi, sözcüklerin doğru telaffuzunu formüllere uyarlar. Ancak, dilin edimsel boyutu işitimi işlevini yerine getirmek için fiziki koşullara tabidir; buna karşın, fiziki koşullar sesin tek koşulu değildir. Ses bir dilsel olayın meydan gelişinde fiziki koşullar da dâhil tüm bağlantıları bir araya getiren düğümdür. İşte bu bağlantılar, sesin dilbilimle yolunu ayırdığı kavşağa denk gelir. Konuşmanın sadece dilsel kuralları, dilbilimi ilgilendirir. Bu bakımdan, "*parole*, *langage*'in bireysel yönüdür", açıklaması hem Saussure hem de dilbilim açısından yeterlidir.

Dil bir sözleşme, bir uzlaşım ve üstünde anlaşmaya varılan göstergenin öz niteliği önemsizdir. Bundan ötürü de dil yetisi konusunda ses aygıtı ikincil bir sorundur (Saussure, 1998: 39). Burada Saussure, dili kullanırken, ses unsurlarının rastlantı sonucu tercih edildiğini iddia etmez, böyle bir bilginin dilbilim açısından ikincil bir önem taşıdığını ileri sürer. Seslerin psikolojik izdüşümleri, nörolojik etkileri, toplumsal ve sanatsal değeri gibi özellikler günümüze doğru ortaya çıkan ve bazı yönlerden dilbilimden beslenen farklı disiplinlerin ilgisi olmuştur.

Saussure, doğru bir dilbilim çalışması yapmak için, sözü (*parole*) dilden (*langue*) ayırmak gerektiğini düşünür. *Dili (langue) inceleyen bilim, dilin (langage) tüm öğelerini ele almasa da olur, demek doğrudur, fakat eksik bir yargıdır; söylenmesi gereken ifade, bu bilim ancak bazı öğeler işe karıştırılmazsa olanaklıdır* (Saussure, 1971: 21).

Langue'ı, ilgili edatlar tarafından rastgele değiştirilebilen basit bir uzlaşım olmaktan alımayan şey, onun toplumsal doğası değil, toplumsal güçle birleşen zamanın eylemidir (Saussure, 1971: 22). Böylece *langue*'ün değişmez olma eğilimine girmesine neden olan zaman faktörünün önemine dikkat çeker. Saussure'ün *langue* ve *parole* arasındaki ayrımını Chomsky, yetkinlik-performans ayrımına göre karşılaştırır ve yorumlar. Saussure *langue*'ı esasen bir göstergeler (örneğin kelimeler, sabit tümceler) ve onların dilbilgisi özelliklerinin deposu olarak kabul ederken, aslında onun yetkinliğini tekrarlanan kurallara dayanan üretici bir süreç olarak kabul eder (Chomsky, 1963: 326-328). Ancak Saussure açıkça *insanlık için doğal olanın sözlü konuşma değil, farklı fikirlere karşılık gelen farklı göstergelerden oluşan bir sistem, bir dil (langue) inşa etme yeteneği* olduğuna işaret eder (Saussure, 1959: 10). Bundan dolayı, cümle oluşturma işlemlerinin asla dil dizgesine ait olmadığını, dil dizgesinin ses ve sözcüklerle, belki de birkaç değişmez söz öbeğiyle ve az sayıda genel düzeneklerle sınırlı olduğunu dile getirir. Cümle oluşturma düzenekleri bunların dışında dilsel yapının koyduğu sınırlamalardan bağımsızdır. Yani Saussure'ün ifadeleriyle, cümle oluşturma kesinlikle bir *langue* (dil) sorunu değil, bir *parole* (söz) sorunudur; bunun için de dilbilimin kapsamı dışındadır; bir serbest yaratım işlemidir, sözcük biçimlerini ve ses düzeneklerini yönlendiren kurallar dışında dil kurallarıyla sınırlanmamıştır (Chomsky, 2001: 39). Bir bakıma *parole*, zihindeki imgenin dışsal temsile bağlandığı sürecin bir ürünüdür. Açıkça görülüyor ki, Saussure'ün kanaatine göre, *parole*, dilbilimin konusuna giremeyecek kadar psikolojik bir sürecin ürünüdür. *Parole*'ün imgesiyle olan ilişkisi çağrışımsaldır ve herhangi bir bilimsel yasanın altına yerleştirilemeyecek kadar özeldir. Bu düşünce, en azından Saussure'ün göstergenin nedensizliği dediği ilkeyi destekleyici niteliktedir.

Gösterge (*signe*), bir bakıma Saussure tarafından dilbilimin konusu dışında bırakılan *parole*'ün dilbilimsel yorumunun bir ürünüdür. Her ne kadar dilbilimsel bakışla tam olarak açıklanmayacak bir doğaya sahip olsa da *parole*'ün var olma koşulu dilsel dizgeye bağlıdır. Kavramla, sesin doğal tasarımı olan işitme imgesini çağrışım yoluyla birbirine bağlayan iki yönlü zihinsel kendilik gösterge denilen yapının işleyişini ifade eder. Başka bir ifadeyle *kavramla işitme imgesinin birleşimine gösterge* denir (Saussure, 1998: 111). İşte göstergenin nedensizliği de burada ortaya çıkar; o bir nesne ile adı birleştirmez, kavramla *sesin zihinsel izi olan işitme imgesini* birleştirir. Dolayısıyla göstergenin kavram ve işitme imgesi olmak üzere her iki yönü de zihinsel niteliklidir. Biri içsel, diğeri dışsal olsaydı, göstergenin nedensizliğinden ve her iki yönün birbirinden ayrılmazlığından söz etmek zor olurdu. Çünkü kavram toplumsal uzlaşmayla önceden tasarlanmış ve verili bir yapı iken, işitme imgesi öznel deneyimin kendiliğinden ortaya çıkmış bir ürünüdür.

Saussure, kavram yerine gösterilen ve işitme imgesi yerine de gösteren terimlerini önerir. Gösteren ve gösterileni birleştiren bağ nedensizdir. Gösterge ise kısaca, bir gösterenin bir gösterilenle birleşmesinden doğan yapıdır (Saussure, 1998: 111). Böylece Saussure, aslında *langue*'ün bir göstergeler sistemi olduğunu söyler. Bu bakımdan, göstergenin nedensizliği, *langue*'ün -ana dilin- toplumsal uzlaşımına dayanmasından kaynaklanır. Eğer gösteren ve gösterilen arasında nedensellik bağı olsaydı, bu durumda dünyanın her yerinde aynı *langue*'ün konuşulması gerektirdi. Doğal göstergelere dayanan anlatım türlerinde (selamlaşma gibi) de göstergenin nedensizliği hemen fark edilir. Oysa ortada farklı sorular da akla gelmektedir. Örneğin gösteren olarak işlev gören sembol, arma, simge gibi kavramların doğrudan gösterilen ile nedensellik bağı vardır. Dünyanın her yerinde adaleti temsil eden 'terazi' simgesi, bu istisnaya örnektir. Yine Saussure, yansımali seslerin de bu istisnai durumun bir örneği olarak kabul eder, ancak dil dizgesinde yer alan nedensizlik ilkesini bozmayacak kadar az olduğunu ve sözcük yapılarının tartışmalı olduğunu savunur (Saussure, 1998: 113).

Dilin yapısına ait bazı işlevlerin, Saussure açısından dilbilim dışında tutulması, dilbilim kurallarıyla açıklanamayacak olmasından mı kaynaklanır? Öncesinde dilin iki yönlülüğünün ortaya koyulması, aslında dile dair geniş bir açıklama alanı yaratmaktadır. Şüphesiz dil yetisinin tümüyle dilbilimin konusu olması beklenemez. *Langue* denilen dilin dizgesel boyutunun kuralları dilbilimin konusunu belirlerken, toplumsal ve özne ile ilgili olan niteliklerin ayrı tutulmasının temel nedeni dilbilimsel yasalarla açıklanamayışından kaynaklanır. Ancak bu hâliyle bile Saussure'ün anlatımında dilin mahiyetine dair yeni keşif olanakları ortaya çıkar. Özellikle göstergenin nedensizliği ilkesinden dolayı, gösteren ile gösterilen arasındaki çağrışım sürecinin doğasına yönelik merak uyandırır. Şöyle bir çıkarım yapmak mümkün: Bu çağrışım sürecinin doğasında göstergenin her iki tarafına gidip gelen bir neden sonuç bağı yoktur. Yani çağrışım denilen olayın kendisi nedensizdir. Öyleyse çağrışım olayındaki rastlantıyı açıklayan bir tanım nasıl kurulabilir? Öyle ki, aynı *langue*'ün tüm kullanıcılarında aynı çağrışıma yol açması nasıl açıklanabilir? Bu soruları tabii ki, Saussure cevapsız bırakmıyor: Toplumsal uzlaşım burada temel kaynak olarak sunulur. Yani gösteren ve gösterilen arasındaki bağ toplumsal uzlaşım yoluyla kurulur. Öte taraftan, gösteren olarak simgenin de böyle bir toplumsal uzlaşımından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Adaletin simgesi terazi yerine, dengeyi ifade eden başka bir nesne de olabilirdi, örneğin tahterevallı de pekâlâ bu simgesel görevi görebilir. Böylece genelde dil ile bilinç arasında kurulan ilişkiler ve buna dair yapılan tartışmalar daha temel bir kaynağın olabilirliğini düşündürür.

Jakobson

Saussure'ün dilsel yapının çeşitli boyutlarına yönelik dile getirdiği düalizm, Roman Jakobson tarafından dilin işlevleri bağlamında reddedilir. Jakobson, özellikle göstergenin nedensizliği ilkesini temelsiz ve keyfi bir tutum olarak görür. Ona göre, dilsel göstergeleri kullanan bir dil topluluğunun eşzamanlı bakış açısından, onlara keyfi bir doğa atfedilmemelidir. Bir nesneye verilen isim keyfi değil, zorunludur. Nesneyi bilinç için bir veriye dönüştüren, gösterenin nesne ile ilişkisini kuran aralarındaki zorunlu bağıdır. Bu bağı zorunluluğu ne nesnenin içinde bulunduğu fiziksel doğaya ilişkindir, ne de nesnelere dünyasına ait bir çıkarımdır, tamamen dilin kendi doğasında yerleşik olan, dilin işlevselliğiyle tanımlanan bir nedensellikten doğar. Dilin bu işlevselliğini Jakobson, bitişiklik ve benzerlik olarak tanımlar ve ona göre çağrışım ilkesini doğuran da bu iki temel faktördür. *Saussure'ün 'keyfi bir biçimde' keyfi olarak tanımladığı bir gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki, gerçekte, belirli bir dil topluluğunun tüm üyeleri için zorunlu olan, alışılmış, öğrenilmiş bir bitişiklik. Ancak bitişiklik ile birlikte benzerlik kendini gösterebilir* (Jakobson, 1985, 28). Aslında gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi bir sayfanın birbirinden ayıramaz iki yüzüne benzeten Saussure de Jakobson'un bitişiklik ilkesinin öngördüğü gibi bir nedenselliği, hatta zorunluluğu ifade etmiş oluyor. Ancak öyle görünüyor ki, Saussure bu bitişikliği dilsel mahiyetin bir uzantısı olarak değil, göstergenin yapısal tekniğine ilişkin bir saptama olarak sunuyor.

Dilbilimle konusu kesişen birçok yaklaşıma bakıldığında, Saussure'ün göstergenin nedensizliği ilkesinin zayıfladığını söylemek mümkündür. Saussure'ün dilbilimi bir nevi, filoloji, etimoloji, morfonoloji gibi akraba bilimlerin verilerinden yalıtılmış bir anlayışı ifade eder (Jakobson, 1985). Yine, kimi alfabelerde ikonik ve fotoğrafik sembollerin anlamı temsil etme biçimleri dikkate alındığında, gösteren ile gösterilen ilişkisindeki nedensellik bağı yadsınamaz.

Şüphesiz herhangi bir dil topluluğunun konuşmacısını bağlayan bir dil birliği vardır, ancak dilin genel kodları, birbirine bağlı olan alt kodlar sistemini de temsil eder. Jakobson'a göre, dil, işlevlerinin tüm çeşitliliği içinde araştırılmalıdır. Bu işlevler arasında şiirsel (*poetic*) işlevin çok fazla önemsendiğini söylemek gerekir. Ancak şiirselliğin önemi, diğer işlevler arasındaki yeri belirlendiğinde önemi anlaşılmaktadır. Çünkü bu işlevlerin ana hatları, herhangi bir konuşma olayında, herhangi bir sözlü iletişim eyleminde kurucu faktörlerin özlü bir incelemesini gerektirir.

Dil olayı öncelikle bir gönderici ve alıcı arasında gerçekleşir. Gönderici mesajı gönderen, alıcı ise mesajı alan taraftır. Mesajın işlevsel olması için, muhatap tarafından kavranabilen sözlü veya sözlü olarak ifade edilebilen bir bağlam gerekir. Gönderici ve alıcı (veya başka bir

deyişle, mesajı kodlayıcı ve kod çözücü) için tamamen veya en azından kısmen ortak olan bir kod olması gerekir ve son olarak, bir taşıyıcı, hitap eden ile muhatap arasında fiziksel bir kanal ve psikolojik bağlantı, her ikisinin de iletişime girmesini ve iletişimde kalmasını sağlar (Jakobson, 1960: 353).

Bu altı faktörün (gönderici, alıcı, mesaj, bağlam, kod ve kanal) her biri dilin farklı bir işlevini belirler. Dilin bu altı temel yönü, yapısal bir bütünlük oluşturur. Dolayısıyla Jakobson'un iddia ettiği çeşitlilik bu işlevlerin hiyerarşik düzeninden ortaya çıkar. Bir mesajın sözlü yapısı öncelikle baskın işleve bağlıdır. Gönderenin taşıdığı mesaj anlam taşıyan bilişsel bir işlevi önceliyor ve bağlama yönelik bir yönlendirme sağlıyorsa, bu dilin göndergesel (*referential*) işlevidir. Muhatap odaklı "heyecan bildirme" veya "etkileyici" işlev, konuşmacının bahsettiği şeye karşı tavrını doğrudan ifade etmeyi amaçlar. İster gerçek ister sahte olsun, belirli bir duygu izlenimi yaratma eğilimindedir. Dilde ünlemlerle sunulan duygusal ifadeler bu işleve örnektir. Alıcıya yönelik, harekete geçirme (*conative*) işlevi; mesajın bir çeşit çağrı görevi gördüğü bu işlevde amaç, alıcıda bir tepki ve davranış değişikliği yaratmaktır. Kanal kontrol (*phatic*) işlevi, yalnızca iletişimi uzatma amacı taşıyan diyalogların sergilendiği ifadelerde görülür. Özellikle bebekler tarafından edinilen ilk sözel işlevdir; bilgilendirici iletişim gönderip almadan önce iletişim kurmaya eğilimlidirler. Dilin dilden söz eden işlevine de üstdil (*metalinguage*) işlevi denir. Gönderici ve/veya alıcının aynı kodu kullanıp kullanmadıklarını kontrol etmesi gerektiğinde, konuşma koda odaklanır, böylece *metalingual* işlevi gerçekleştirir. Herhangi bir dil öğrenme sürecinde, özellikle de çocuğun anadili ediniminde, bu tür üst dilsel işlemlerden yaygın olarak yararlanır. Dilin şiirsel (*poetic*) işlevi ise, mesaja yönelmek, mesajın kendisine odaklanmaktır. Bu işlev, dilin genel sorunlarından bağımsız olarak verimli bir şekilde incelenemez ve öte yandan dilin incelenmesi, şiirsel işlevinin kapsamlı bir şekilde ele alınmasını gerektirir. Şiirsel işlevin alanını şiire indirgemeye ya da şiiri şiirsel işleve hapsedmeye yönelik herhangi bir girişim, yanıltıcı bir aşırı basitleştirme olacaktır. Şiirsel işlev, sözlü sanatın tek işlevi değil, yalnızca baskın, belirleyici işlevdir; diğer tüm sözel etkinliklerde ikincil, yardımcı bir bileşen olarak işlev görür (Jakobson, 1960: 354-58).

Jakobson'un anlatımına göre, dilin şiirsel işlevi göstergelerin varlık kiplerini değiştirir. Ona göre şiirsellik, bir tür kendini ifade etme ve kendini savunmadır. Ses, ritim, ölçü ve sözdizimi gibi biçim veya yapıyla okuyucunun ilgisini çeker. Aynı zamanda, ses imgesi ile kavram, göstergeler ve göndergeler arasındaki her türlü normal ilişkiyi yok ederek, göstergeler ve onların göndergeleri arasındaki çatışmayı güçlendirir. Jakobson bu etkiyi 'yabancılaşma' olarak adlandırır. Bu nedenle *şiirsel dil, genel dilden farklı özelliklere sahiptir. Şiirsel dil, genel dilin kasıtlı olarak yapı sökümüdür* (Zhang, 1994: 49). 'Yabancılaşma', gösteren (ses imgesi) ile gösterilen (kavram) arasındaki doğal bağı şiddetle yok eder ve imgelem alanı sağlar. Bu belirlemeyi yapan Jakobson, hala dilbilimin sınırları içinde konuşmaktadır. Öyleyse, Saussure'un göstergelerin nedensizliği ilkesi, Jakobson tarafından dilbilimsel kuram açısından da zayıflatılmaktadır. Dilin şiirsel işlevini, edebiyat etkinliğine hapsedmeyen Jakobson, metonimi ve metafor kavramıyla bu işlevi günlük konuşma dahil, dilin her türlü kullanım sahasına yayar (Jakobson, 1960). Metafor ve metonimi arasındaki ilişki, Jakobson'un dil ve edebiyatı hem birbirine bağımlı hem de özerk gösterge sistemleri olarak kavrayışını anlamak için çok önemlidir. Bu iki kavram, dilin işlevlerinin tümünde ortaya çıkan esaslı niteliklerdir.

Jakobson, 1956 yılında yayımladığı *Two Aspects of Language and Two Types of Aphasical Disturbances* adlı makalesinde, dilin metafor ve metonimi kutupları arasında salınan iki kutuplu bir yapıya sahip olduğunu öne sürer. Jakobson'a göre, herhangi bir söylem, bir konunun benzerlik veya yerine koyma yoluyla başka bir konuya yol açtığı metaforik, ya da bir konunun yakınlık (mekân, zaman ve psikolojik ilişki) yoluyla başka bir konuyu çağrıştırdığı metonimik anlamsal çizgiler boyunca geliştirilir (Jakobson-Halle, 1956: 55-80).

Jakobson'un bu fikri, dilbilim, edebiyat, psikoloji, sinema ve diğer alanlarda metafor ve metonimi kavramlarının kullanımını etkilemiştir. Jakobson, metafor ve metonimiyi, dilin seçim

ve birleştirme işlevleriyle ilişkilendirir; seçim işlevinin metafora, birleştirme işlevinin ise metonimiye yol açtığını ileri sürer. Ayrıca, Jakobson, afazi hastalarının konuşma bozukluklarını da metafor ve metonimi eksikliği olarak tanımlar (Jakobson-Halle, 1956).

Metafor ve metonimi, dilin anlam üretme ve değiştirme süreçlerinde önemli bir rol oynarlar. Metafor, bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırarak veya yerine koyarak yeni bir anlam yaratır. Örneğin, "Hayat bir yolculuktur" metaforunda, hayat kavramı yolculuk kavramıyla ilişkilendirilerek yeni bir anlam kazanır. Metonimi ise, bir şeyi başka bir şeyle ilişkilendirerek veya yan yana getirerek anlamı değiştirir. Örneğin, "Ankara açıklama yaptı" metonimisinde, Ankara sözcüğü, hükümete veya yönetime gönderide bulunarak anlamı değiştirir. Metafor ve metonimi, sadece dilde değil, görsel sanatlarda, müzikte, mimaride ve diğer kültürel ürünlerde de bulunabilir. Jakobson'un metafor ve metonimi teorisi, bu alanlarda da yeni yorumlama ve analiz yöntemleri sunar (Jakobson, 1985). Metafor, gösterenin gerçek anlamıyla, benzerlik ilişkisi içinde olduğu anlamlar yani gösterilenler arasında nedensel bir ilişki kurar. Gönderim, 'hayat' ve 'yolculuğun' anlamları arasındaki ilişkiye yöneliktir. Bir gösterenin kavramı başka bir gösterene aktarılır. Metonimide ise gösterenler arası bir yer değiştirme söz konusudur. Bir gösterenin kavramsal içeriğindeki anlamın asıl gösterenin yerine geçerek gösterene dönüşür.

Metafor ve metonimi arasındaki temel ayrım, yalnızca aktarılan bilgi türünü tanımlamak için gerekli değildir, aynı zamanda her sözlü modun okunması (kodunun çözülmesi) süreci için de önemlidir. Şiirde can alıcı soru 'ne oldu?' değildir; olaylar zinciri yoktur ve dolayısıyla bir sonuç beklentisine dayalı bir gerilim yoktur. Şiir - kısa lirik şiir- daha çok, en karakteristik özelliği kafiye olan, çeşitli simgesel biçimlerde ifade edilen eşdeğer bilgi parçalarından oluşan bir sistem içerir (Pomorska, 1985: 171). Jakobson, şiirin metaforik olduğunu, yani göstergelere ve benzerlik ilkesine odaklandığını, düzyazının ise göndergeye odaklandığını ve bitişikliğe dayandığını için metonimik olduğunu savunur. Jakobson, edebî romantizm ve sembolizmde metaforun yaygın olarak kullanıldığını, realizmde ise metoniminin baskın olduğunu belirtir (Jakobson-Halle, 1956).

Metafor ve metonimi, gösterge ve gösterilen arasındaki Saussurecü açıklamayı da geçersiz kılmaktadır. Bu iki kullanım hem "yabancılaşma" olarak belirtilen sonucu doğurur hem de gösterilenin doğal göstereniyle olan bağını koparır. Jakobson, ses imgesi ile kavram arasındaki doğal bağ "yabancılaşma" ile yok edildiğinde, "sıfır gösterilen" durumunun ortaya çıktığını savunur. "Sıfır gösterilen" in özü, şiirde kelimenin gösterileni olmayan bir gösteren haline gelmesidir, çünkü orijinal gösterge kavramı artık yoktur. Örneğin, "şöhret bir arıdır" şiirsel dizisinde "arı"nın gösterileni (kavramı) ortadan kalkar, yani gösterilenin bu dizide hiçbir işlevi yoktur. Tek başına bir gösteren "arı" vardır. Böylece "arı" göstergesi kendine atıfta bulunan şiirsel bir işaret hâline gelir. "Sıfır gösterilen" in "tipik bir şiirsel özellik" olduğu düşünülür (Fu, 1994: 105). Sıfır gösteren, başka bir deyişle yabancılaşmanın sonucudur.

Jakobson'un teorisi, edebî konuşmanın göstergeleri ile genel dilin göstergeleri arasında yaptığı ayrım bakımından Saussure'ün düalizminden farklıdır. Şiir göstergelerinde gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki "yabancılaşma" ile bozulur. Gösterilen (kavram) kaybolurken kendine gönderme yapan gösteren belirir. Nihayetinde Jakobson'ın teorisi de gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Ancak onu Saussure'den ayıran, orijinal gösterilenin kaybolduğunu ve yerine yeni bir gösterilenin konulduğunu söylemesidir. Başka bir deyişle, kendine gönderme yapan gösterenin kendisini ya da kendisinin ötesinde olan bir şeyi ifade eder.

Lacan: Dil ve Konuşma

Lacan dilin simgesel ve gerçek boyutu arasında ayrım yapar. Simgesel boyutu, dilin kullanımını yöneten, fallik işleve ve baba yasasına karşılık gelen kurallar ve anlamlar sistemidir. Gerçek boyutu ise, dilin maddi ve duygusal boyutudur ve bu da kısmi dürtülere ve anne bedene karşılık gelir. Dilin gerçek boyutu, Lacan'ın *la langue* (*llanguage*) dediği şeydir; bu, *jouissance*'in dili, bilinçdışının dili, bedenin dilidir. *La langue*, simgesel düzen ve anlam mantığından kaçan, *jouissance*'in tekilliğini ve çokluğunu ifade eden dildir. *La langue*, bedeni etkileyen ve keyiflendiren seslerden, ritimlerden, kelime oyunlarından, sürçmelerden, şakalardan ve yeni

sözcüklerden oluşur. Russell Grigg, *Ecrits* çevirisinde cümle içinde, bu terimi *llanguage* şeklinde kullanırken *la langue* terimini paranteze alır. Burada Lacan, dişil artikkel olan '*la*'yı, isim olarak *langue*'nin önüne ekleyerek kullanıma sokar. Bunu yaparak, dili, akustik ve eş-seslilik nedeniyle çokanlamlılığın mümkün olduğu dilsel düzeyle ilişkilendirir (Lacan, 2005: 44).

Saussure'ün dilin iki yönlü ayrımı, Lacan için de bir dayanak olarak görülür. Dilin yapısı konusunda kendisi de *langage* ve *langue* terimlerine yüklediği anlam ile benzer bir ilişkiye atıfta bulunmuştur. Ancak bu iki terimi daha anlaşılır kılmak için, konuya Lacan'ın dolu konuşma (*parole pleine*) ve boş konuşma (*parole vide*) diye adlandırdığı olguları da dâhil etmek gerekir. Lacan özne teorisini geliştirirken, öteki ile bağlantılı imgesel ve simgesel yabancılaşma olgusuna işlevsellik kazandırır. Lacan *Seminer III*'de, öznenin küçük öteki ile imgesel yabancılaşmadan büyük Öteki ile karşılaştığı dilsel yabancılaşmaya doğru *iki katmanlı yabancılaşma* geçirdiğini söyler (Lacan, 1993: 162). Daha önce söylendiği gibi benlik-ideali ötekine ait ideal imgenin içe yansıtılmasını (*introjection*) ifade eder. Bu içe yansıtma olayı öznenin dilsel yabancılaşma evresinde özneye içkin konuşan bir öteki formuna tekabül eder. Lacan bu iç-öteki formunu Ben'e muadil bir form olarak tanımlar. Yani; *Öteki imgesel olarak var. Burada imgeselde, öteki ile geleneksel selbst-bewusstsein veya öz-bilinç arasında kurulan ilişki var. [B]ir de benim yerime konuşan Öteki var, görünüşe göre, bu içimde olan Öteki'dir. Bu ötekenden tamamen farklı nitelikteki bir Öteki'dir; benim emsalimdir* (Lacan, 1993: 167).

Lacan, dil üzerine yazdığı önemli makalelerden biri olan *The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis*'de (1953), dildeki yabancılaşmanın başarılı bir şekilde aşılabileceğini öne sürer; bu başarı aynı zamanda öznenin imgesel yabancılaşmanın ve onun narsistik olarak yıkıcı eğilimlerinin üstesinden gelmesine de olanak sağlar (Chiesa, 2007: 37). Bu metne göre, sözü edilen dolu konuşmanın işlevi, psikanalitik tedavi yoluyla dilde etkin bir biçimde bireysel yabancılaşmanın üstesinden gelmesine bağlıdır (Lacan, 2005: 81). Ancak daha sonra, *The Agency of the Letter in the Unconscious* (1957) adlı makalesinde ve ayrıca *Seminer IV* ve *V*'de, dildeki yabancılaşmanın üstesinden gelinemeyeceğini varsaydığı görünür. Bu konuya, özellikle *Seminer V*'de geniş bir yer veren Lacan 1956 sonrasında yoğunlukla üzerinde durduğu dil konusunda temel referansı büyük ölçüde Jakobson'un yeniden ele aldığı hâliyle Saussure'ün yapısal dilbilimidir (Chiesa, 2007: 37). Bu bağlamda kuramında geldiği aşama itibarıyla, ona göre öznenin bireysel konuşması, zorunlu olarak evrensel dil alanına ve onun yasalarına tabidir. Bu durum ise evrensel dil yasalarıyla, yani simgesel ile tanışması demektir.

Saussure, genel dil fenomeni veya insanın dile sahip olma yeteneği olan *langage* ile bir konuşma topluluğu tarafından paylaşılan belirli bir işaretler ve kurallar sistemi olan *langue* arasında yaptığı ayırım, Lacancı kuram açısından da ele alınır. Lacan, Saussure'ün dilin diferansiyel unsurlardan oluşan bir yapı olduğu yönündeki teorisini benimser, ancak bunu *langue* yerine *langage*'a uygular. Lacan'a göre dil, tüm yapıların tek paradigmasıdır ve bilinçdışının ifade edildiği ortamdır. (Lacan, 1998: 3,18-19).

Lacan 1950'lerin ortalarında, öncelikle dil (*langage*) ve konuşulan dil (*langue*) arasındaki ilişkiyi açıklamakla ilgilenir. Bu ayırım dilin iki boyutuna işaret ettiği gibi esasında bilinçdışı dil kavramına açıklık getirmektedir. Şöyle ki, *bilinçdışı bir langage yapısına sahiptir, ama kendisini langue alanında, yani konuşulan dil alanında gösterir* (Lacan, 1998: 48). Lacan, dilin kişinin doğumundan önce zaten var olduğu ve diğer insanlarla ilişkileri zorunlu olarak dil aracılığıyla olduğu ölçüde, öznenin dilde zorunlu olarak yabancılaştığına inanır. Böylece dil aracılığıyla bilinçdışının yabancılaştırma işlevi ortaya çıkar. Bu durumda bilinçdışından yansıyan nesnel veriler bilinçdışının dilsel yapısına işaret eder; yani bilinçdışının kendini yansıtma biçimi bir gösteren sıfatıyla *langue* içerisinde gerçekleşir (Nasio, 2007: 69). Ancak örtük bir gerçekleşmeden söz etmek gerekir ki, bilinçdışı hâlen söze bürünmemiş bir tınıya, bedensel bir jest, istemsiz bir ifade mimiğine yerleşerek kendini gösteren, ancak açık etmeyen bir gerçekliğe aittir. Bilinçdışının mahalline girilecek kapıyı ancak konuşulan dil (*langue*) aralar. Nasıl ki Freud, bilinçdışına giriş yolunu rüyalarda arıyorsa, Lacan da bu yolun *langue* üzerinden geçtiğini düşünür.

Lacan ayrıca Saussure'ün bir gösteren (ses veya görüntü) ve bir gösterilenden (kavram veya anlam) oluşan dilsel göstergeye ilişkin görüşünü de gözden geçirir. Lacan gösterenin baskın statüsünü vurgular ve gösterilenin sürekli olarak gösterenin altına kaydığını, bunun da anlamın belirsizliğine yol açtığını savunur (Lacan, 2005: 416-28). Lacan, göstereni ve gösterileni retoriğin iki ana kinayesiyle de ilişkilendirir: Metafor ve metonimi. İfadedeki gösteren baskısında, anlam metafor veya metonimi aracılığıyla gösterenin altına yerleşir. Bu dilin metaforik ve metonimik işlevini ortaya koyar. Böylece gösterenin nedensizliği ilkesi, Lacan açısından da Jakobson'da olduğu gibi kabul görmez. Lacan, herhangi bir söylemin ya metaforik ya da metonimik kutbun anlamsal çizgileri boyunca geliştirildiğini savunur (Lacan, 1993).

Öznenin dilde yabancılaşması, söylemek istediği şeyi asla söyleyememesidir. Muhatap, öznenin ona söylediğinin gerçekte ne anlama geldiğini tam olarak kavrayamaz: Kelimeler öznenin arzusunu uygun şekilde iletemez ve bundan dolayı onu tam olarak tatmin edecek bir karşılık sunamaz. *Seminer III'de dil tamamen belirsizlik içinde işler ve çoğu zaman ne söylediğimiz hakkında kesinlikle hiçbir şey bilmiyoruz* diyerek, dilsel yapının mahiyetine dair deneysel gözlemlere değinir (Lacan, 1993: 115). En sıradan konuşmalarda dil tamamen kurgusal bir karaktere sahiptir. *Ötekine her zaman orada olduğunuz, yani beklenen yanıtı verilebileceğiniz hissini veriyorsunuz. Etkileyici bir biçimde dile getirilmiş söylemlerin onda dokuzu bu açıdan tamamen kurgusaldır* (Lacan, 1993: 116).

En basit ifadeyle, öznenin bireysel konuşması her zaman öznenin söylemek istediğinden fazlasını söyler. Muhatap, öznenin sözlerinde kendisine söylemek istemediği bir şeyi okuyabilir. Şöyle de ifade edilebilir: muhatap genellikle öznenin bilinçli niyetinin ötesinde okuduğu şeyin farkında değildir.

Tek bir semantem, tek bir şeye karşılık gelmez. Çoğu zaman bir semantem, çok çeşitli şeylere karşılık gelir. Burada semantem düzeyinde, yani kullanım tarafından sabitlenen ve tanımlanan yerde takılıyoruz. Öyleyse bu, ortak, gündelik söylemin çizgisidir, tıpkı 'gerçeklik söylemi' adını vereceğim hepimizin kullandığı söylemin koduna işlenmiş gibi. Bu aynı zamanda en az anlamın yaratıldığı seviyedir, çünkü anlam zaten oradadır ve bir şekilde zaten verilmiştir. Çoğu zaman bu söylem yalnızca genel geçer fikirlerin ince bir karışımından oluşur. İşte tam da bu seviyede, ünlü boş söylem üretilir ki, bu benim 'konuşmanın işlevi ve dil alanı' ile ilgili bazı açıklamalarımın dayandığı şeydir (Lacan, 2017: 10).

Freudcu psikanalitik tedavide 'konuşma tedavisi' yöntemi, bu durumun bilinçli niyet açısından bir konuşma fazlasının tematikleştirilmesi olarak görülebilir. Lacan'a göre, Freud'dan önce, öznenin anlam olarak söylemesi gereken şeyin tamamı sanki bilinçle aitmiş gibi görünürdü. Freud'dan önce öznenin bilinçli olarak söylemek istediğini söyleyebildiği varsayılırdı (Lacan, 2017: 105). Bir bakıma, kasıtlılık ve bilinç arasındaki hatalı denklem (bilinç dışının göz ardı edildiği gerçeği), tam da bilinç ve anlam arasındaki sorgusuz sualsiz bağlantıya dayanıyordu. Lacan, Freud'dan ötürü bu denklemin geçersizliğine dayanarak, her öznenin Öteki ile dolu konuşmasını engelleyen (evrensel) bir 'dil duvarı'nın var olduğu sonucunu çıkarır (Lacan, 2005: 233). Bu duvar, *langage* düzleminde yerleşmiştir; kültürden güç alan egemen bir söylemin sözlerine karşı herhangi bir müdahale ancak bu duvarın daha da kalınlaşmasına neden olur. Ancak dil duvarının özne ile kendi gerçekliği arasında kurulduğunu düşünmemek gerekir. Bu duvar öteki ile konuşmayı parçalayan, engelleyen ve bilinç dışını *langue* düzleminin içine süzen bir süzgeç görevi görür.

Lacan, *Seminer VI: Desire and its Interpretation*'nda kısaca şunu belirtir: *Bir gösteren, temsil ettiği varsayılan üçüncü bir şeyle değil, temsil etmediği başka bir gösterenle ilgilidir* (Lacan, 2019: 11). Lacan'ın özne ile öznenin dildeki simgeselleştirilmesi arasındaki boşlukta ortaya çıkan arzu teorisi, büyük ölçüde Saussure'ün *gösterge, kavram ile ses imgesinin keyfi birleşimidir* şeklinde formüle edilen merkezi semiyotik ilkesine bir eleştiri mahiyetindedir. Saussure'ün gösteren ile gösterilen arasındaki keyfilik varsayımına karşın, Lacan arzusunun işleviyle tanımlanan ilişkiyi ileri sürer. Öznenin dilsel inşası ile arzusunun ortaya çıkışı arasındaki bağlantıya Lacan, dilsel bir şema çizer. Gösterenlere ilişkin görüşünü, gösteren-gösterilen-

gösterge şeklindeki 'üç terimli' göstergebilimsel açıklamayla karşılaştırarak ünlü üç katmanlı 'arzu grafiği'nin temelini atmaya başlar (Lacan, 2019).

Gösteren -özellikle Saussurecü olmayan, Stoacılara kadar uzanan ve Saint Augustinus'un eserlerinde de yansıtılan bir dil geleneğinin ayınlarında öne sürülen- topolojik terimlerle yapılandırılmalıdır. Aslında gösteren her şeyden önce bir anlam etkisine (un effet de signifié) sahip olandır ve gösteren ile anlam etkisi (gösterilen) arasında aşılması gereken bir engelin olduğu gerçeğini gözden kaçırmamak önemlidir (Lacan, 1998: 17-18).

Lacan, burada kendi algoritmasında yani Saussure'ün tersine çevrildiği algoritmadan bahsediyor. Lacan gösterenin nedensizliği ilkesinin yanlış bir ifade tercihi olduğunu düşünerek, nedensizliği gösterenin belirsizliğine yol açan bir bar çizgisiyle açıklamaya çalışır. Gösterenin belirsizliği, gösterenin ortaklaştırılmış ve bütünleştirilmiş bir şey olarak varsayılmasına yol açar.

S
—
s

Burada 'S' göstereni ve 's' ise gösterileni (yani anlamı) belirtir ve ikisi arasındaki çizgi, gösteren ile gösterilenin alanları arasında bir bariyer görevi görür (Lacan, 2005: 515). Dilsel durumun bu topolojisinde, gösteren ses birimin içinde cisimleşir. Ancak gösteren hiçbir şekilde bu fonemik destekle sınırlandırılmaz (Lacan, 1998: 18). S ve s'nin arasına konulan çizgi, bilinçdışı etkisini anlatmak içindir. Lacan'ın iddiası bu çizgi olmasa, dile dair hiçbir şeyin dilbilimle açıklanamayacağıdır. Bu çizginin başka bir görevi de gösterenlerin gösterilenin içine nüfuz edildiğini göstermektir (Lacan, 1998: 2005).

Lacan ayrıca, özellikle Fransızca ve İngilizcede terimlerin başına konulan, the, le/la, a ve un gibi belirsizlik belirten artikellerin işlevine atıfta bulunarak gösterenlerin anlamla olan ilişkisini açıklamaya çalışır. Fransızca metinde 'bir gösteren nedir?' anlamına gelen '*qu'est-ce qu'un signifiant?*' cümlesinin İngilizce karşılığı '*what is a signifier?*'; her iki dildeki belirsizlik artikeli ayrıca 'bir' anlamına gelir. Lacan bu bağlamda un'un iki yönlü anlamına vurguda bulunarak, gösterenin belirsizliğini anlam etkisiyle (*effet de signifié*) tanımlamaya çalışır. Çünkü ona göre, Saussure'ün keyfi olarak gördüğü şey, anlam etkilerinin kendilerine neden olan şeyle hiçbir ilişkisi yokmuş gibi görünmesidir. Böyle görünmesinin nedeni, onlara neden olan şeyin gerçekte belirli bir ilişki içinde olmasını beklemektir (Lacan, 1998: 19). Bu durum gösterenin gönderge ile ancak yaklaşık bir mesafeyle yaklaşabileceği anlamına gelir. Göndergenin bir imge-görüntü olmasından dolayı gösteren onu ancak bir anlamla/gösterilenle simgesel alana taşıyabilir. Bu yüzden anlam, dile yakalanmış bir şeyin, ancak dil dışına çıkarılması sonucu elde edilir. Aslında gerçekte olan, gösterilenin göndergeyi ıskalması, elinden kaçırmasıdır. Bu durum için şöyle bir formül uydurulabilir: Gösterilen, gösterenin göndergeyi terk ettiği alandır. Öyleyse -anlam etkisiyle- gösterilen tarafından temsil edilen şey, imgenin ontolojik devamlılığıdır. Dilden kaçan nesne gösterilenin alanında ontolojik olanağa sahip olur. Böylece dil, kendi ontolojik mahiyetinde göndergeye varlık kimliğini yükler; ama burada artık göndergenin kendisi yoktur. Lacan'ın anlam etkisi terimine nazire yapılacak olursa, gönderge etkisi vardır.

Lacan için gösteren olma durumu, metaforik ve metonimik anlamlar yaratılmasında önemli bir işleve sahiptir. Lacan dilbilimden devraldığı *signifiance* terimiyle gösteren-gösterilen ilişkisinde gösterenin özgün konumunu belirlemeye çalışır. Fransızca *signifiance*, İngilizce çevirilerde '*significance*' sözcüğüyle karşılanır. Lacan, terimin dilbilimdeki 'anlam sahibi olma olgusuna' gönderme yapan anlamını sadece devralır. Ancak bazı çalışmalarında özellikle *Encore*'de *signifiance* terimi daha çok gösteren olma olgusuyla ilgilidir, yani bir bakıma gösterenlik şeklinde ifade edilebilecek bir terimsel anlamla kullanılır (Lacan, 1998). Lacan bu terimi, gösterenin anlamsız doğasını, gösterenlerin sahip olabilecekleri herhangi bir olası anlam veya anlamlılığın dışında tam varlığını vurgulamak için kullanır. Öyle ki, Lacan açısından gösterenin tam varlığı, anlamlandırıcı rolünü aşar; hatta gösterenin varlığı simgesel işlevinin, işaret ediciliğinin ötesindedir. Bu nedenle Lacan, 'anlam sahibi olma olgusuna' atıfta bulunmak yerine, gösterenliği 'anlam etkileri dışında etkilere sahip olma olgusuna' atıfta bulunmak için kullanır.

Lacan'ın gösterenlik terimi bir bakıma gösterenin dilbilimsel anlamına meydan okur; gösteren kendisine verilen role karşı gelir, anlamlandırma görevine tamamen havale edilmeyi reddeder.

Lacan'ın 'arzu grafiği', öznenin Öteki'ne ilişkin ilk imalarını, ardışık bir gösterenler zincirinde ortaya çıkan anlam deneyimine yerleştirerek anlamlandırma zincirinin artzamanlılığı üzerinde durur (Lacan, 2019: 4, 213). Konuşma edimi sırasında, cümledeki önemli ek noktalar (cümlelerin sonu, gramer işaretleri, özel isimler vb.) gelene kadar, kelimelerin anlamlarının netleşmediğini ve dolayısıyla öznenin her zaman ifade anı ile anlamın gerçekleştiği an (anlamanın gerçekleştiği an) arasında bir boşluk yaşadığını belirtir (Lacan, 2019: 6-8). Konuşma ve iletişim arasındaki bu süre içerisinde özne, anlamın başarılı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacak ek noktasına ulaşmak için ihtiyaç duyduğu kelimeleri sağlamak için Öteki'ne çaresizce güvenmek zorundadır.

Lacan'ın kullandığı anlamda konuşan ve dinleyici arasında geçen dilsel iletişim yapısı olarak söylemin (*discourse*), buraya kadar anlatılanlardan iki seviyesinin olduğu sonucu çıkar. Fink'in Lacancı kuramdan çıkardığı formülle söylenirse, *söylem, asla tek boyutlu değildir* (Fink, 1995: 3). Bu duruma en iyi örnek dil sürçmeleridir. Dil sürçmesi, birden çok söylemin aynı anda, aynı ağız hareketiyle ortaya çıkması olarak tanımlanır. Söylemin birinci boyutu, konuşmacının söylemeye veya anlatmaya çalıştığı şeyden oluşan kasıtlı söylemdir. İkinci ise, deforme olmuş veya bozuk bir kelime biçiminde söylenen ifadenin kasıtsız söylemdir. Öyleyse kasıtlı söylem anlatılmak istenenin anlaşılabilirliği için ne kadar elverişli ise, kasıtsız söylem de analist açısından konuşmacının bilinçdışına ait örtük söylemini fark etmesi için o kadar elverişlidir. Bu açıdan kasıtsız söylem, bir bakıma dinleyici/analist için dil duvarında bir gedik açar (Fink, 1995: 3-6). Çünkü bu tür söylemler konuşulan dilde her zaman eğreti durur ve bir leke gibi ilgiyi kendine çekerek göze batar; ama aynı zamanda anlaşılmaz. Bu anlaşılmazlık, üst üste gelen birçok anlamın daha doğrusu söylemin bozuk bir biçim almasından kaynaklanır.

'Öteki ile konuşmak' ifadesinden, öznenin hem gerçek arzusu hakkındaki bilinçdışı dolu konuşması (*full speech*) hem de Öteki olarak bilinçdışı özne ile konuşması anlaşılmalıdır (Chiesa, 2007: 38). Boş söz, imgesel söylemin sözüdür. Özne konuşur ama icra ettiği söylem bilinmezliğin söylemidir.

Lacan, konuşmada dilin neden olduğu yanlış anlamaların deneysel olarak tanınmasından hareketle, dilbilimsel olarak, ifadenin (*statement*) öznesini (dile atfedilen) sözcelemenin (*enunciation*) öznesinden (konuşmaya atfedilen) ayırmak gerektiğini düşünür. Açıkça söylemek gerekirse, belirli bir ifadenin gramer öznesi olarak işlev gören 'Ben (*je*)', bu konuşma eylemini gerçekleştiren 'Ben' ile tanımlanmayabilir. İlki, benliğin dilsel karşılığıdır. Yabancılaştırıcı 'dil duvarı', imgesel yabancılaşma ile örtüşür: bu imgesel yabancılaşmanın kelimelere aktarılmasından başka bir şey değildir. Yani, ifadenin öznesi, benliğin dil alanındaki nesneleştirilmiş sarkacına karşılık gelir. Daha kesin bir ifadeyle 'Ben' şahıs zamiri, kendisini belirli bir ideal imgeyle tanımlayan kişiyi belirtir. Dolayısıyla benlik (*ego*), ifadenin öznesi tarafından temsil edilen şeydir (Chiesa, 2007: 38). Lacan, böyle bir Ben'in konuşmasını boş konuşma olarak tanımlar: Böylece, boş konuşma, dilde yabancılaşmış, imgesel deformasyonuna maruz bırakılmış konuşmadan başka bir şey değildir. Günlük konuşmalar buna örnek olarak verilebilir.

Lacan, ifadenin öznesi ile sözcelemenin öznesi arasındaki dilsel ayrıma atıfta bulunarak Freud'un *Ich-Spaltung* kavramını özne kavramı üzerine genişletir. Özne, *yalnızca konuştuğu sürece özne olduğu için* bir yarılmaya (*spaltung*) uğrar (Lacan, 2017: 269). Konuşma içerisinde özne, hiçbir zaman tam olarak kendisine mevcut değildir. İfadede mevcut olmayan ancak onun tarafından varsayılan ve çağrıştırılan şey (sözceleme), öznedeki 'başka bir sahne'nin yerini belirtir. Bu dilsel yasalara bağlı olan ve belirli bir 'düşünceyi' sürdüren bilinçdışı öznenin yeridir (Chiesa, 2007: 39).

Lacan, öznenin dildeki yabancılaşmasının, yani bir bakıma boş konuşma zeminin tam konuşma ile aşılabileceğini söyler. Tam konuşmanın ortaya çıkışı ile öznenin bilinçdışı arzusunun varsayması birbiriyle örtüşür. Bu bir bakıma hakikatin bilinçdışı arzuyla sınanmasıdır.

Lacan, benliğin imgesel yabancılaşmasına dayanan bir arzunun aynasal diyalektiğini, tam konuşma işleviyle iletilen bir arzunun simgesel diyalektiğinin karşısına koyar. Kısaca, tam konuşma, özneye farklı, narsistik olmayan bir arzu tatmini sunabilir. İmgesel nesneleştirilmelere eşlik eden konuşma boşluğunun ötesinde, özne farkında olmasa da sürekli bilinçdışıyla konuşur (Chiesa, 2007: 40). Tam konuşma böylece, öznenin içsel potansiyelinin dil alanına taşınmasına yardımcı olur. Özne, bilinçdışı arzusunu dilin mahiyetine taşıyarak varlık olarak ikamesini gerçekleştirir. Bu dilin ontolojik mahiyetinde, tam konuşmanın öznenin tam varlığını gerçekleştirmesinde aracılık etmesidir.

Psikanalitik anamnezde söz konusu olan gerçeklik değil hakikattir, çünkü tam konuşmanın etkisi, geçmiş olumsuzlukları, gelmekte olanın kaçınılmazlık duygusunu onlara taşıyarak yeniden düzenler (Lacan, 2005: 213). Özne, konuşmadaki hakikat Öteki tarafından fark edilsin diye Öteki'ne hitap eder. Bu konuşmadaki hakikat, bilinçdışının, bastırılmış arzunun özgünlüğüdür. Gerçek anlamda tam konuşma böyledir: Öznenin normalde farkında olmadan söylediği bir konuşmayı tam olarak varsaymasıdır. Bu açıdan tam konuşma simgesel öznelararasılıktan ayrılamaz; bu da aslında kişinin arzusunun ve yasanın kurumsallaşması olarak anlaşmanın karşılıklı tanınmasıdır (Chiesa, 2007: 40). Tam konuşma, öznenin diğer özne tarafından tamamen kabul edilmesiyle başlayan bir özneler arası ilişkinin kurucu aracıdır. Bu öznelerarasılık ortak bir insanlar arası simgenin tanınması, anlaşması ve tanınması işlevinin mevcut olmasıdır. Bu bakımdan simgesel kavramı, insan arzusunun Öteki tarafından tanınma arzusuna karşılık gelir.

Sonuç

Dil, insan varlığının özneliğini tanımlar. Lacan'cı kuramdan insan ve dil ilişkisine dair çıkarsama yapılabilecek en yalın ifade biçimlerinden biri böyle olabilir. Bu ifade aynı zamanda insan ve dil kullanımı arasında bir ayrımın olanaksızlığına işaret etmez mi? Dile dair düşünüldüğünde, genelde insanlar arası sözlü ifadelerin zamanla geliştiği ilkel bir döneme ait davranış biçimini düşünme eğilimi ortaya çıkar. Bu doğal eğilimin varlığına rağmen bilimin ve felsefenin bu eğilimi fazla önemsememesi bazen ilginç gelebilir. Şüphesiz dillerin kökeni ile ilgili pek çok araştırma yapılmış ve ortaya birçok kuram çıkmıştır. Ancak dile yönelik baskın olan merak, dilin ne yaptığı ile ilgilidir. Çoğu bilim ve felsefe dalı, dilin, iki kişinin -ve hatta tek kişinin kendi kendisiyle- iletişim kurmasını sağlayan bir araçtan çok daha fazlası olduğu fikrinde ısrar eder.

Dil tanımları arasında pek çok cümlelerin sonuna şu ifadeler gelir: "...iletişimi sağlayan araçtır." Böyle biten ifadeler malum olduğu üzere Saussure'ün de Lacan'ın *langue* dediği dile ilişkindir. Yani kelimelerin dilidir; herkesin kendi ana dili ya da konuşulan dildir. Ancak dilin maddi olmayan doğası, simgesel işleyişi, eklem düzeneği ve içeriği onu insan tarafından üretilen herhangi bir araçtan ayırır. Araç insanı doğa ile karşı karşıya getirir ve insan ile doğa arasındaki ayrıma hizmet eder. Çünkü araç uydurulmuştur, icattır. Oysa dil (*langage*) insanın doğasında vardır. Özneyi aynı anda önceleyen ve üreten bu verili dil anlayışı, Lacan'ın insan varlığını dilin özneleri olarak tanımlamasının da temel hareket noktasıdır. Lacan, çalışmalarında önceden var olan bir yapı olarak dile kayıtlı olan 'konuşan' özne kavramını geliştirir. Bu, insan varlığı ile dil arasındaki ilişkinin anlaşılmasında temel bir değişkendir. Başlangıçta konuşma edimlerinin sorumlusu olarak görülen özne, Lacan'cı kuramda konuşma veya dil edimlerinin bir ürünü haline gelir. Araçsallaşan dil değil, öznedir. Lacan, *Position of the Unconscious*'da (1960), *dilin etkisi, nedenin özneye dâhil edilmesidir* şeklinde bir ifade kullanır (Lacan, 2005: 708). Bu basit bir doğrulamayla öznenin dile tabi olduğunu söylemektir. Dilin etkisi sayesinde kişi kendi kendisinin nedeni olamaz. Bu aynı zamanda öznenin üzerindeki dil etkisinin yıkıcı sonuçları hakkında ipucu verir. Çünkü Lacan'ın dayandığı temel kabul, dilin insanın doğasında olduğunu söyler. Öyleyse özneyi bölen neden yine öznenin içindedir. Ayrıca bu neden o olmadan gerçekte hiçbir öznenin olamayacağı gösterendir. Yani özne gösterenin temsil ettiği. Buradan bir sonuç daha çıkar: Özne hiçbir zaman olduğunu iddia ettiği ya da hayal ettiği şey değildir. Bu yalnızca bir karakter beyanı olarak değil, ayrıca ontolojik gerçekliğin nesnesi olarak da böyledir. Kişi, kendisini dürtülerin kaotik hareketine karşı koruyacak, ona ait bir görüntü olan imgesel veya aynasal bir yansıma üretir. Benlik, (*ego*) olarak bilinen

bu organize imge öznenen farklıdır: Lacan'cı özne bilinçdışının öznesidir ve dilin gösterenleri tarafından üretilir. Ancak benliğin oluşumu, öznenin ortaya çıkış evresine değin, onun altyapısını kurar. Dil gösteren sayesinde özneye diğer varlıklar arasında bir yer edinmesine aracılık eder, yalnız bu öznenin ne olduğunun bütünlüğüne dair bir kapsamı sunmaz. Gösteren, sadece Lacan'ın onaylayacağı gibi, bir özneyi başka bir gösterene ya da sonsuz bir anlamlandırma zincirinde bir ötekini başka bir ötekine göre temsil etmesiyle nitelendirilir. Öyleyse öznenin ne olduğunun bütünlüğüne ilişkin eksik kapsamının tamamlanması için benlik sürecinin tamamlayıcı bir unsur olarak dâhil edilmesi gerekir.

Özne her zaman bir eksiklik, arzu ve yabancılaşma konumundadır çünkü dil hiçbir zaman onun talebini tam olarak ifade edemez ve tatmin edemez. Lacan'cı kuramda dil, zengin kaynaklara sahip bir alan olarak tanımlanır. Bu zenginlik özellikle, dilin varlığı kuran bir işleve sahip olması bakımından, dünyayı görmenin en yalın adı olarak tanımladığı ontolojide ortaya çıkar. Lacan'a göre, ontoloji, dilde gösteren olarak bir bağlayıcının (*copula*) kullanımını vurgulayan şeydir. Burada *gösteren, aynı zamanda 'anlamlandırır' anlamına gelir* (Lacan, 1998: 31). Öyleyse, Lacan'ın bilinçdışı dediği alan ontoloji öncesi ve ötesi bir alandır, çünkü burası henüz simgeselde belirmemiş olanın alanıdır. Bu durumda varlığın ortaya çıkışı da simgesel alandır ve bu yüzden bir eksiklikten türemesi gerekir. Dilin ontolojik alanı açısından bilinçdışı metafiziksel bir bölgeyi kapsar. Lacan, bilinçdışının ontolojiye uygun olmadığını altını çizer. *Gerçekte bilinçdışının düzenine ait olan şey, onun ne varlık ne de yokluk olması, yalnızca gerçekleşmemiş olmasıdır* (Lacan, 1981: 29-30). Buraya kadar dilin bilinçdışı ile hem organik hem de yapısal bir bağının olduğuna dair görüşler belirtildi. Ancak bu bağ, Lacan'cı kuramın dil kavramını açıklayan tek veri değildir.

Dil ve bilinçdışı ilişkisini kuran temel kavramın 'eksiklik' olduğu söylenebilir. Eksik, öznenin doğasında olan mutlak bir yaratılış damgasıdır. Çocukluk döneminde, aynadaki imgeye karşı coşkunuğu tetikleyen libidinal dinamizmden yetişkinlik dönemlerinin tümünde devam eden arzu, keyiflenme arayışlarına kadar, bu damga kendini hep görünür kılar. Varlık ve yokluğun diyalektiği gibi eksik de tamamlanma arzusuyla benzer bir karşıtlık ilişkisi içindedir. Bu karşıtlığın temelindeki eksikliğin mutlak oluşu aynı şekilde tamamlama arzusunu da mutlaklaştırır. Arzu, *jouissance*'ın, bilinçdışı kanalı üzerinden dile ulaştıran bitmez tükenmez istekleri olarak hiçbir zaman onu tatmin edemez. Çünkü *jouissance* da ne istediğini bilmez, bunu arzunun da bilmesi mümkün değildir. Bu istekleri gösterecek bir gösteren yoktur; simgeselleşemediği için bir simgesi yoktur. Üstelik arzu kendi nesne nedenini hiçbir zaman yakalayamaz. Bundan dolayı Lacan, *objet petit a* dediği bu nesneyi yokluğuyla kendini belirten bir nesne olarak tarif eder. Öyleyse arzunun varlığı sadece dilde olanaklıdır. Arzu, dilde eksikliğin bir uzantısı olduğu sürece, dilin bilinçdışına ile olan ilişkisinde kendisine her zaman anahtar bir konum bulur. Arzular bilinçdışı üzerinden dile ulaşıyorsa bilinçdışı sadece öznenin arzularını değil, yabancıların veya Öteki'nin arzusunu da barındırır. Bu durumda Öteki'nin arzusu ya da Öteki'nin *jouissance*'ı olgularına bir de bu açıdan bakmak gerekir. Bruce Fink, Lacancı kuram açısından dil ve Öteki'nin tamamen örtüştüğünü söyler (Fink, 1995: 5). O halde 'arzu Öteki'nin arzudur' gibi Lacan'da çok sık duyulan bir ifadeden destek alarak 'arzu dilin arzudur', 'arzu bilinçdışının arzudur' demek mümkündür. Hatta şu noktaya varmak da mümkündür: *Lacan çok basit bir şekilde bilinçdışının dil olduğunu, yani dilin bilinçdışını oluşturan şey olduğunu belirtir* (Fink, 1995: 8). Çoğu kişi gerçekte istemediği şeyleri, başkalarının onayını almak için, onların arzu ve beklentilerini karşılamak adına yapar. Bazen de yapmayı çok istedikleri şeylerde daha fazla motivasyona sahip olmak için başkalarının arzu ve isteklerinin de bu olduğunu düşünmek isterler ya da onların da onaylamalarını ve arzulamalarını beklerler. Her iki durumda da arzu Öteki'nin arzusu olduğunda arzu olur ve bilinçdışı bu anlamda Öteki'nin arzularıyla doludur. Yine her iki durumda keyiflenme, Öteki'nin keyiflenmesinden kaynaklanır.

Genellikle psikanalize yönelik en genel yargılardan biri psikanalizin bastırılmış arzulara ve hatıralara özel ayrıcalıklar tanıdığıdır. Bu arzu ve hatıralar bazen gündeliğin rutin seyrinin normal davranış ve konuşmalarına sızar bazen de bilincin etkinliği altında yatar ve vakitsiz zamanlarda şeffaf maskelerle ortaya çıkarlar. Şeffaftır, çünkü hem yasadan dolayı kendilerini

açık etmezler, hem de 'ben buradayım' dercesine gizlenmeyi bir gösterme biçimine dönüştürürler. Psikanaliz bu noktada hatıralara ve arzuya konulan yasağın kaldırılmasını ister. Ancak serbest bırakmak için değil, tanımak için bunu yapar. Lacan, bu noktada Saussure'ün iki yönlü gösterge kavramını kullanarak bastırılmış içerikleri gösterilenin düzeni ve konuşmanın edimsel yüzeyinin altında yatan anlam yatağı olarak tasarlar. Aslında gösterilen ile bastırılanı eşitlemek pek Lacan'ın tarzı değildir. Çünkü Lacan, çoğu zaman gösteren ile gösterilen arasındaki fark neredeyse yokmuş gibi konuşur. Hatta Lacan'ın esas tarzının göstereni öne çıkarmak olduğunu söylemek daha doğru olur. Lacan'ın S/s algoritmasında gösteren çizginin üzerindeyken gösterilen yasaklama çizgisinin altında neredeyse kaybolur. Metafor ve metonimi gibi dilbilimsel kategoriler gösteren zincirinin halkalarını birbirine iliştiren bağlantı kiplerinin ve yapısının ilkelere olarak çoğu zaman gösterileni belirsizleştirir. Bu metafor ve metonimi aktarımda işleyen iki temel mekanizma olarak, bilinçdışının bir dil gibi yapılandığı tezinin formüle edilmesini sağlayan ilişkiyi kurar. Çünkü arzu süreci gibi bilinçdışı dilin diğer olguları metaforik ve metonimik terimlerle tanımlanabilir. Lacan, dilin esneme olanaklarını keşfeden biri olarak gösterenin bas-kın rolünü gösteren-gösterilen arasındaki düğümlenme derecelerini açıklayarak pekiştirir. Bunun için gösterilen ile gösteren arasındaki düğümlenmeyi, daha doğrusu iç içe geçmeyi betimlemek için gündelik yaşama ait bir terim bulur: Kapitone noktası. Bu terimi sabitlemiş anlamı ifade etmek için kullanır.

Lacan'ın özel anlamlar yüklediği kavramları seçerken çok özenli davrandığı dikkatlerden kaçmayan bir husustur. Yoksa kavramlar üzerine yaptığı nüktedan dil oyunları bazen fazla abartılı gelebilir. Ancak bunu da yine dile verdiği önemin uygulamadaki yansımalarından biri olarak görmek gerekir. Fallus, şüphesiz gerçek penis değildir, ancak bu kavramının seçiminde gerçek penisin hiçbir ilgisinin olmadığını söylemek de doğru değildir. Bu gösteren imgesel ya da simgesel değil, gerçek bir etkinlik olarak cinsel ilişkide yakalanabilecek şeyler arasında çıkıntılı yapısıyla en belirgin olandır ve bu belirginliği keyiflenmenin bedensel bir oluşumunu göstermesi açısından arzu ile kurulabilecek mantıksal bir ilişkide simgesel bir değere sahiptir. Yine bizzat Lacan'ın söylediği gibi *ayrıca, şişkinliği nedeniyle, üremede aktarılan yaşamsal akışın görüntüsü olduğu da söylenebilir* (Lacan, 2005: 581). Fallus için öne sürülen nedenler ne olursa olsun, tüm bu nedenler yapısal değil, doğası gereği 'antropolojik' veya imgeseldir ve kültürel alanda fallus, her zaman arzunun göstereni olarak hizmet eder ve ayrıca bir tallel gibi geldiğini haber verir. Bu açıdan fallus, arzunun ağırlanmasına adanmış makul bir tertibi öngören ayrıcalıklı bir gösterendir.

Fallusun arzu ile olan ilişkisi, dilin eksikliğin işlevini simgesel düzlemde düzenlemesiyle ortaya çıkar. Arzu, her zaman eksiklikle ilişkili olduğuna göre, fallus bu eksikliğin dildeki hareketliliğini düzenler. Ayrıca eksiklik ve arzu ilişkisi bağlamında dolaylı olarak fallusun eksikliğin göstereni olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü gerek öznedeki ve gerekse dildeki yer değiştirmeler ve kaymalar, bir bütün olarak yapı içindeki eksikliğin hareketini gösterir. Kastrasyon, yapıyı harekete geçiren ilksel bir kayıp anlamına gelirken, fallus bu kaybın gösterenidir. Lacan'ın söylediği gibi, *fallus, gösterenin parçalanması nedeniyle öznenin uğradığı kaybın ta kendisidir* (Lacan, 2005: 599). Lacan, fallusun, öznenin gösterenle ilişkisini belirleyen varlık eksikliğinin bir göstereni olarak işlev gördüğünü söyler. Bu nedenle fallus, öznenin gösteren ile ilişkisinin ardındaki nedenin, yani eksikliğin veya yokluğun gösterenidir. Başta özne kurulmamışken, fallus öznenin içinde var olacağı henüz boş bir alandır. Ancak özne dışsal bir mahalde simgesel tarafından kurulacağı için bu eksiklik/boşluk hiçbir zaman tamamlanmayacaktır.

Dil, varlık ile simgeselin ilişkisini kurmaya çalışmasına rağmen gösterenin doğası gereği Gerçek'i hiçbir zaman simgeselin alanına taşıyamaz ve bu nedenle varlığın mutlak tamamlanmışlığını sağlayamaz. Bilim, teknoloji, düşünce etkinliği ilerledikçe, eksikliğin üzerindeki katmanlarda daha fazla gedikler açılıyor ve böylece eksikliğin varlığı daralmanın aksine genişliyor. İnsan ihtiyaçları doğasının imkansızlıklarını gidermeye yönelik değildir; giderilen her ihtiyaç yeni ihtiyaçlar doğurur. Arzu tüketildikçe artan bir seyirde artar. Lacan'ın ortaya koyduğu kuramsal bakış, sadece insana yönelik bir kavrayışı kolaylaştırmıyor, dünyayı, insan topluluklarını ve hatta doğayı anlama noktasında farklı bir yöntem sunuyor. Lacancı kuram, yaşamın tüm değişkenliklerini anlamak için dilin önemini ve işlevlerini daha fazla önemser ve onu salt bir

iletişim ağı olmaktan çıkarıp zihinsel, psişik ve toplumsal süreçleri bir araya getiren yaratıcı bir güç olarak tanımlar. Lacan, tarihin tayin edici niteliğini de dahil ederek anı ve geleceği mantıksal bir zamansallık içinde değerlendirerek, varlığı ve onu kuşatan şeyleri dilsel bir evrene yerleştirir.

KAYNAKLAR

- ALTINÖRS, S. A. (2018). "Dil Felsefesindeki Klasik Anlayışa Karşı Saussure'ün Örtük İtirazları". *Kilikya Felsefe Dergisi* C.1, 27-38.
- ADUGİT, Y. (2005). "Dilthey'de Tin Bilimlerinin Temellendirilmesi ve Sorunları". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* C.22, (2), 245-260.
- CASSIRER E. (2005a). *Sembolik Formlar Felsefesi 1- Dil*. (M. Köktürk, Çev). İstanbul: Hece Yayınları.
- CASSIRER E. (2005b). *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine*. (M. Köktürk, Çev). İstanbul: Hece Yayınları.
- CASSIRER E. (20012). *Sembol Kavramının Doğası Üzerine*. (M. Köktürk, Çev). İstanbul: Hece Yay.
- CHIESA, L. (2007). *Subjectivity and Otherness- A Philosophical Reading of Lacan*. London: The MIT Press.
- CHOMSKY, N. (1963). *Formal Properties of Grammar*, Vol.11, New York: Handbook of Mathematical Psychology.
- CHOMSKY, N. (2001). *Dil ve Zihin*. (A. Kocaman, Çev.). Ankara: Ayrıç Yayınevi.
- FINK, B.(1995). *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*. New Jersey: Princeton University Press.
- HERDER, J. G. (2004). *Another Philosophy of History and Selected Political Writings*. Trans. Ioannis D. Evrigenis, Daniel Pellerin, New York: Hackett Publishing Company.
- HOLDCROFT, D. (1991). *Saussure "Signs, System, And Arbitrariness"*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- JAKOBSON, R. - HALLE, M. (1956). *Fundamentals of Language*. Netherlands: Mouton & Co., Printers, The Hague.
- JAKOBSON, R. (1960). *Style in Language*. (T. A. Sebeok, Ed.). London: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology.
- JAKOBSON, R. (1985). *Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time*. (K. Pomorska and S. Rudy, Eds.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- LACAN, J. (1993). *The Seminar Book III. The Psychoses, (1955–56)*. (J-A. Miller, Ed.) (R. Grigg, Trans). London: Routledge.
- LACAN, J. (2017). *The Seminar Book V. Formations of the Unconscious (1957–58)*. (J-A. Miller, Ed.) (R. Grigg, Trans). Cambridge: Polity Press.
- LACAN, J. (2019). *The Seminar Book VI. Desire and its Interpretation (1958 -59)*. (J-A. Miller, Ed.) (B. Fink, Trans). Cambridge: Polity Press.
- LACAN, J. (1981). *The Seminar Book XI. The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis (1963-64)*. (J-A. Miller, Ed.) (A. Sheridan, Trans.) New York: W. W. Norton & Company.
- LACAN, J. (1998). *The Seminar Book XX. Encore, On Feminine Sexuality, the Limits of Love and Knowledge (1972-73)*. (J-A. Miller, Ed.) (B. Fink, Trans). New York/London: W. W. Norton & Company.
- LACAN, J. (2005). *Écrits*. Trans. Bruce Fink in Collaboration with Heloise Fink and Russell Grigg, New York, London: W. W. Norton & Company.
- LACAN, J. (2022). *Psikanalizin Temel İlkeleri*. (M. İzmir, Çev.). Ankara: Çolpan Kitap.
- Lévi-STRAUSS, C. (2012). *Yapısal Antropoloji*. (A. Kahiloğulları, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- NASİO, J.D. (2007). *Jacques Lacan'ın Kuramı Üzerine Beş Ders*. (Ö. Erşen ve M. Erşen, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- PEIRCE, C. S. (2011). *Logic as Semiotic: The Theory of Signs', Philosophical Writings of Peirce*. (J. Buchler, Ed.). New York: Dover Publications.
- ROSS, S. D. (1994). *The Limits of Language*. New York: Fordham University Press.
- SAUSSURE, d. Ferdinand (1971). *Cours de Linguistique Générale* (1916). Publié Par: Charles Bally et Albert Sechehaye, Paris: Payot.
- SAUSSURE, d. F. (1959). *Course in General Linguistics*. (C. Bally ve A. Sechehaye, Ed) (W. Baskin, Trs.). New York: Philosophical Library.
- SAUSSURE, d. F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- SAERLE, J. R. (2006). *Zihin Dil ve Toplum "Gerçek Dünyada Felsefe"*. (A. Tural, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- ZHANG, R. (1994). "The Summary of Literrary Liguistics in Poetcis of Twentyth Century", *Poetics in the View of Linguistics — Collected Works of Poetic Linguistics*, Chengdu: Xi'nan Jiaotong University Press.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öğr. Gör. Dr.
Ebru ÖZMENDokuz Eylül Üni.
Yabancı Diller Y.O.

ozmenebru@yahoo.com

ID 0000-0002-8149-8482

doi 10.56387/ahbvedebiyat.1398805

Gönderim Tarihi: 01.12.2023

Kabul Tarihi: 27.06.2024

Alıntı: AVŞAR, D. (2024) "Sosyal Medya Yolu ile Öz-Anlatı Oluşturma: Eğitimcilerin Paylaşımları ve Öğrenci Algıları Üzerine Bir Araştırma". *AHBVÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (10), 59-77.

SOSYAL MEDYA YOLU İLE ÖZ-ANLATI
OLUŞTURMA: EĞİTMENLERİN PAYLAŞIMLARI VE
ÖĞRENCİ ALGILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*Doktora tezinden uyarlanmıştır.*

ÖZ: Mevcut çalışmada eğitimcilerin sosyal medyadaki öz-anlatı oluşumlarının öğrenci algısı incelenmiştir. Bu algı sonucunda eğitimcilerin oluşturdukları öz-anlatı biçimi ile öğrenci algıları arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma, birbiri üzerine eklenen dört farklı nitel veri toplama tekniğine (nitel tematik içerik analizi, betimsel analiz, nitel ve nicel içerik analizi, elektronik veriye dayalı doküman analizi) dayalı analiz biçimlerini içermektedir. Bu bağlamda, araştırma öncelikle üniversite öğrencileri ile birebir etkileşimde bulunan eğitimcilerin sosyal medyadaki öz-anlatı içerikli paylaşımlarının incelenmesinden oluşmaktadır. Daha sonrasında, öğrencilerin sosyal medyada oluşturulan eğitimci öz-anlatılarına yönelik algısı araştırılarak ikisi arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Araştırmanın sonucunda, öğrencilerin eğitimci paylaşımlarına merak duydukları, eğitimci öz-anlatılarının toplumun ve öğrencilerin beklentileri dahilinde gerçekleştirildiği, öz-anlatılarda sadece olumlu yönlerin gösterildiği, toplumsal değerler ile uyumlu olduğu ve eğitimci paylaşımlarının daha kabul edilebilir olmasında üniversite öğrencisi olmalarının etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca, paylaşımların gerçek yaşantıları ile tutarlı olmadığı ve eğitimci rolleri dışındaki öz-anlatılarını hem "görsel" hem de "görsel ve yazılı" olarak gerçekleştirdikleri ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamındaki öz-anlatıların dişil dil ve eşitlikçi söylem içeriklerine sahip olduğu, eril/dişil görsel paylaşımların ise farklı algılandığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin, eğitimcilerinden örnek davranış kalıpları içerisinde olmalarını ve mesleki kimliklerine yönelik paylaşımlarda bulunmalarını bekledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular neticesinde, üniversitede eğitim gören öğrencilerin eğitimcilerinin öz-anlatı içerikli sosyal medya paylaşımlarının nasıl gerçekleştirildiği ve nasıl algılandığı ortaya çıkarılmıştır. Takip eden araştırma sonuçlarına göre, eğitimcilerin paylaşımlarında öz-denetim gerekliliğine yönelik öneriler geliştirilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Öz-Anlatı, Sosyal Medya, Eğitimci Paylaşımları, Öğrenci Algısı, Öz-Denetim.SELF-NARRATION THROUGH SOCIAL MEDIA: A RESEARCH ON
LECTURERS' SHARES AND STUDENT PERCEPTIONS

ABSTRACT: In the current study, university students' perceptions about the lecturers' self-narrative shares on social media were examined. As a result of these perceptions, it's also aimed to reveal the differences and similarities between the lecturers' self-narrations and the students' perceptions. The study was analysed using different forms of analysis based on four qualitative data collection techniques (qualitative thematic content analysis, descriptive analysis, qualitative and quantitative content analysis, electronic data-based document analysis). In this context, the research primarily consists of examining the self-narrative shares of the lecturers, who interact with the university students on social media. Afterwards, the students' perceptions about the self-narrations of the lecturers, which are created on social media, were investigated, and the similarities and differences between the two were revealed. As a result of the research, it was concluded that the students were curious about the shares of their lecturers. The self-narrations of the lecturers were formed by the expectations of the society and the students, only the positive aspects of the self-narrations were shown, and the self-narrations were performed in accordance with the social values. Being a university student makes the shares of the lecturers' more acceptable. Moreover, it has been revealed that the lecturers' self-narratives are not consistent with their real life, and apart from their teaching roles the lecturers perform their self-narrations both in 'visual' and 'visual and written' forms. The self-narrations of the lecturers have feminine language and egalitarian discourse content, whereas masculine / feminine visual shares are perceived differently. In addition, it has also been found out that lecturers are expected to share their self-narrations in the form of model behaviour patterns and professional identities by the students who follow them. As a result of the findings which are obtained from the study, how self-narration posts of the lecturers in social media are performed and perceived by the university students has been revealed. According to the results of the following research, suggestions regarding the necessity of self-control in the shares of the lecturers can be brought on.

Keywords: Self-Narration, Social Media, Lecturers' Shares, Students' Perceptions, Self-Control.

Giriş

Yirmi birinci yüzyıl ile birlikte hayatımızın önemli bir parçası haline gelen internet, toplumun her kesiminde ve her alanında yaygınlaşarak kullanılmaktadır. Günümüzde *toplumsal yaşantımızda; tutum, davranış ve alışkanlıklarda önemli değişikliklere yol açacak bir potansiyele sahip* olan internet (Tel-Köksalan, 2009: 264), dijital teknolojilerin günlük yaşamımızdaki kullanımının artmasıyla birlikte kullanım amaçlarında da farklılık göstermeye başlamıştır. Toplumsal yaşantının tamamlayıcı unsuru haline gelen internet kullanımının farklılığını profesyonel alanda da gözlemlemek mümkündür. Çağa ayak uydurmak adına sosyal medyanın sıklıkla kullanılan internet sitelerinde meslek sahibi kişiler tarafından yapılan paylaşımlar, profesyonel iş yaşamı ve çalışanlar hakkında önemli veriler ortaya koymaktadır. Öncelikle, çalışmanın ana temasını oluşturan öz-anlatı (self-narration) kavramından bahsetmek yerinde olacaktır.

Kelime anlamı olarak “öz” kavramı, İngilizce *self* kelimesinden türetilmiştir. *Kendi; kendine; öz; kendiliğinden; ben; benlik; özbenlik*; vb. anlamlarına karşılık gelen *self* terimi, araştırmacıların tercihleri doğrultusunda birbiri yerine alternatif olarak kullanılmaktadır (Cambridge Dictionary, 2017; Dict.com, 2017; WordReference, 2017). Farklı çalışmalarda araştırmacının tercihine göre kullanılan “self” terimi; kendilik (benlik) kavramı, *bir kimsenin öz varlığı, kişiliği, onu kendisi yapan şey, kendilik, kendilik sunumu, izlenim yönetimi, şahsiyeti*, vb. anlamlarına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır (Türk Dil Kurumu, 2018; Schlenker, 1980; Biçer, 2014: 83; Pösteği-Velioğlu, 2014; Ertürk-Eray, 2016; Armağan, 2013). Mevcut araştırmada, çalışmanın ana konusunu oluşturan “self” kavramı, Türkçe çevirilerinden biri olan “öz” terimine karşılık gelecek şekilde ele alınmıştır.

Buradan hareketle öz-anlatı kavramının ayrıntılı tanımını yapmak yerinde olacaktır. *Öz-anlatı, bir kişinin duygu, düşünce ve duyum gibi bireyselliğini ve kimliğini oluşturan unsurların toplamı olarak adlandırılan kendilik kavramını yorumlama ve ifade etme şekli* olarak açıklanmaktadır (Merriam-Webster Dictionary, 2018). Teichert’a (2004) göre öz-anlatı, bir toplumda *başkaları ile karşılıklı etkileşim yolu ile gerçekleşen ve kişinin kimlik oluşturma sürecinde diğerlerine yansıttığı izlenimlerin tümüne karşılık gelen kendilik kavramının, kişinin kendini ifade etme ya da sunma şekline dönüşmesi* durumu olarak tanımlanmaktadır.

Öz-anlatılar; *kendiliğin hedeflerini, değerlerini ve doğruluğunu etik bir perspektifte ifade eden, kişinin kimliğini oluşturan ve vicdanın önemli bir rol oynadığı platformlar* olarak tanımlanmaktadır. Kişinin *kimliği öz-anlatı sayesinde; öz-anlatı da kişinin kendisi sayesinde* oluşturulmaktadır (Teichert, 2004: 177). Buradan hareketle, öz-anlatıların kişinin kendi kimliğinin bir yansıması sonucu olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Öz-anlatıyı kendilik kavramıyla ilişkilendiren Baker (2016: 5) verdiği örnekte, *“A kişinin kimliğinin, bir kişiye atfedilen- eylem, deneyim, inanç, değer, arzu, karakter özellikleri- gibi konularına cevap veren öz-anlatılardan oluşan bir kendilik anlayışı ile yaratıldığını* vurgulamıştır. *Anlatı kelimesinden türeyen ve geçmişteki anlatılarımızın yeniden sunulması yoluyla kişinin kendi kişisel boyutuna yönelmesi* (Fernandez-Navarro vd., 2014: 25) olarak tanımlanan öz-anlatı kavramı için kişinin sosyal bir varlık haline gelmesinde ve kendiliğin yeniden oluşumu kavramının şekillenmesinde etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Öz-anlatıların *kişinin kendi yaşamını betimleme kapasitesine işaret ettiğinin* üzerinde duran Sipiteri (2016), *öz-anlatıların kişinin sadece kendi yaşantısına uyguladığı takdirde gelişebildiği durumlar için kullanıldığının* altını çizmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında, öz-anlatıyı; kişinin kimliğini oluşturan ve başkaları ile etkileşimi sonucu yeniden şekillendirilebilen, kendini ifade etme ve yorumlamaya imkân tanıyan birtakım tecrübeler bütünü olarak tanımlamak mümkündür.

Araştırmada sosyal medya üzerinden öz-anlatı oluşturulması incelendiğinden, sosyal medya sitelerinin kullanım özellikleri dikkate alındığında, kişilerin öz-anlatı içerikli paylaşımlarını kimlere yönelteceğini belirleme şanslarının bulunduğu görülmektedir. Arkadaşlık isteklerini kabul etme ya da takipçi kabulü ile öz-anlatıların erişebileceği kitleler kullanıcı tarafından seçilebilir özelliktedir. Buradan hareketle üniversite ortamındaki öğrencilerin özellikle *öğrenci*

üzerinde dışarıdan en fazla nüfuza sahip olan etken olarak tanımlanan eğitimcilerini sosyal ağlarda arkadaşları olarak ekleme isteğini gösterdikleri gözlemlenmektedir (Yılmaz-Arslan, 2014: 4).

Öğrenci-öğretmen etkileşimi çerçevesinde, öğrenciler eğitimcilerinin öz-anlatı paylaşımlarını gözlemleyerek öğretmenlerinin kişilikleri, özel hayatları, beğenileri vb. hakkında daha detaylı bir fikre sahip olmaktadır. *Eğitmenlerin eğitim ve öğretim alanının merkezinde yer aldığını belirten Ayaydın-Tok (2015: 191), öğretmenlerin tutum ve davranışlarının aynı zamanda, öğrenci başarısı, hizmet kalitesi ve okullardaki sistemin işleyişine de doğrudan etki ettiğinin* üzerinde durmaktadır. Buradan görülüyor ki, eğitimcilerin sosyal medyadaki öz-anlatıları, eğitimin birçok alt alanına (öğrenci başarısı, hizmet kalitesi, vb.) yönelik etkileşim yaratarak paylaşımlarının içeriğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Dolayısıyla, eğitimcilerin kendileri ile ilgili çeşitli sosyal ağlardaki farklı öz-anlatıları, öğrencilerinin kendileri hakkında bilgi sahibi olmasına olanak sağlarken- eğitimcilerin kişisel özellikleri, özel hayatları- gibi konularda da öğrencilerin birtakım çıkarımlarda bulunmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu noktada, mevcut çalışmada eğitimcilerin kimlik göstergesi olarak düşünülen sosyal medyadaki öz-anlatı paylaşımlarının öğrenciler tarafından nasıl anlamlandırıldığı sorusu önem kazanmaktadır.

Konuya ilişkin, paylaşılan bir resmin *herkes tarafından aynı şekilde algılanmadığının* üzerinde duran Speidel (2013: 173), *aynı görüntüyü farklı kişilerin farklı şekillerde yorumlayabildiğine* dikkat çekmektedir. Buradan hareketle öz-anlatı içerikli bir paylaşımın herkes için farklı içerikle yorumlanabileceği ve başkaları tarafından nasıl algılandığının açıklamasının net bir şekilde yapılamayacağı çıkarımı yapılabilmektedir.

Konuya yönelik Mycoskie (2014: 41) de herhangi bir kişinin *öz-anlatı oluştururken çok dikkat etmesi* gerektiğinin üzerinde *durarak kişilerin paylaşımlarının başkaları tarafından algısının çok önemli olduğunun* tekrar altını çizmektedir. Dolayısıyla yapılan öz-anlatı içerikli paylaşımlarda öz-anlatıların gerçek kişilikle uyumlu olup olmaması başkalarının sizi nasıl algıladığı ile ilişkilendirilebilmektedir. Bu noktada öz-anlatının ne kadar etkili olduğu ve hangi amaçla paylaşıldığı önem kazanmaktadır.

Konuya yönelik bir başka nokta ise sosyal medya yolu ile oluşturulan öz-anlatılarda *ortaya konan bilgilerin gösterilen ya da yazılanın dışında, gösterilmeyen bölümleri de içerdiği* kısımdır (Tam, 2015: 15). *Öz-anlatı, paylaşılan anın çeşitli şekillerde ve istenilen ölçüde yeniden formüle edilebildiği, hatta farklı izleyiciler için atlanabilir, süslenebilir, yeniden düzenlenebilir ve uyarlanabilir olma* özelliği taşıdığından (Kehily, 1995: 24-28), *kişi kendisini başkalarına nasıl sunmak istiyorsa o yöndeki bir ifade ya da içerik ile hem yazılı hem de görsel olarak öz-anlatı paylaşımını* gerçekleştirebilmektedir (Abbott, 2008; Nanay, 2009).

Konuya ilişkin Binhalail (2014), "bir resim binlerce kelimeye değer" (A picture is worth a thousand words) deyiminden yola çıkarak *sosyal ağ sitelerinde seçilen profil fotoğraflarının kişisel bir öz-anlatı ifadesi* içerdiğinden bahsetmektedir. *Konusu ne olursa olsun -politik, dini, sosyal veya kişisel- her bir görsel içeriğin bir hikâye anlatımında bulunduğunu ve genellikle kişisel kimliğin anlatımının altında yatan farklı görsel ifadelerin kullanılması ile kendini gösterdiğini* belirtmektedir. Sosyal medyadaki farklı *öz-anlatılar sayesinde paylaşılan herhangi bir içerik; kişinin kendini ifade biçimi, yapısı ve ilişkisel dinamiklerine erişiminde ayrıcalıklı bir araç* görevinde bulunmakta, bunun sonucu olarak *kendiliği oluşturan unsurlar, paylaşılan görüntü ve içeriğin bileşenleri* (Meira-Ferreira, 2008) haline gelmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında, kişinin sosyal medyadaki öz-anlatı içerikli paylaşımlarının kişinin yaşantısına ait gösterilen ya da gösterilmeyen birtakım veriler sunduğu ve başkalarının bu paylaşımları nasıl algıladığı ve yorumladığının net olarak belirlenemediği çıkarımına ulaşmak mümkündür. Bunun sonucunda, kişi sosyal medyada öz-anlatı paylaşımları ile istediği yönde yeni bir kimlik yaratma modeli bile gerçekleştirebilmektedir.

Araştırma Amacı

Araştırmada üniversite öğrencileri ile birebir etkileşimde bulunan ve *toplumu şekillendirmede en önemli unsurlardan biri* (Kılıçer, 2008: 209) olan öğretmenlerin;

-sosyal medya paylaşımları

-bu paylaşımlarının öğrenciler tarafından algılarının belirlenmesi

-bu algı sonucunda öğretmenlerin oluşturdukları öz-anlatı biçimi ile öğrenci algıları arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırmanın alt problemleri şu şekildedir:

-Üniversite öğrencilerinin, öğretmenlerinin sosyal medya paylaşım konularına ilişkin genel görüşleri nelerdir?

-Üniversite öğrencileri öğretmenlerinin öz-anlatılarını;

-toplumsal kabul edilebilirlik

-gerçek yaşamla tutarlılık

-cinsiyet rolleri açısından nasıl değerlendirmektedir?

-Eğitmenlerin sosyal medya hesaplarındaki öz-anlatı konu kategorileri nelerdir ve bu kategorilerin paylaşım oranları nasıldır?

-Eğitmenlerin sosyal medyada kendi görüntülerini içeren paylaşımları öğrenciler tarafından ifade edilen toplumsal değerlerle uyum noktasında nasıl gerçekleşmektedir?

Çalışmada belirlenen ana problem cümlesine dayalı alt problemler, temel olarak öğrenci ve öğretmen noktasında farklı 2 gruptan veri elde etmeyi gerektirmiştir. Bu sebeple, araştırmada dört alt probleme yanıt üretecek farklı örnekleme grupları, veri toplama araçları ve analiz biçimleri ile çalışılmıştır.

Araştırma Yöntemi

Mevcut araştırma 4 farklı nitel analiz yöntemi (nitel tematik içerik analizi, betimsel analiz, nitel ve nicel içerik analizi, elektronik veriye dayalı doküman analizi) uygulanarak incelenmiştir. Bu yönü ile çalışma, farklı veri toplama teknikleri ve farklı analiz biçimlerinin kullanıldığı diğer yöntemler ile üçgenleştirilmiştir (triangulation). *Nitel araştırma yöntemi uygulanarak yapılan araştırmaların yeni araştırma metodlarını ve temalarını ortaya çıkardığı* (Creswell, 2003) görüşünden yola çıkılarak, bu araştırmanın ilgili alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma Modeli

Nitel yöntemle dayalı yürütülen araştırmada, “durum çalışması” desenlerinden, “bütüncül tek durum deseni” kullanılmıştır. Bütüncül tek durum desenine dayalı yaşama geçirilen bu araştırmanın, geçerliliğini (validity) sağlama amacı ile belirlenen farklı araştırma sorularına yanıt bulmak için hem veri kaynağı hem de veri toplama tekniğinde çeşitlenmeye gidilmiştir. Birden fazla *veri toplama yöntemini içinde barındıran durum deseni sayesinde, araştırmada zengin ve birbirini teyit edebilecek veri çeşitliliğine* (Yıldırım-Şimşek, 2013: 83) ulaşılması hedeflenmiştir.

Örnekleme

Dört farklı nitel analiz yöntemi uygulanarak incelenen araştırmanın “birinci ve ikinci nitel basamakları” için çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim öğretim yılında, İzmir ili Buca ilçesinde Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) Yabancı Diller Yüksekokulu'nda (YDY) öğrenim gören İngilizce hazırlık sınıfı öğrencileri oluşturmaktadır. Farklı branşlardan oluşan yaklaşık 3000 ve üzeri öğrenci sayısına sahip olan DEÜ YDY, İzmir'in en eski ve köklü üniversitelerinden biri olması sebebi ile mevcut çalışma için tercih edilmiştir. Araştırmada “amaçlı örnekleme yöntemi” içinde yer alan ‘kolay ulaşılabilir durum örnekleme’ uygulanmıştır.

Gönüllülük esas alınarak belirlenen örneklem grubu, farklı cinsiyet (kadın-erkek), yaş (18-23) ve fakültelerin bölümlerinden (İngilizce iktisat, İngilizce makine mühendisliği, İngilizce işletme, vb.) seçilerek oluşturulmuştur. Örneklem grubunun tanımlanması açısından katılımcı öğrenciler K1, K2, K3, ..., K12 şeklinde kodlanmıştır.

Araştırmanın “üçüncü nitel ve nicel araştırma basamağını” oluşturan ‘eğitmenlere yönelik analiz’ için “amaçlı örnekleme yöntemlerinden” “uygun durum örnekleme” ve “ölçüt örnekleme” yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Araştırmanın bu basamağında incelenen sosyal medyada profil hesabı açık eğitmenlere *ulaşabilme imkanını kolaylaştırması ve bu bağlamda, zaman kazanımı yaratarak uygulamayı yapılabilir hale getirmesi* (Kılıç vd. 2012: 13) sebebi ile uygun durum örnekleme seçilmiştir.

Araştırmanın üçüncü basamağı için DEÜ Öğretim Görevlisi 4 kadın eğitimci ve veri çeşitliliği sağlanması amacı ile sosyal medyada profil hesabı açık olan 20 eğitimciden (12 kadın, 8 erkek) oluşan bir örneklem grubu oluşturulmuştur. Toplamda 24 eğitimcinin öz-anlatı sunumu çerçevesinde sosyal medya hesaplarının (Facebook) incelendiği araştırmada, profil hesabı açık olan eğitimci örneklem grubunun seçimi için aşağıdaki kriterler göz önüne alınmıştır:

- Öğretmen veya öğretim üyesi tanımlanmasını yapmış olma
- Düzenli yazılı ve görsel içerik paylaşımında bulunuyor olma (ayda en az 10 içerik paylaşımında bulunma)
- Ağ genişliğine sahip olma (600-1000 arası değişkenlik gösteren arkadaş sayısı).

Çalışmanın eğitimcilere yönelik “dördüncü görsel içerik analizi basamağı”; “üçüncü nitel ve nicel içerik analizi basamağındaki” profil hesabı açık olan örneklem grubundan oluşmaktadır. Araştırmanın önemli bir kısmını oluşturan “eğitmenlerin sosyal medyadaki öz-anlatıları” konusu, bu basamakta sosyal medyadaki profil hesabı açık eğitimcilerin fotoğraf paylaşımları esas alınarak incelenmiştir.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırma amacı ve soruları doğrultusunda çalışma, birbiri üzerine eklenen 4 nitel veri toplama tekniği ve farklı analiz biçimlerini içerdiğinden, birbirini destekleyen ve güçlendiren veri zenginliği sağlanarak araştırmanın geçerliliği ve güvenirliliğinin artırılması amaçlanmıştır. Buna ek olarak, çalışmanın geçerliliğini arttırmak amacı ile nitel araştırmanın yapısında var olan ayrıntılı ve derinlemesine veri toplama tekniği ile kişilerin görüş ve deneyimleri yansıtılmıştır. Ayrıca, araştırmada soruların geçerliliğini sağlamada uzman görüşlerinden faydalanılmıştır. Soruların araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kapsam geçerliliği yönünden değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın öğrencilere yönelik birinci ve ikinci basamağı için veri toplama araçları:

Birinci Nitel Araştırma Basamağı Veri Toplama Aracı

Bu basamakta örneklem grubunda yer alan 43 öğrenciye ‘eğitmenlerinin sosyal medya paylaşımları konusuna ilişkin genel görüşlerini’ değerlendirme amacı ile alanyazın incelemesinin sonucunda belirlenen ve araştırma problem cümlesi ile bağlantılı olan aşağıdaki hatırlatmalar yapılarak 45 ile 60 dakika süre içerisinde bir kompozisyon yazımı uygulanmıştır.

Birinci Hatırlatma: Sosyal medya hesabı takip edilen eğitimcilerin görsel paylaşımlarına ilişkin düşünceleri

İkinci Hatırlatma: Genel olarak eğitimci paylaşımlarının (görsel, yazılı, video, vb.) onların yaşantısı, karakteri, hayata bakışı, vb. hakkında nasıl bir fikir verdiği

Veri seti, ayrıca temaların yer aldığı tablo düzeni ile sayısallaştırılmıştır. Örnekteki gibi bir tema/kod cetveli kullanılmıştır.

Birinci Nitel Araştırma Basamağı Örnek Kod Cetveli

Katılımcı	Tema 1:	Tema 2:	Tema 3:	Tema 4:	Tema 5:	Tema 6:	Tema 7:	Tema 8:	Tema 9:	Tema 10:
K1	+									
...										
K43			+							
Toplam										

İkinci Nitel Araştırma Basamağı Veri Toplama Aracı

Bu basamakta, amaçlı örnekleme yöntemlerinden “ölçüt örnekleme” yöntemi ile gönüllük esas alınarak belirlenen 12 katılımcıya (farklı cinsiyet, yaş ve fakültelerin bölümlerinden seçilen) yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Örneklem grubunun tanımlanması açısından katılımcı öğrenciler K1, K2, K3, ..., K12 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılar ile 40 ile 60 dakika aralığında derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü Nitel ve Nicel İçerik Analizi Basamağı: Eğitimcilerle Yönelik Analiz Biçim ve Basamakları İçin Veri Toplama Araçları

Yapılan içerik analizinin sonucu ile bağlantılı olan üçüncü araştırma basamağı için DEÜ Öğretim Görevlisi 4 kadın eğitimci ve veri çeşitliliği sağlanması amacıyla ile sosyal medyada profil hesabı açık olan 20 eğitimcinin (12 kadın, 8 erkek) öz-anlatı sunumu çerçevesinde sosyal medya hesapları (Facebook) incelenmiştir. Elektronik ortama dayalı elde edilen veriler bir kod cetveli hazırlanarak veri üçgenlemesi (data triangulation) uygulanmıştır. Veriler aşağıdaki tabloda biçimsel olarak sunulmuştur:

Eğitimcilerin Öz-Anlatı Kategorileri ve Paylaşım Oranları

Katılımcı	Tema 3: Eğitimcilerin Sosyal Medyada Öz-anlatı Oluşturma Biçimleri					Tema 4: Eğitimcilerin Gerçek Yaşantıları ve Sosyal Medyada Öz-anlatıları		Tema 5: Eğitimcilerin Paylaşımalarının Toplumsal Değerler ile Uyumu		Tema 6: Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Eğitimci Paylaşımaları		Genel Toplam (n)/%	
	A.T.	A.T.	A.T.	A.T.	A.T.	A.T.	A.T.	A.T.	A.T.	A.T.	A.T.	.	.
K1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
K24													
Toplam													

Dördüncü Görsel İçerik Analizi Basamağı: Eğitimcilerle Yönelik Analiz Biçim ve Basamakları İçin Veri Toplama Araçları

Araştırmanın eğitimcilerle yönelik son basamağında, “üçüncü nitel ve nicel içerik analizi basamağındaki” sosyal medyadaki profil hesabı açık olan eğitimcilerin fotoğraf paylaşımları incelenmiştir. Önceki basamaklardaki bulgular ile benzerlik ve farklılıkların incelenmesi ve veri çeşitliliği sağlanması açısından, üçüncü nitel ve nicel içerik analizi basamağında belirtilen (sosyal medyada profil hesabı açık olan) 20 eğitimciden oluşan örneklem grubu ile çalışılmıştır. Elektronik ortama dayalı elde edilen görsel veriler sonucunda eğitimci paylaşımlarının uyum göstergeleri belirlenmiştir. Veriler aşağıdaki tabloda biçimsel olarak yer almaktadır:

Eğitmen Paylaşımlarının “Toplumsal Değerler ile Uyumu” Göstergeleri Görsel İçerik Analizi

Katılımcı Fotoğrafları	Uyum Var (n)	Uyum <u>Yok</u> (n)
1. KF	5	-
...	...	...
20. KF	5	-
	%...	%...
Toplam Fotoğraf: 100		

Veri Analizi

Birinci Nitel Araştırma Basamağı Veri Analizi

Veri toplama aracı olarak kullanılan kompozisyonlara nitel tematik içerik analizi ve betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Kompozisyonlar, öncelikle birçok kez okunmuş ve ardından içeriklerine göre kodlar oluşturulmuştur. Bu kodlar sıralanarak verilen cevaplardaki ortak temalar belirlenmiş ve bulgular kısmında sonuçlar tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

İkinci Nitel Araştırma Basamağı Veri Analizi

Veri analiz kısmı için derinlemesine görüşme yöntemi kullanılarak ayrıntılı ve derinlemesine bilgi sağlanmıştır. Betimsel analiz ve içerik analizi yöntemi ile kod listesi oluşturularak temalar ve alt temalar belirlenmiş, katılımcı görüşleri bulgular kısmında katılımcıların cevaplarından doğrudan alıntılar yapılarak incelenmiştir.

Üçüncü Nitel ve Nicel İçerik Analizi Basamağı: Eğitimlere Yönelik Veri Analizi

Elektronik veriye dayalı doküman analizi sonucunda, eğitimlerin öz-anlatı paylaşımlarındaki konu, kategori ve paylaşım oranları, nitel ve nicel içerik analizi yöntemi ile belirlenmiş ve bulgular bölümünde tabloda yorumlanmıştır.

Dördüncü Görsel İçerik Analizi Basamağı: Eğitimlere Yönelik Veri Analizi

Üçüncü nitel ve nicel içerik analizi basamağında belirtilen örneklem grubundaki 20 eğitmenin (12 kadın, 8 erkek), belirlenen tarihler arasında paylaşımda buldukları fotoğraflar, son üç ay esas alınarak güncel olandan geriye dönük olarak seçilerek elektronik veriye dayalı doküman analizine tabi tutulmuştur. Eğitimlerin fotoğraf analizinde, birinci ve ikinci nitel araştırma analiz basamaklarındaki sonuçlar esas alınarak öğrenciler tarafından belirtilen eğitim paylaşımlarının “toplumsal değerler ile uyumu” göstergeleri temel alınmıştır. Öğrenci algılarına ilişkin eğitimlerden beklenen toplumsal değerler ile uyum ölçütleri, görsel içerik analizi çerçevesinde araştırmacı tarafından oluşturulan kodlama listesinde nicel içerik analizi yöntemi uygulanarak incelenmiştir. Analiz sonuçları bulgular kısmında yorumlanmıştır.

Bulgular

Dört farklı nitel analiz yöntemi uygulanarak gerçekleştirilen araştırmanın bulgular kısmının yorumlanması da bu doğrultuda, aynı sıralama izlenerek gerçekleştirilmiştir. Veri toplama araçları bölümünde tablolar kullanılarak görselleştirilen araçlar, aşağıda ayrıntıları ile açıklanmıştır.

Birinci Nitel Araştırma Basamağına Yönelik Bulgular (Öğrencilere Yönelik Araştırma Bulguları)

43 öğrenciye ‘eğitmenlerinin sosyal medya paylaşımları konusuna ilişkin genel görüşlerini’ değerlendirme amacı ile kompozisyon yazdırılmıştır. Veri setine dayalı olarak, 10 temaya ulaşılmıştır. Konu başlıkları incelendiğinde; eğitimlerin kendi yaşantısı hakkında bilgi veren

öz-anlatı paylaşımlarının öğrenciler açısından merak uyandırdığı ve bu paylaşımların araştırmaya katılan 43 öğrencinin 25'inin uygun karşıladığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Bunun devamında, diğer bir madde olan: öğretmenlerin sosyal medyadaki paylaşımlarında örnek davranışlarda bulunması gerektiği düşüncesi, katılımcı öğrencilerin ikinci sırada en yüksek ortak cevaplarını oluşturmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin bir kısmının (K6, K9, K11, K12, K14, K15) öğretmenlerinin paylaşımlarını gerçek hayat ve karakterleri ile tutarlı, bir kısmının (K16, K22, K25, K26, K33, K34, K43) ise tutarsız bulunduğu, uygunsuz (içkili, argo kullanımı, vb.) paylaşımların ise öğrenciler tarafından uygun bulunmadığı, hatta onaylanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan analizde, öğrencilerin öğretmenlerinin sosyal medyada sürekli paylaşım yapmalarını (K1, K30, K31, K36, K43) siyaset içerikli paylaşımlarda bulunmalarını (K3, K35) ve öğrencilerini kişisel hesaplarına kabul etmelerini uygun bulmadıkları (K25, K27, K30, K35) bazı katılımcılarda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, öğretmenlerinin sadece eğitim hayatı ile ilgili paylaşımlarda bulunması gerektiği (K6, K42) ve özel hayat içerikli paylaşımlarının uygun bulunmadığı (K3, K30, K31) sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan analizin sonuçlarına göre, yüzdesel bazda en yüksek oranda (%34.) öğretmenlerin kendi yaşantıları hakkında bilgi veren öz-anlatı paylaşımlarının öğrenciler açısından merak uyandırdığı ve uygun bulunduğu ortaya çıkmıştır. İkinci olarak en yüksek yüzdesel oranda (%20) ise; öğretmenlerin sosyal medyadaki paylaşımlarında örnek davranışlarda bulunması gerekliliği düşüncesi yer almaktadır.

Ayrıca, katılımcıların %9'u öğretmenlerin paylaşımlarının gerçek hayat ve karakteri ile tutarsız olduğunu belirtirken, tutarlı olduğunu düşünenlerin oranı ise; %8 olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda -öğretmenlerin sürekli paylaşım yapmalarının ve uygunsuz (içkili, argo kullanımı; vb.) paylaşımlarda bulunmalarının uygun bulunmadığı ve eşit oranda bir yüzdeye (%7) sahip oldukları görülmektedir. Buna ek olarak; öğretmenlerin öğrencileri kişisel hesaplarına kabul etmelerinin (%5) ve özel hayat içerikli paylaşımlarda bulunmalarının (%4) uygun bulunmadığı yapılan analiz sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, öğrencilerin öğretmenlerin siyaset içerikli paylaşımlarını uygun bulmadıkları ve sadece eğitim hayatı ile ilgili paylaşımlarda bulunma beklentisinde de olmadıkları eşit orandaki yüzde ile (%3) ortaya çıkmıştır. Temalar aşağıda sunulmuştur:

Birinci Nitel Araştırma Basamağına Yönelik Temalar: Öğretmenlerin Sosyal Medya Paylaşım Konularına İlişkin Öğrencilerin Genel Görüşleri

Tema 1	Sürekli paylaşım yapılmasının uygun bulunmaması
Tema 2	Kendi yaşantısı hakkında bilgi veren öz-anlatı paylaşımlarının merak uyandırması/uygun bulunması
Tema 3	Siyaset içerikli paylaşımların uygun bulunmaması
Tema 4	Sadece eğitim hayatı ile ilgili paylaşımlarda bulunmalı düşüncesi
Tema 5	Özel hayat içerikli paylaşımların uygun bulunmaması
Tema 6	Paylaşımlarının gerçek hayat ve karakteri ile tutarlı bulunması
Tema 7	Paylaşımlarının gerçek hayat ve karakteri ile tutarsız bulunması
Tema 8	Uygunsuz (içkili, argo kullanımı, vb.) paylaşımların uygun bulunmaması
Tema 9	Örnek davranışlarda bulunmalı düşüncesi
Tema 10	Öğrencileri kişisel hesaplarına kabul etmelerinin uygun bulunmaması

İkinci Nitel Araştırma Basamağına Yönelik Bulgular (Öğrencilere Yönelik Araştırma Bulguları)

Araştırmanın ikinci nitel araştırma basamağında araştırmanın temel konusunu oluşturan: “eğitmenlerin sosyal medya yolu ile öz-anlatı oluşturmaları ve bu paylaşımların öğrenci algısı” konusuna ilişkin hem alanyazın incelemesinin sonucunda ortaya çıkan; hem de birinci nitel araştırma basamağının sonucunda elde edilen veriler esas alınarak hazırlanan araştırma soruları, DEÜ YDY’de İngilizce hazırlık eğitimi gören 12 öğrenciye yöneltilmiştir. Derinlemesine görüşme yöntemi ile toplanan veriler, betimsel analiz ve tematik içerik analizi yöntemi uygulanarak analiz edilmiştir. Araştırmacı tarafından veri seti tekrarlı okunup görüşme deşifreleri kodlanmış ve temalar belirlenerek araştırma bulguları bu temalar doğrultusunda sık sık katılımcıların cevaplarından doğrudan alıntılar yapılarak sunulmuştur. Elde edilen verilerin analizi sonucu, veri setinden doğrudan alıntılar yapılarak araştırmanın ikinci nitel araştırma basamağı betimsel olarak da analiz edilmiştir. Temalara yönelik katılımcı görüşlerinin bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

TEMA 1: Takip edilen eğitmen sosyal medya platformları

Görüşmeye katılan öğrencilerin tümü eğitmenlerinin sosyal medya kullanmalarını gerekli bulmuştur. Sosyal medya kullanımının kişinin özel hayatına ilişkin bir tutum olduğu, özellikle eğitmenler gibi bilinçli bir kitlenin sosyal medya kullanmasının kendileri açısından da faydalı olduğu görüşünde tüm katılımcılar birleşmişlerdir.

Eğitmenlerini takip ettikleri sosyal medya platformlarının çeşitlilik gösterdiği katılımcı cevaplarında, en çok Instagram, Twitter, Facebook ve YouTube platformlarının takip edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, eğitmenlerinin Facebook’u daha çok tercih etmeleri sebebi ile Facebook’a bakıldığı, aslında eğitmenlerinin YouTube, Instagram veya Twitter hesaplarının olmasını istedikleri; sonucuna varılmıştır. Katılımcılar bu konuya yönelik düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

“Bence eğitmenler sosyal medyayı kullanmalılar. Özellikle şunu kullanmalılar şunu kullanmamalılar diye bir şey yok. Bence Instagram, Snapchat vb. hepsini kullanabilirler. Sonuçta onun normal özel hayatı ben karışmam ki. Instagram daha güncel. Facebook galiba sadece Dokuz Eylül’de. Kullanan varsa da şu an zorunluluktan kullanıyordur” (K1).

TEMA 2: Eğitmenleri takip etme sebepleri

Katılımcıların büyük çoğunluğu, eğitmenlerini sevdikleri, merak ettikleri ve özenip teşvik edildikleri için takip ettiklerini belirtmiştir. Katılımcılar aşağıdaki ifadeleri ile bu düşüncelerini desteklemişlerdir:

“Benim bu okulda öğretmenim vardı, blogger’dı. Gezip gördüğü yerlerin fotoğrafını çekip Instagram’a koyuyordu. Mesela çok merak etmişim ondan takip etmişim. Genelde çok takip etmem, ne bileyim yanlış anlaşılmasın diye. Çünkü her insan hoşlanmıyor öğrencilerin takip etmesini. Merak edip takip etmişim yani, güzel merak” (K4).

“Hocayı sevmek ve merak takip sebebim” (K12).

“Öğretmenleri biz kendi kafamızda belli bir kalıba sokuyoruz. Dolayısıyla mesela dersi iyidir, her açıdan mesela sevdiğimiz bir hocadır, ama dışarda, sosyal hayatında belki çok örnek alacağımız davranış var ama ne yaptığını bilmiyoruz. Mesela bu açıdan bu şekilde ne ilgisini çeker, nelere ilgi duyar, mesela A Hoca sürekli müzeye, tiyatroya filan gidiyordu. Bir defa merak ettim böyle sürekli devamlı gittiği yer, ben de bir defa gittim geçen sene. Beğenmedim ama gittim. Beğenebilirdim de yani. İşte bu açıdan da çok faydalı olacak şeylere teşvik ediyoruz” (K8).

Bunun yanı sıra, katılımcılardan K2 ve K5, öğretmenlerinin paylaşımlarının öğrencileri bilgilendirme ve gelişimini sağlama amacını taşıması gerektiğini belirterek öğretmenleri takip etme sebeplerini bu çerçevede ifade etmişlerdir:

“Ben zaten genel olarak kimsenin özel hayatı için takip etmiyorum. Beğenmiyorum bunu. Ama öğretmenlerimin daha çok bilgilendirme amaçlı olmalarını isterim. Ama bu despotça sıkıcı bir şekilde değil, daha çok hayata katarak ve gerçekten bir şey öğrenmemizde bize bunu etkileyici bir şekilde sunarak olmasını isterdim” (K2).

TEMA 3: Öğitmenlerin sosyal medyada öz-anlatı oluşturma biçimleri ve buna yönelik algı

Araştırmanın bu sorusuna ilişkin öncelikle katılımcılara araştırmanın ana konusunu oluşturan öz-anlatı kavramının ne ifade ettiği sorulmuş ve katılımcıların hiçbirinin bu kavramı daha önce hiç duymadığı görülmüştür. Yeni bir kavram olarak dilimizde var olan öz-anlatı terimi, araştırmacı tarafından sonda soruları ile detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Bunun sonucunda, öz-anlatı teriminin katılımcılar tarafından; kendini sunma ve kendini anlatabilme anlamlarına karşılık gelebileceği çıkarımını yaptıkları görülmüştür.

Çoğu katılımcı sosyal medya yolu ile öz-anlatı oluşumunun gerçekleşebileceği yönünde görüş belirtmiştir. Sosyal medyada öğretmenlerin öz-anlatı oluşturma biçimlerine yönelik; öğretmenlerin yazılı veya görsel paylaşımlarda bulunduğu, öğretmenlerin öz-anlatıları sayesinde karakter analizlerinin yapılabildiği ve yine bu sayede, bilinmeyen yönlerinin ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların şu görüşleri yukarıda bahsedilen sonuçları destekler niteliktedir:

“Kişinin kendisini paylaşması, kendi yaşadığını paylaşması. Başka bir ortama sunma. Bu sosyal medya yolu ile gerçekleşiyor bence. Orada gerçekleşmesinin sebebi de kolay olması. Özenilen hayatı yaşıyor. ... daha çok fotoğraf yolu ile oluşturulduğunu düşünüyorum. Ama ben bunu daha çok kendi çevremde görüyorum. Takip ettiğim hiçbir öğretmenden o şekilde bir paylaşım görmedim. Ya da öyle algılamadım. Daha çok kendi arkadaşlarımda ya da akranlarımda görüyorum” (K1).

“Günümüzde en çok yapılanlardan birisi sosyal medyayla sunmak bence. ...Sosyal medyada genellikle her alanda öz-anlatılar paylaşılabilir bence. Whatsapp’da dahil olmak üzere. Hikâye özelliği geldi artık her dakikalarını paylaşabiliyorlar... Paylaşımlarda görseller ve videolar daha etkili oluyor. Öz-anlatı için görsel ve video sunumu daha geçerli ama eğer bilgilendirici bir şeyse yazı ve kaynak verilmesi daha önemli hale gelebiliyor” (K2).

“Şimdi, paylaştığı videolar olsun, hikâyeler olsun, yazdığı yazılar olsun, kesinlikle hem bize bir karakter analizi yaptırıyor onu yakından, sınıftan tanıyamadığımız yönlerini tanımamızı sağlıyor bence. Bilinmeyen yönlerini ortaya o şekilde çıkarıyor çünkü öğrenci, bir insanı öğretmenin öğrencisiyle kurduğu ilişki ile arkadaşlarıyla kurduğu ilişkiler farklı oluyor... Artık öyle bir hale geldik ki siyasi konulara girdiğimiz zaman sadece öğretmenler değil normal halktan bir insan yapsa da aşırı tepki alıyor. Özellikle Twitter’da oluyor. Eleyerek yazmak zorundayız, seçerek yazmak zorundayız. Kimse görüşünü iyi bir şekilde ifade edemiyor kısıtlamak zorunda kalıyor. Biz, kişilerin bize gösterdiği tarafını bilirken, onun aslında daha farklı ve daha sosyal ya da olumlu ya da olumsuz yönlerini internetten, herhangi bir sosyal medyadan öğrenebiliyoruz” (K6).

“Daha çok fotoğrafla gerçekleştiğini düşünüyorum. Instagram’dan takip ettiğim için” (K11).

TEMA 4: Öğitmenlerin gerçek yaşantıları ile öz-anlatı paylaşımları arasındaki ilişki

Kullanıcıların çoğu öğretmenlerin sosyal medyadaki öz-anlatı paylaşımlarının gerçeği yansıtmadığı görüşünde birleşmişlerdir. Sadece öğretmenlerin değil, genelde herkesin sosyal medyada hayatlarındaki güzel ve mutlu anları paylaşma eğiliminde olduğu, buna ek olarak, başkalarının onayladığı, hatta olunması istenen bir kişinin sosyal medya yolu ile yaratıldığı ifade edilmiştir. Katılımcılar konuya yönelik görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

“Bana ne kadar samimi gelse de fotoğraflar, ben kesinlikle onların gerçek olduğunu düşünmüyorum. Bence sosyal medya insanların günlük hayattan kaçtığı bir platform başka bir maske takıyorlar bu platformdakiler. Sadece eğitimciler değil genel olarak hepsi. Ayrıma gerek yok, insanların hepsi bu şekilde kullanıyor” (K5).

“Ben gerçekleri yansıttığını düşünmüyorum hiç. Yani insanın kendi hayatını değil de olmak istediği şekli yansıttığını düşünüyorum. Hem mesleksi hem de arkadaşlar açısından her anlamda böyle düşünüyorum” (K10).

Katılımcılardan K1, K8 ve K9, konuya farklı bir açıdan yaklaşarak, eğitimcilerin sosyal medya paylaşımlarında öğrencileri düşünerek daha dikkatli davranması gerektiğini belirtmiştir. Eğitimcilerin paylaşımlarının içeriği ile ilgili, eğitimcinin kimliğine uygun paylaşımlarda bulunması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Katılımcılar aşağıda belirtilen görüşleri ile konuyu destekler niteliktedir:

“Aslında şurası da önemli bu konuda mesela sosyal mecra da Instagram’da vb., orada bir öğretmenin takındığı tavıra dikkat etmesi lazım. Mesela burada, dersteki veya o anki öğrencisiye onu çok etkileyebilir. Mesela normalde hocayı ciddiye alırken, orda beğenmediği bir şey veya çok absürt şeyler olursa öğrencisiyle ilişkisini kötü etkileyebilir” (K8).

TEMA 5: Eğitimcilerin paylaşımlarının toplumsal değerler ile uyumu

Eğitimcilerin sosyal medyada öz-anlatı içerikli paylaşımları konusuna ilişkin, katılımcıların büyük çoğunluğu (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24) toplumsal baskının eğitimcilerin paylaşımlarında etken olduğu düşüncesine sahip olmaktadır. Ayrıca, eğitimcilerin paylaşımlarında örnek davranış sergilemeleri gerekliliğine dair toplumsal bir beklentinin var olduğu görüşü ortaya çıkmıştır. Katılımcıların konuya yönelik görüşleri şu şekildedir:

“Bence toplumsal bir beklenti var eğitimcilerle karşı. Çünkü mesela öğretmen takip ediyoruz, en basiti, alkol aldığı bir fotoğraf bile paylaşırsa bu, öğrenciler tarafından onu hafife almamıza sebep oluyor ya da daha farklı yargılamamıza mesela ya da çocukça davrandığı bir videoyu falan attığında öğretmene karşı saygı azalıyor. Yani daha laubali oluyor çocuklar bir öğretmeni Instagram’dan takip ettiğinde. Sanki sadece ders, yani sadece öğretmenmiş, özel hayatı yokmuş gibi davranıyorlar ve bu kesinlikle toplum baskısı bence” (K4).

Katılımcılardan K1 ve K7, genel olarak toplumun eğitimcilerden beklentisinin yanı sıra, kişinin kendi beklentisi ile uyuşmayan eğitimci paylaşımlarındaki algının önemli olduğunu vurgulayarak eğitimciyi takipten çıkarma veya dersine karşı tepki gösterme yollarına gidilebileceğini ifade etmektedir. Konuya yönelik görüşler şu şekilde belirtilmiştir:

“Mesela, benim hayvan hassasiyetim var. Onun kasti bir paylaşımı görünce çıkarırım yani. Ya da onun gibi herhangi bir başka konuda, ırkçılık gibi mesela ne bileyim, bazı şeyler vardır konuyla ilgili olumlu ya da olumsuz algı yaratıyor” (K1).

“Öyle ki ben mesela arkadaşımın bir sözünü duyduğumda onunla belki muhabbetimi kesiyorum belki tek cümlesinde. Aynı şey öğretmen için de geçerli. Bu öğretmen bunu düşünüyorsa bunun dersini de düşünmüyorum ben hiç umurumda değil. Ben bunu kaile almam diyor, mesela arkadaş dersle alakasını koparıyor o hocanın dersinde” (K7).

TEMA 6: Eğitimcilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin paylaşım farklılıklarının öğrenci algısı

Katılımcıların birçoğu (K1, K2, K3, K4, K7, K11), eğitimcilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin paylaşımlarında görsel paylaşımların farklı algılandığı üzerinde durmuştur. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin dil kullanımında bir farklılık algılanmadığı ortaya çıkmıştır. Katılımcılar görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

“Bir algı farklılığı var. Az önce de bir örnek verdim mesela hele ki ben düşünmüyorum ortaokul ya da lisede bir tane çocuğun öğretmeni alkolle, ya da kadın bir öğretmen alkolle şu

an günümüzdeki bakış açısıyla konuşuyorum, fotoğraf ya da paylaşımda bulunsa yani çok büyük tepki alır. Aşırı bir tepki alır, kendi çevremde, büyüdüğüm ortamdan konuşuyorum şu anda bir hayal ettim yani, çok tepki alır, mahvederler hocayı. Kötü olur yani” (K7).

Katılımcılar, öğretmenlerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin paylaşım farklılıklarının algısında üniversite öğrencisi olmalarının paylaşımları daha kabul edilebilir kıldığını belirtmişlerdir. Şu görüşler bu yaklaşımı destekler niteliktedir:

“Lisede bir hocamızın bir sosyal medya hesabı olsa çok da umurumuzda olmazdı yani, o sıra arkadaş çevresi daha önemli. Ama üniversiteye gelince, belli bir yere gelmiş kişilerin söyledikleri, yaşadıkları, anlattıkları, gün içerisinde nasıl davrandıkları, bu senin için daha bir önemli bir şey oluyor çünkü insan kariyerini çizmeye tam üniversitede başlıyor. Yani lise ve üniversite öğretmenleri arasında da fark var” (K8).

“Bence yaşla alakası var. Sonuçta lisedeyken daha reşit değilsin bazı şeyleri daha yeni öğreniyorsun. Görüş olarak da çok değişiyorsun. Öğrencinin öğretmene öğretmenin öğrenciye bakışı değişiyor. Diyaloglar da daha farklı oluyor” (K1).

TEMA 7: Öğretmenlerin öz-anlatı paylaşım tutumlarına (hiç paylaşımda bulunmama, hesaplarına öğrenci kabul etmeme, çok sık paylaşımda bulunma) yönelik öğrenci algısı

Araştırmanın bu kısmında, öğretmenlerin öz-anlatı paylaşım tutumları üç biçimde ele alınmıştır. İlk olarak, öğretmenlerin sosyal medyada hesapları olmasına rağmen hiç paylaşımda bulunmamaları ikincisi, kişisel hesaplarına öğrenci kabul etmemeleri ve son olarak da çok sık paylaşımda bulunmaları. Bu doğrultuda, ilk biçim için (öğretmenlerin hiç paylaşımda bulunmama) öğrenci algıları analiz edildiğinde, öğretmenlerin; iletişim amaçlı, ‘stalk’, gündemi takip etmek, sosyal birisi gibi gözükme isteği ve toplumsal baskıdan dolayı hiçbir paylaşımda bulunmadıkları öğrenciler tarafından ifade edilmiştir. Konuya ilişkin katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“Belki de iletişim için bulunduruyordur. Öğrenciler yazar diye... Telefonunu vermek yerine buradan ulaşabilirsiniz, bu notlara buradan bakabilirsiniz gibi. Bu da mantıklı yani. “stalk” için de kullanılabilir. Öğrencileri kontrol edebilir” (K11).

İkinci tutum biçimi, öğretmenlerin kişisel hesaplarına öğrenci kabul etmemeleri konusuna yönelik öğrenci algısı analiz edildiğinde, öğretmenlerin; öğrencilerin gözünde statülerini koruma isteğinde olmaları ve öğrencileri kabul etmemeleri katılımcıların çoğu tarafından normal karşılanmıştı.

“Öğrencinin gözündeki öğretmen statüsünü bozmamak için kabul etmiyor olabilirler. Öğrencilere güvenmediği için de olabilir. Ama ben kabul etmelerini isterdim. Dışarda da onu görmek isterim” (K3).

“Çok normal. Sınıftaki öğrenci-öğretmen ilişkisi bozulmasın diye almıyorlardır” (K4).

Üçüncü tutum biçimi, öğretmenlerin çok sık paylaşımda bulunmaları konusudur. Katılımcılar bu konuyu öğretmenden kaynaklı bir sorun olarak algılamakta, örnek kişi olarak konumlandırıldığından, paylaşım içeriklerine dikkat etmesi gerektiğini düşünmektedir. Katılımcıların bir kısmının ise, öğretmenlerin çok sık paylaşımda bulunmalarını normal karşıladığı ortaya çıkmıştır. Katılımcılardan K2, K4, K6 ve K8 konuya öğretmen tarafı eleştirel yaklaşarak şu görüşleri belirtmiştir:

“Ben biraz sorunları olduğunu düşünüyorum. Sürekli paylaşım yapanların özgüven sorununu olduğunu düşünüyorum. Hayatının her dakikasını paylaşanlar öyle” (K2).

“Aynı şeyi gereksiz yere uzatarak insanların zamanlarından almasını doğru bulmuyorum. Kısa ve öz bir şekilde paylaşacağı şeyi ifade etmelidir” (K4).

Katılımcılardan K3 ve K7 sosyal medyanın özgür bir ortam olmasından dolayı, öğretmenlerin istedikleri sıklıkta paylaşımda bulunmalarını normal karşılamıştır. Katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

“İstediyini yapabilir. Karışmam ki. Ben hoşlandıklarını düşünüyorum. Herkes her istediğini yapar bu bir özgürlüktür” (K3).

“Sosyal medya tamamen özgür bir alan, bu yüzden ister günde bir gönderi ister bin gönderi paylaşabilir. Zaten eğer rahatsız olan insanlar varsa engelleyebilir ya da gizleyebilirler” (K7).

Derinlemesine görüşme yöntemi ile toplanan verilerin betimsel analiz ve tematik içerik analizi yöntemi uygulanarak analiz edilmesinin sonucunda, öğrencilerin sosyal medya platformlarında öğretmenlerini sevdikleri, merak ettikleri ve özenip teşvik edildikleri için takip ettikleri ortaya çıkmıştır.

Sosyal medya yolu ile öz-anlatı oluşumunun yazılı veya görsel paylaşımlar yolu ile gerçekleştiği; öğretmenlerin öz-anlatıları sayesinde karakter analizlerinin yapılabilirdiği ve bilinmeyen yönlerinin ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

Eğitmenlerin sosyal medyadaki öz-anlatı paylaşımlarında genelde başkalarının onayladığı, olunması istenen bir kişinin sosyal medya yolu ile yaratıldığı ortaya çıkmış, bunun sonucunda da eğitmenin eğitmen kimliğine uygun, toplumsal değerler ve beklentiler ile uyumlu paylaşımlarda buldukları görüşüne ulaşılmıştır.

Eğitmenlerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin paylaşımlarında görsel paylaşımların farklı algılandığı, iletişim amaçlı, ‘stalk’ veya gündemi takip etme isteği ile öz-anlatı paylaşımlarında buldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü Nitel ve Nicel İçerik Analizi Basamağına Yönelik Bulgular (Eğitmenlere Yönelik Araştırma Bulguları)

Araştırmanın öğretmenlerin sosyal medyada öz-anlatı oluşturmasına yönelik paylaşımlarının incelendiği bu basamağında, öz-anlatı paylaşımlarındaki konu ve kategorileri ve paylaşım oranları, nitel ve nicel içerik analizi yöntemi ile belirlenmiş ve aşağıdaki şekilde tablolştırılmıştır. Tema numaraları (Tema 3, Tema 4, Tema 5, Tema 6), İkinci Nitel Veri Analizi Basamağındaki hali ile kullanılmıştır.

Eğitmenlerin Öz-Anlatı Kategorileri ve Paylaşım Oranları

KATILIMCI	Tema 3: Öğitmenlerin Sosyal Medyada Öz-anlatı Oluşturma Biçimleri				Tema 4: Öğitmenlerin Gerçek Yaşantıları ve Sosyal Medyada Öz-anlatıları		Tema 5: Öğitmen Paylaşımlarının Toplumsal Değerler ile Uyumu		Tema 6: Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Eğitim Paylaşımları			Genel Toplam (n)
	Görsel Paylaşım	Yazılı Paylaşım	Görsel ve Yazılı Paylaşım	Bilinmeyen Yönlerle İlişkin Öz-anlatı (Eğitmenlik Rollerini Dış Paylaşımlar: Özel Haber)	Eğitmenlik Rolü ile İlgili Öz-anlatı	Olumlu Duygu Dışa Vurum	Olumsuz Duygu Dışa Vurum	Öğrencilerin Toplumsal Beklentilerinin Aksini Paylaşımlar (Ayrımcılık, Üç Şi-	Öğrencilerin Toplumsal Beklentileri ile Uyumlu Paylaşımlar	Erişim Dil Kullanımı	Dış Dil Kullanımı	
K1	14	1	5	50	17	22	0	0	11	0	0	1
K2	0	2	0	1	0	1	1	0	9	0	0	0
K3	5	4	8	25	1	20	1	10	17	0	5	3
K4	21	30	19	12	1	14	2	1	12	6	2	1
K5	6	1	1	14	0	13	0	0	9	0	0	0
K6	2	0	3	18	14	19	0	2	12	0	8	0
K7	19	1	2	13	1	20	0	0	0	1	0	0
K8	5	0	0	1	3	3	0	0	3	5	0	0

K9	3	3	1	5	3	3	0	0	1	0	0	3	
K10	0	0	0	27	5	5	0	0	1	0	0	1	
K11	2	3	5	13	5	5	3	4	6	3	0	2	
K12	1	3	1	11	1	5	0	2	6	0	3	2	
K13	6	1	0	7	6	10	2	0	2	0	0	2	
K14	1	4	1	3	8	2	0	1	6	0	2	1	
K15	5	0	1	5	12	8	0	0	13	2	0	0	
K16	2	0	17	1	0	3	1	12	0	0	9	4	
K17	2	3	1	8	1	6	1	0	11	0	1	3	
K18	3	2	6	1	3	5	0	0	4	0	0	1	
K19	0	5	4	17	4	17	1	3	14	0	3	2	
K20	9	3	0	2	13	4	0	0	6	0	0	2	
K21	5	2	7	11	4	11	0	0	2	0	1	0	
K22	5	0	1	21	1	13	0	0	1	0	1	1	
K23	2	0	9	4	1	10	0	0	9	0	1	4	
K24	5	0	30	3	0	24	0	0	4	0	0	10	
Top lam (n)	n=118	n=68	n=122	n=273	n=104	n=243	n=12	n=35	n=159	n=17	n=36	n=43	n=1230
Yüz de (%)	%10	%6	%10	%22	%8	%20	%1	%3	%13	%1	%3	%3	%100

Üniversite öğretmenlerinin Facebook hesaplarının incelenmesi sonucunda elde edilen veriler neticesinde dört ana temaya ulaşılmıştır. İkinci nitel araştırma basamağındaki bulgulara dayanarak, ortak temaların belirlenip (Tema 3, Tema 4, Tema 5, Tema 6) incelendiği bu basamakta, her bir tema kendi içinde alt temalar dahilinde analiz edilmiştir.

Sayıllaştırma Yolu ile Nitel Veriyi Destekleme

Bu analizde, her bir temanın toplam öz-anlatı skorundan aldığı yüzdesel orana göre yorumlama yapılmaktadır. Örneğin Tema 3'ün toplam öz-anlatıdan aldığı oran %56'dır. Ve Tema 3 altında yer alan alt temaların %56'lık oran içinde nasıl bir dağılım gösterdiği yorumlanmaktadır. Bu sayıllaştırma biçimi; ilgili tema altındaki alt temaların birbirlerine göre durumlarını anlama ve yorumlama noktasında nitel veriyi desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

İlk tema olarak incelenen (Tema 3) 'eğitmenlerin sosyal medyada öz-anlatı oluşturma biçimleri'; görsel paylaşım, yazılı paylaşım, görsel ve yazılı paylaşım, bilinmeyen yönler ile ilgili öz-anlatı (eğitmenlik rolleri dışı paylaşımlar: özel hayat, hobi, gezi, sanat, spor, mizah, özel zevkler, vb.) ve eğitmenlik rolü ile ilgili öz-anlatı kategorileri çerçevesinde analiz edilmiştir.

Tema 3. Eğitmenlerin Sosyal Medyada Öz-anlatı Oluşturma Biçimleri

Alt Temalar	%
Bilinmeyen Yönlerine İlişkin Öz-anlatı	%22
Görsel Paylaşım Yolu ile Öz-anlatı	%10
Görsel ve Yazılı Paylaşımlar Yolu ile Öz-anlatı	%10
Eğitmenlik Rolü ile İlgili Öz-anlatı	%8
Yazılı Paylaşım Yolu ile Öz-anlatı	%6
Toplam	%56

İncelenen ilk temanın sonuçlarına göre, eğitmenlerin Facebook'ta bilinmeyen yönlerine ilişkin öz-anlatı (eğitmenlik rolleri dışı paylaşımlar: özel hayat, hobi, gezi, sanat, spor, mizah, özel zevkler, vb.) paylaşımlarında bulunmasının en yüksek yüzdesel orana (%22) sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunu takiben, eğitmenlerin görsel paylaşım yolu ile öz-anlatı oluşturma-

larının oranının %10, yazılı paylaşımlarının %6, görsel ve yazılı paylaşımlarının ise %10 oranında olduğu ortaya çıkmıştır. Bu basamak için eğitimlik rolü ile ilgili öz-anlatı paylaşımlarında bulunan eğitimliklerin ise %8 oranında bir yüzdeye sahip olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular çerçevesinde, eğitimliklerin sosyal medyada öz-anlatı oluşturma biçimlerinde bilinmeyen yönlerini sunma yoluna gittikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öz-anlatı içerikli paylaşımlarını yazılı olmasından çok, görsel ve 'görsel ve yazılı' olarak gerçekleştirdikleri ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, incelenen eğitimliklerin sosyal medyadaki kişisel hesaplarında (Facebook) eğitimlik rolüne ilişkin öz-anlatı paylaşımlarını tercih etmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Eğitimliklerin gerçek yaşantıları ve sosyal medyada öz-anlatıları teması (Tema 4), 'Olumlu Duygu Dışa Vurum' ve 'Olumsuz Duygu Dışa Vurum' olarak iki alt tema çerçevesinde analiz edilmiştir.

Tema 4. Eğitimliklerin Gerçek Yaşantıları ve Sosyal Medyada Öz-anlatıları

Alt Temalar	%
Olumlu Duygu Dışa Vurum	%20
Olumsuz Duygu Dışa Vurum	%1
Toplam	%21

Hesapları incelenen katılımcı grubunun %20 oranında gerçek yaşantılarına dair olumlu dışavurumlarda buldukları ortaya çıkmıştır. Olumsuz duygu dışa vurum kategorisinde ise %1 oranında öz-anlatı paylaşımı ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, eğitimliklerin sosyal medyada öz-anlatı sunumlarında gerçek yaşantılarına ilişkin olumlu bir algı yaratımında olduğu gözle çarpmaktadır.

Araştırmanın 5. Temasını oluşturan; eğitimlik paylaşımlarının toplumsal değerler ile uyumu; öğrencilerin toplumsal beklentilerinin aksi paylaşımlar (ayrımcılık, uç siyasi söylem, argo kullanımı, vb.) ve öğrencilerin toplumsal beklentileri ile uyumlu paylaşımlar olarak iki alt tema çerçevesinde incelenmiştir.

Tema 5. Eğitimlik Paylaşımlarının Toplumsal Değerler ile Uyumu

Alt Temalar	%
Öğrencilerin Toplumsal Beklentilerinin Aksi Paylaşımlar	%3
Öğrencilerin Toplumsal Beklentileri ile Uyumlu Paylaşımlar	%13
Toplam	%16

Elde edilen verilerin sonucunda, eğitimliklerin öğrencilerin toplumsal beklentilerinin aksi paylaşımlarda bulunmasının %3, öğrencilerin toplumsal beklentileri ile uyumlu paylaşımlarda bulunmasının ise %13 oranında olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde, eğitimliklerin paylaşımlarında öğrencilerin toplumsal beklenti ile uyum gösteren paylaşımları tercih ettiği ve kişisel sayfalarında bu yönde paylaşımlarda buldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında eğitimci paylaşımları temasının (Tema 6) analizi sonucu, eğitimcilerin Facebook'taki paylaşımları; eril dil kullanımı, dişil dil kullanımı ve eşitlikçi söylem çerçevesinde incelenmiştir.

Tema 6. Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Eğitimci Paylaşımları

Alt Temalar	%
Dişil Dil Kullanımı	<u>%3</u>
Eşitlikçi Söylem	<u>%3</u>
Eril Dil Kullanımı	<u>%1</u>
Toplam	<u>%7</u>

Elde edilen bulgular neticesinde, eril dil kullanımının %1, dişil dil kullanımının %3 ve eşitlikçi söylem içeren paylaşımların %3 oranında gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle, bu kategori çerçevesinde, eğitimcilerin çoğunun dişil dil ve eşitlikçi söylem içeren paylaşımlarda buldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Dördüncü Görsel İçerik Analizi Basamağına Yönelik Bulgular (Eğitimcilerle Yönelik Araştırma Bulguları)

Birinci ve ikinci nitel araştırma analiz basamaklarındaki sonuçlara göre, öğrenciler tarafından belirtilen eğitimci paylaşımlarının "toplumsal değerler ile uyumu" göstergeleri esas alınarak incelenen 20 eğitimciye ait toplam 100 fotoğrafın görsel içerik kodlama yöntemi ile analiz sonuçları aşağıdaki gibidir.

Dördüncü Görsel İçerik Analizi Basamağı Bulguları: Eğitimcilerin Fotoğraf Paylaşımlarının Toplumsal Değerler ile Uygunluğu

Katılımcı Fotoğrafları	Uyum Var (n) (%)	Uyum Yok (n) (%)	Genel Toplam (n)
1.KF	5	-	
2.KF	5	-	
3.KF	3	2	
4.KF	3	2	
5.KF	5	-	
6.KF	4	1	
8.KF	5	-	
9.KF	5	-	
10.KF	5	-	
11.KF	3	2	
12.KF	3	2	
13.KF	5	-	
14.KF	4	1	
15.KF	5	-	
16. KF	-	5	
17. KF	5	-	
18. KF	5	-	
19.KF	4	1	
20.KF	5	-	
Toplam (n)	n=79	n=16	n=95
Yüzde (%)	%83	%17	%100

Görsel içerik kodlama ölçütlerine göre (uyum var/uyum yok), 11 eğitmenin (K1, K2, K5, K8, K9, K10, K13, K15, K17, K18, K20) paylaştığı her fotoğrafın (5 fotoğrafın 5'i) toplumsal değerler ile uyumlu olduğu ortaya çıkmıştır. İncelenen diğer üç eğitmenin (K6, K14, K19) paylaştığı fotoğrafların büyük çoğunluğunun (5 fotoğraftan 4'ü) ve kalan dört eğitmenin (K3, K4, K11, K12) de fotoğraf paylaşımlarının çoğunluğunun (5 fotoğraftan 3'ü), toplumsal değerler ile uyum gösterdiği izlenmiştir.

Katılımcılardan K16'nın ise fotoğraf paylaşımlarının hepsinin (5 fotoğrafın 5'i) toplumsal değerler ile uyum ölçütlerine aykırı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Buradan hareketle, yukarıda sunulan uyum var/uyum yok tablosu (Tablo 20), araştırma bulguları doğrultusunda sıralama yeniden düzenlenerek aşağıdaki şekilde sunulmuştur. Toplumsal değerlerle uyum açısından katılımcıların hiyerarşik görünümü:

1.KF/2.KF/5.KF/8.KF/9.KF/10.KF/13.KF/15.KF/17.KF/18.KF/20.KF/6.KF/14.KF/19.KF/3.KF/4.KF/11KF/12.KF/16.KF

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal medyada eğitmenlerin öz-anlatı paylaşımları ve bu paylaşımların öğrenci algısının araştırıldığı çalışma, araştırmanın amacı ve soruları doğrultusunda birbiri üzerine eklenen 4 nitel veri toplama tekniğine (nitel tematik içerik analizi, betimsel analiz, elektronik veriye dayalı doküman analizi, nicel içerik analizi) dayalı 4 farklı analiz biçimi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda, eğitmenlerin sosyal medyadaki öz-anlatılarında olumlu dışa vurumda buldukları ve toplumsal değerler ile uyumlu öz-anlatı paylaşımları gerçekleştirdikleri belirlenmiş, bunun sonucunda eğitmen paylaşımlarının öğrenci algısı ile benzerlik gösterdiği görülmüştür. Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında yapılan analiz sonucu ortaya çıkan bir diğer benzerlik ise, eğitmenlerin dişil dil ve eşitlikçi söylem içeren paylaşımlarda bulunmasıyla kendini göstermektedir. Eğitmenlerin oluşturduğu eril/dişil görsel paylaşımların öğrenciler ve toplum tarafından farklı algılandığı ve bu yönüyle eğitmen öz-anlatılarının algılanmasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eğitmenlerin eğitmenlik rolleri dışı öz-anlatı paylaşımlarını hem "görsel" hem de "görsel ve yazılı" olarak gerçekleştirdikleri ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin eğitmenlerin paylaşımlarını merak ettiği için takip ettikleri sonucuna ulaşılan araştırmada, aynı zamanda, eğitmenlerin örnek davranış kalıpları çerçevesinde ve mesleki kimliklerine yönelik paylaşımlarda bulunmalarının da beklendiği ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, öğrencilerin üniversitede okumasının eğitmen paylaşımlarını daha kabul edilebilir kıldığı tespit edilmiştir. Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç ise, öğrencilerin eğitmenlerin sosyal medyadaki öz-anlatı paylaşımlarının gerçek yaşantıları ile tutarlı olmadığını düşündüklerini göstermektedir. Buradan hareketle, eğitmenlerin gerçek yaşantılarına ilişkin oluşturdukları öz-anlatı biçimlerinin öğrenciler tarafından farklı algılandığı ve öğrencilerin, eğitmenlerin kişisel yaşantılarına ilişkin öz-anlatılarının gerçeği yansıtmadığını düşündüğü bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca, eğitmenlerin öz-anlatı paylaşımlarında başkaları tarafından onaylanmak istediği paylaşımlara yer verdiği, paylaşımlarının başkaları tarafından beğenilmesi adına öz-anlatılarında seçiciliğe gidilebildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın sonucunda, analiz edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ortaya çıkan temaların alanyazın ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, araştırma sonucunda, öğrencilerin, eğitmenlerin sosyal medyadaki öz-anlatı içerikli paylaşımlarının toplumun ve öğrencilerin beklentileri dahilinde gerçekleştirildiği algısına sahip olduğu ve bu yönüyle eğitmen paylaşımları ile öğrenci algıları arasında bir benzerlik olduğu ortaya çıkmıştır.

Buradan hareketle, sosyal medyada eğitmenlerin öz-anlatı oluşturmaları ve buna yönelik paylaşımlarda bulunmalarının öğrenci algısının araştırıldığı mevcut çalışmanın, yukarıda ele alınan birçok etkileşim sonucu olduğu ve bir takım farklılık ve benzerlikler içerdiği görülmektedir. Özellikle günümüz modern teknolojisinin gelişimi ile birlikte artan sosyal ağ siteleri ve yeni uygulamalar sayesinde, eğitmenlerin sadece mesleki yönünü içeren paylaşımları ile değil,

aynı zamanda bilinmeyen yönlerinin paylaşımları açısından da sınırlarının genişlediği bir alan yaratılmış olmaktadır.

Yapılan alanyazın incelemesinin sonucunda öz-anlatı terimine yönelik ülkemizde yapılmış olan bir araştırmaya rastlanmadığı için mevcut araştırmanın bu yönüyle ülkemizde ilk örneği temsil ettiği görülmektedir. Yabancı alanyazın incelemesinin sonucunda ise genel olarak sosyal medya kullanıcılarının incelendiği görülmüş ve eğitim alanında konuya ilişkin çalışmaların yetersiz kaldığı fikrine ulaşılmıştır. Bunun sonucunda, mevcut çalışmanın eğitim-öğrenci iletişiminin daha etkili olması kapsamında değerlendirilerek ileriki çalışmalar için yeni bir alan yaratması hedeflenmiştir.

KAYNAKLAR

- ABBOTT, H. P. (2008). *The Cambridge Introduction To Narrative*. New York: Cambridge University Press.
- ALVES, D., FERNANDEZ-NAVARRO, P., BAPTISTA, J., RIBEIRO, E., SOUSA, I. & GONÇALVES, M. M. (2014). "Innovative Moments In Grief Therapy: The Meaning Reconstruction Approach And The Processes Of Self-Narrative Transformation". *Psychotherapy Research* C.24, (1), 25-41.
- ARMAĞAN, A. (2013). "Gençlerin Sanal Alanı Kullanım Tercihleri ve Kendilerini Sunum Taktikleri: Bir Araştırma". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, (27), 78-92.
- AYAYDIN, M. & TOK, H. (2015). "Motivasyonu Etkileyen Faktörlere İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi (Gaziantep Örneği)". *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* V.10/11, 187-200.
- BAKER, L. R. (2016). "Making Sense Of Ourselves: Self-Narratives And Personal Identity". *Phenomenology and the Cognitive Sciences* C.15, (1), 7-15.
- BINHALAIL, N. (2014). "Personal Identity And Profile Image In Social Media. Looking At Images: A Researcher's Guide". University of Southampton. <https://blog.soton.ac.uk/wsapgr/looking-at-images/> (Erişim Tarihi: 02.12.2017)
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., KILIÇ ÇAKMAK, E., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş. & DEMİREL, F. (2012). "Örnekleme Yöntemleri". <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-Final-Konulari.pdf/> (Erişim Tarihi:10.12.2018)
- CAMBRIDGE DICTIONARY. (2017). Self. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/turkish/self> (Erişim Tarihi: 14.05.2017)
- CRESWELL, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches* (2nd Ed.). Thousand Oaks, California. London: Sage Publications.
- Dict.com (2017). "Self". <https://www.dict.com/ingilizce-turkce/self/>. (Erişim Tarihi: 14.05.2017)
- ERTÜRK, Y. D. & ERAY, T. E. (2016). "Fenomenolojik Bir Kavram Olarak Kendilik ve Sosyal Ağlarda Kendilik Sunumu ile Narsistik Eğilimler İlişkisi: İletişim Fakültesi (İ. Ü. İ. F.) Öğrencileri Üzerine Bir Ön Çalışma". *International Journal of Intermedia* C.3, (1), 12.
- KEHILY, M. J. (1995). "Self-Narration, Autobiography and Identity Construction". *Gender and Education*. C.7, (1), 23-32.
- KILIÇER, K. (2008). Teknolojik Yeniliklerin Yayılmasını ve Benimsenmesini Arttıran Etmenler <http://localhost:8080/xmlui/handle/anadolu/326/> (Erişim Tarihi: 03.12.2016)
- MEIRA, L. & FERREIRA, T. (2008). "Narrative and Image: Metaphors of the Dialogical Self and the Problem of Spatiality" (Commentary on Ruck, N. & Sluneko, T., 2008). *International Journal for Dialogical Science* C.3, 291-300.
- MERRIAM-WEBSTER DICTIONARY (2018). Self. <https://www.merriam-webster.com/> (Erişim Tarihi: 12.10.2018)
- MYCOSKIE, B. (2014). *Nasıl Fark Yaratabilirsin? Ürünü Sattıran Hikayesidir!*. (Çev. Şengül, M. E.). İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.

- NANAY, B. (2009). "Narrative Pictures". *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* C.67, (1), 119-129.
- PÖSTEKİ, N., & VELİOĞLU, Ö. (2014). "Bireyin Kendini Sunuş ve Konumlandırış Biçimindeki Dönüşüm: Selfie Kimlikler". *I. Uluslararası İletişim Bilimleri ve Medya Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*. I. Uluslararası İletişim Bilimleri ve Medya Araştırmaları Kongresi, Kocaeli. Erişim Tarihi: 14.11.2018
- SCHLENKER, B. R. (1980). *Impression Management*. Monterey, CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- SIPITERI, M. (2016). "Why Is Intergeneratioan Learning Important?" <https://epale.ec.europa.eu/en/content/why-intergenerational-learning-important> (Erişim Tarihi: 04.04.2018)
- SPEIDEL, K. (2013). Can A Single Still Picture Tell A Story? Definitions of Narrative and the Alleged Problem of Time with Single Still Pictures. *Diegesis* C. 2,(1).
- TAM, M. S. (2015). Erving Goffman'ın Dramaturjik Kuramı Çerçevesinde Sosyal Medyada Selfie (Özçekim) Paylaşımları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- TEICHERT, D. (2004). "Narrative, Identity and the Self". *Journal of Consciousness Studies*. C. 11, (10-11), 175-191.
- TEL, M. & KÖKSALAN, B. (2009). "Günümüzde Yeni Bir Boş Zaman Aktivitesi Olarak İnternet: Öğretim Üyeleri Örneği". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* C.28, (28).
- TÜRK DİL KURUMU (2018). Benlik. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.10.2018)
- YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- YILMAZ, F. & ARSLAN, S. B. (2014). "Çomü Tömer'de Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Motivasyon Kaynakları ve Sorunları". *Electronic Turkish Studies* C.9, (6).
- WORDREFERENCE (2017). "Self". <http://www.wordreference.com/entr/self/> (Erişim Tarihi: 14.05.2017)

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Nitel araştırma yönteminin uygulandığı çalışma, 2020 yılı öncesi araştırma verileri toplandığı için etik kurul izninden muaftır.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öğr. Gör. Dr.
İbrahim Emre GÜNAY

Yıldız Teknik Üni.
Yabancı Diller Y.O.

ibrahimemregunay@gmail.com

 0000-0003-0657-8164

 10.56387/ahbvedebiyat.1462174

Gönderim Tarihi: 02.04.2024

Kabul Tarihi: 10.06.2024

Alıntı: GÜNAY, İ. E. (2024)
"Tüketim Toplumunda İletişim
Teknolojileri Temelinde Uyku
Sorunsalının Sosyolojik Analizi".
AHBVÜ Edebiyat Fakültesi
Dergisi, (10), 79-90.

TÜKETİM TOPLUMUNDA İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ TEMELİNDE UYKU SORUNSALININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

ÖZ: Tüketim toplumunda insanlar sistemin iletişim teknolojileri yoluyla sunduğu seçenekler üzerinden sürekli seçim yaparak kendilerine yeni kimlikler oluşturmakta ve eski olanı yeni olanla değiştirmektedir. İnsanın var oluşu başka bir deyişle görünürlüğü tüketim temelinde kimlik oluşturmaya bağlıdır. Böylece hem kendisini hem de sistemi sürekli yeniden üretecektir. Sistem sürekli tüketim yapmaya dayalıdır ve bu bağlamda uyku, sistemin kendisini üretmesinde sorun teşkil eden, tüketimin yapılmadığı bir zaman dilimini temsil etmektedir. Sistemin iletişim teknolojileri aracılığıyla zaten varoluşsal olarak zorunlu kıldığı tüketimin, hız kazanması karşısında, uyku sorun oluşturmaktadır ve yok edilemiyorsa bile en az süreye indirgenmelidir. Çalışmamızda uykunun sistem tarafından nasıl sorunsallaştırıldığı, gelişimi ve sonuçlarıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde tüketim toplumunda kimlik oluşturma baskısı incelenecektir. İkinci bölümde gündelik yaşam ve iletişim teknolojileri arasındaki ilişki insanın sistemle uyumlu bir şekilde tüketim yapma zorunluluğu üzerinden açıklanacaktır. Son bölümde ise ilk iki bölümde ortaya konan tüketim yapma zorunluluğu temelinde uykunun nasıl sorunsal hâle dönüştüğü analiz edilecektir. Çalışma nitel bir yaklaşımla ve doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmamız ülkemizdeki düşünsel çalışmaların kuramsal birikimine tüketim toplumunun bir parçası olarak insanın ve uyku ihtiyacının sistemle uyumlu bir şekilde nasıl sorunsallaştığıyla ilgili literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir. İnsanın sistemle uyumlu bir şekilde dönüşümünün uyku üzerinden analiz edilmesi, literatürde böyle bir çalışma görülmemesi nedeniyle makaleyi önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, İletişim Teknolojileri, Tüketim Toplumu, Uyku, Dönüşüm.

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF SLEEP PROBLEM ON THE BASIS OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN CONSUMER SOCIETY

ABSTRACT: In the consumer society, people create new identities for themselves by constantly choosing from the options offered by the system through communication technologies and replace the old with the new. In other words, the existence of human beings, or their visibility, depends on creating identities based on consumption. Thus, it will constantly reproduce both itself and the system. The system is based on constant consumption and in this context, sleep represents a period in which consumption is not made, which poses a problem for the system to produce itself. In the face of the acceleration of consumption, which the system has already made existentially obligatory through communication technologies, sleep poses a problem and should be reduced to the minimum time even if it cannot be eliminated. In our study, we will try to reveal how sleep is problematized by the system with its development and consequences. In this context, the study consists of three parts. In the first part, the pressure to create identity in the consumer society is examined. In the second part, the relationship between daily life and communication technologies is explained through the obligation of human beings to consume in harmony with the system. In the last part, it is examined how sleep has become problematic on the basis of the necessity to consume as presented in the first two parts. The study was conducted with a qualitative approach and document analysis method. Our study aims to contribute to the theoretical accumulation of intellectual studies in our country about how the human being as a part of the consumer society and the need for sleep are problematized in harmony with the system. Analysing the transformation of the human being in harmony with the system through sleep makes the article important since there is no such study in the literature.

Keywords: Sociology, Communication Technologies, Consumer Society, Sleep, Transformation.

Giriş

İnsan yaşamının yaklaşık üçte birini kapsayan uyku fizyolojik bir gereksinimdir (Luyster vd., 2012). Uyku yaşamın zorunlu bir tamamlayıcısıdır (Perry vd., 2013). Ayrıca, sinir sisteminin sağlıklı çalışmasında da önemli bir rol oynar (Loft-Cameron, 2014). İnsanın uykudan yoksun bırakılması ve ışıklar altında tutulmasının sonucunda ise direnci kırılmaktadır ve mevcut düşünsel yapısı bozularak yeniden yapılandırılabilir. Uykudan yoksunluk psikoza neden olmaktadır ve belirli bir süreden sonra nörolojik olarak insanın algısına zarar vermektedir. Uykusuzluk savunma mekanizmasını duraklatır ve insanı yönetilmesi kolay hâle getirmektedir. Başka bir deyişle insanın benliğinin ötekini etkisine maruz kalması kolaylaşır ve benlik çeşitli parçalara bölünebilir (Crary, 2023: 17). Uyku düzeniyle ilintili olarak sürekli ışığa maruz bırakılan kişi gece ve gündüz farkındalığını kaybeder ayrıca görme duyusu da sürekli ışığa maruz kalınmasının sonucunda kısıtlanır ve sonuçta kişi itaat etmeye ya da istenilen uyumluluğu göstermesi için daha elverişli hâle gelmektedir. Başka bir deyişle uyku günümüzde insanın sistemle bütünleşmesi ve tüketim toplumuna kendini uyumlandırabilmesi için gerekli olan yapılandırmanın bir parçasıdır.

Elitlerin sahipliğinde sistemin kendini yeniden üretmesinde son derece önemli bir parça olan ve ana akımı temsil eden medya grupları uyku yoksunluğunu insanın psikolojik olarak ikna edilmesinin yollarından biri olarak kullanmaktadırlar. Uykusuzluk ve uykusuzluğun sağlanması için geliştirilen süreçler meşrulaştırılmaktadır. Gerek askerlerin gerekse tutsak edilen insanların üzerinde uyku saatini en aza indirmek ve sonunda bu biyolojik ihtiyacı yok etmek için yapılan çalışmalar desteklenmekte ve daha geniş kesimlerin üzerinde denenmesinin yolları açılmaktadır. Günümüzde küresel şirketlerin önemli bir bölümü 24 saat esasında çalışmaktadırlar. Neo-kapitalizmin getirdiği insanın algısal olarak tahrip edilerek yeniden kurulmasını sağlayan, yeni bir benliğin oluşturulması için kesintisiz enformasyon ağlarının ve iletişim sistemlerinin işlemesi için yapılan yeni dönüştürücü düzenlemeler normalleştirilmiştir.

Gündelik yaşamdaki akışkanlık her türlü pürüzün, farklılığın kaldırılmasını ifade eder. Amaç aynılık üzerinden tüketim toplumunda bütünleşmektir. Bu farklılıkların ortadan kaldırılarak aynılıkta bütünleşme yolunda insanın gösterdiği başarısızlık ya da bütünleşememe durumu ise sistemin içinde yetersizlik durumu olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda sürekli çalışma ve tüketim akılcılığın yeni düsturu olmuştur. Tüketim toplumunda insanlar tüketim alışkanlıkları üzerinden tanımlanmaktadır. İnsanların kim oldukları sorusunun cevabı tükettikleri nesnelere belirlenmektedir (Bocock, 2014: 113). İnsanlar, sahip oldukları maddi ürünlerin gösterdiği hiyerarşik sıralamaya göre kendilerini anlamlandırmaktadırlar. Bireyler tüketebilme potansiyelleri doğrultusunda toplumda görünür olabilmektedirler (Bauman, 2012: 84). Neo-kapitalizmle birlikte insanın ihtiyaçları kendi yaşamını devam ettirmek için gerekli olan ihtiyaçlardan psikolojik temelli ihtiyaçların tatminine kaymıştır ve uyku tüketim düzeninde ölü bir zaman dilimini temsil etmesi anlamında sistemin gerektirdikleriyle uyumlu değildir. İnsanın biyolojik ve duygusal alanına ait olan aşk, sevgi, cinsellik gibi kavramlar metalaştırılmış ve sistemi yeniden üreten unsurlara dönüşmüşlerdir. Uyku ise henüz sistemle uyumlu hâle getirilemediği gibi sistemin yeniden üretiminde ise yavaşlatıcı bir etken hatta bir engel olarak kalmaktadır. Sistem uykuyu kendi hegemonyası altına almayı tam olarak başaramamaktadır. Ancak sürekli yeni zorunluluklar üreterek insanın uyku süresini düzenlemeye çalışmaktadır. Sistemin ana hedefi uykuyu mümkün olduğunca kontrol ederek insanların sistemle daha fazla bütünleşmesini ya da sistemde görünür olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda önce tüketim toplumunda sürekli seçim yapma ve kimlik oluşturma zorunluluğu ana hatlarıyla ortaya konacaktır. Sonrasında tüketim toplumunda gündelik yaşam içinde insanların tüketimini hızlandıran ve yoğunlaştıran iletişim teknolojileriyle olan ilişkileri ve son bölümde uyku süresinin bir sorun olarak nasıl yeniden düzenlenmeye çalışıldığı sonuçlarıyla birlikte ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tüketim Toplumunda Kimlik Oluşturma

Tüketim toplumunda tüketim alışkanlıkları insanın kimliğini, toplum içindeki yerini belirlemektedir (Setiffi-Setiffi, 2014). Günümüzde üretim toplumu yerini tüketim toplumuna bırakmıştır (Bauman, 1998). 18. yüzyılda Sanayi Devriminin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan yeni

dönem “tüketim toplumunun” doğuşu olarak da kabul edilebilir (Trigg, 2001). Sanayi Devrimi sonucunda gündelik yaşamı belirleyen dinamiklerin dönüşümüyle ortaya çıkan yeni tüketim davranışları 19. yüzyılda farklı bir anlayış doğurmuştur (Ilmonen, 2011). Sanayi Devrimi sonrası özne kendini yeniden oluşturmak zorundadır çünkü değişimler öznenin de kendini yenilemesini gerektirmiştir. İnsanın kendini yetersiz hissetmesi ve sürekli modeller üzerinden kendini üretmesi aslında tüketim toplumunu yeniden üretmektedir. Kişiler kendilerini ifade ederken tüketim alışkanlıklarıyla bir mesaj oluştururlar (Belk, 1988). Birey tüketim yaparak hem kendini yeniden üretirken hem de toplumu dönüştürmektedir. Buradaki en önemli işlev teknolojinin gelişimiyle de yakından ilgili olan iletişim teknolojileridir. Teknolojik gelişmeler ve ekonomik gelişmeler tüketim davranışlarını değiştirerek, gündelik yaşamı yeniden üretmektedir. Reklamlar, yeni trendler, ünlü kişilerin yaşamları haber akışlarında yer almakta ve sürekli tüketim özendirilmektedir. Tüketim ideolojik gücünü kişinin istenildiğinde kimliğini değiştirebilme anlamında özgür olma düşüncesinden almaktadır. Bu özgürlük düşüncesi anlamını sistemin sunduğu seçenekler arasından yapılan seçimlerden almaktadır. Temel düşünce sürekli her şey denenmeli ve insan kendi imajını sürekli yenileyebilmelidir. Ancak arzu hiçbir zaman tatmin edilemez. Kapitalizmin izlediği yol insanın tatmin edilemez arzudur. İnsan ne kadar tüketirse tüketsin tatmin olamamakta ve sürekli arzusu peşinden ve tüketerek yaşamını kurmaktadır. İnsanın kodlanmış değerler temelinde tüketim gerçekleştirmesi bize tüketimin aslında bir anlamlandırma düzeni olduğunu göstermektedir. Tüketim gereksinimlerin tatmin edilmesiyle ilgili değildir çünkü herhangi bir doyum noktasından söz edemeyiz. Sürekli tüketim, nesneye yönelik arzular evreninde yaşanan sürekli hayal kırıklığının sonucudur. Bu hayal kırıklığı hayatın içinde karşılaştığımız birçok nesneye ya da bu nesnelerin taşıdığı anlamlara sistemsel olarak ulaşamama zorunluluğu durumundan kaynaklanmaktadır. Üretilen sürekli bir eksiklik duygusu tatmin olmayı imkânsız hâle getirmiştir (Baudrillard, 2020: 268).

Tüketime yönelik sunulan planlı seçenekler üzerinden ifade edilen seçim özgürlüğü, sistem dâhilinde görünürde tüketicinin yararına gibi olsa da aslında şirketlerin yararına olmaktadır. Marcuse'e göre insan özgürlüğü gündelik yaşamın sorumlulukları içinde tüketimde bulunmaktadır (Agger, 1991). Şirketler insanların alışkanlıklarıyla ilgili verileri toplamakta ve bu veriler üzerinden stratejiler geliştirerek daha çok tüketimi özendirilmektedir. Bu bağlamda yapılan tüketim denetimden uzaktır ve şirketler tüketimi kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirmektedir. Gündelik yaşam şirketlerin aldığı kararlarla düzenlenerek kontrol edilmekte ve sunulan seçimlerle insanlar sistemle uyumluluk adına tüketim odaklı eğitilmekte ve düşünsel olarak dönüştürülmektedir. Örneğin eskiden cinsellik ya da evlilik gibi durumlar seçime bağlı değilken bugün insanlar seçimler yapmakta ve sürekli seçim yapma zorunluluğu insanın mutlu ve başarılı bir gündelik yaşama ulaşmasında baskı unsuru olmaktadır. Partnerinizde görmek istediğiniz özellikleri uygulamada işaretlemeniz yeterlidir. Size uygun biri mutlaka bulunacak ve eşleşme sağlanarak seçiminize sunulacaktır. Günümüzde nesne tüketilebilmesi için göstergeye dönüşmek zorundadırlar (Baudrillard, 2020: 263).

Her seçim insanı ideale yaklaştırmakta ama tam ideal olana hiçbir zaman ulaştırmamaktadır. Ağlar üzerinde bırakılan verilerin temelinde başka bir deyişle önceden yapılan seçimlerin doğrultusunda sınırlılık arz eden algoritmaların sunduğu seçimler iyinin daha iyisini sunmaktadır ve bu sunma sanki sonsuza kadar devam edecektir. İnsan kendini oluşturmak için özgürdür ve kendini oluşturmak için tükettikçe kendini de tüketmektedir. Uyku, insanın kimliğini oluşturmasında daha çok seçim yapmanın ve tüketiminin önünde önemli bir engeldir. İnsanlar kendilerini sürekli yenileme ihtiyacı hissetmektedir. İnsanın kendini nasıl yenileneceği iletişim teknolojileri tarafından kişilere empoze edilmektedir (Featherstone, 2013). Kapitalizm iletişim teknolojileri aracılığıyla insanları gösteri toplumunun birer üyesine dönüştürmektedir (Hancock-Garner, 2015). İletişim araçları insanlara kendilerini özdeşleştirebilecekleri imgeler sunarlar ve insanlar bu imgeler doğrultusunda karar alırlar. Takip edilecek ya da özdeşleşebilecek bir imaj her zaman vardır ve insan olabildiğince hızlı bir şekilde yeni kimliğini eski olan değiştirebilmelidir. İnsanlar aslında kim olduklarını bilememektedirler. O kadar çok seçim yaparak kimlik değiştirmektedirler ki kim olduklarını unutmuşlardır. Tüketimin kimlikle ilgili olarak ekonomik, kültürel ve psikolojik yönleri vardır (Ersoy, 2014: 48). Tüketim ihtiyaç ve

gereksinimden kopmuştur ve birey tüketim toplumunda sürekli yenilenmeye dayalı bir kimlik arayışına girmiştir.

Kapitalizm yeni biçimiyle artık somut olanı değil soyut olan imajları pazarlamaktadır. Alıcı ve satıcı yerini tedarikçi ve kullanıcıya bırakırken pazar ağlar oluşturmakta ve yönetmekte, sahipliğin yerini erişim almaktadır (Selecl, 2023: 63). Günümüz neo-kapitalist sistemde üreticiler hayat tarzı pazarlamaktadır. Yapay bir mutluluk sunarak, yaratılan haz duygusu sayesinde insanları var olan sistemle uyumlu hâle getirmektedir (Adorno, 2003: 80). Örneğin, Starbucks bunlardan biridir. Satılan kahve değil kahvenin temsil ettiği duygulardır, imajlardır. Sanayi üretimi yerini kültür üretimine bırakmıştır. Her şey deneyimlenmelidir. Eğlence merkezleri, extreme sporlar, egzotik yemekler, teknolojik araçların hepsi denenmelidir. Nesne kendisinden daha çok sahip olduğu imajla değer bulmaktadır. Sanayi devrimi öncesi ürünün kendisi yaşamı devam ettirme açısından daha önemliydi bugün ise sahip olduğu imajla gündelik yaşamı ne kadar nitelikli hâle getirdiği önemlidir. Kültür endüstrileri kapitalist sistemle uyum içerisinde hareket etmekte ve diğer sanayi kolları gibi toplumu ve bireyi tahakküm altında tutmaktadır (Adorno, 2011: 19).

İnsan sürekli olarak arzuladığı imaja sahip olmak ister ve bu durum iletişim araçlarıyla sağlanır. Göstergelerin çoğaltılmış farklılıklarıyla bir sentez oluşturulmaktadır (Baudrillard, 2017: 103-104). İnsan her ne kadar arzuladığı imajın peşinden koşsa da bir türlü tatmin olmaz. O imajın sahip olduğu nesne satın alınsa bile kısa süreli bir tatmin yerini yeniden tatminsizliğe ve yeni arayışlara bırakmaktadır. Uyku süresinin en az süreye inmesi ise insanın bütün bunları yapabilmesi için bir alan açar. Sistem özgürlük verir ve birçok seçenek sunar. Ancak insan yine de mutsuzdur. Bu mutsuzluğun nedeni kendisine sürekli daha iyi, daha iyinin de daha iyisi olma baskısıdır. Bunun sonu yoktur. İnsan sürekli tüketerek tatmin olmaya çalışır ama sonunda tükettiği kendisi olmaktadır.

Gündelik Yaşam ve İletişim Teknolojileri

Tüketim toplumunda insanların sürekli bir işten diğerine geçmeleri derinlikli düşünmelerini engellemekte ve odaklanmalarını geriletmektedir. Google gibi şirketlerin iş modeli incelendiğinde başarılı olabilmek için insanların dikkat aralığına hâkim olabilecek stratejileri uygulamak zorunda oldukları görülecektir. İnsanlar sürekli ağlarda kalabilmeli, yüzeyde dolaşmalı, düşünmemeli sadece tüketmelidir. Tıklamalı, beğenmeli ve kimliğini tüketim düzeninin doğrultusunda oluşturmalıdır. Kısaca insanlar tüketmek amacıyla ağlarda mümkün olduğunca fazla zaman geçirmelidir. İnternetin işleyiş şekli eskiden tıklamaya dayalı olarak sayfaların çevrilmesi üzerineyken, sonrasında sayfa çevirmeye gerek kalmadan sonsuz kaydırmaya geçilmiştir. Örneğin Instagram'da sayfa sürekli aşağıya kaydırılmakta ve kullanıcının daha fazla zaman geçirmesi sağlamaktadır. Sonsuz kaydırmanın amacı Facebook, Instagram ya da Twitter gibi platformlarda insanların daha fazla zaman geçirmelerini sağlamaktır. Ekran başında geçirilen her saniyede bu tür şirketler iki şekilde para kazanmaktadırlar. Birincisi reklamlar üzerinden para kazanmaktadırlar. İkincisi ise insanların arkalarında bıraktıkları verilerin yine reklamcılara satılmasıyla para kazanmaktadırlar. Örneğin Google kullandığı algoritmalarla kullanıcıların reklam profillerini çıkartmaktadır. Google kullanıcıların yaptığı tüm aramalar kayıt altına alınmakta, sınıflandırılmakta ve depolanmaktadır. Sunulan her ücretsiz hizmet sizin verinizi elde etmek ve sistemin çıkarları doğrultusunda kullanmak içindir. (Hari, 2023: 131). İnsanların neler göreceğiyle ilgili otomatik karar veren kod temelli birçok algoritma kullanılmaktadır ve bu algoritmalar sürekli değişmektedir. Değişmeyen şey insanların ekranı kesintisiz izlemeleridir.

Sistem tarafından dolaşıma sokulan enformasyonun yoğunlaşması ve hızı artıktıkça insanların enformasyona odaklanmaları parçalanmakta ve üzerlerinde düşünme süreleri de azalmaktadır. Enformasyon daha önce görülmemiş şekilde hızlanmıştır. Dijital ağlar üzerinden çeşitli uygulamalarla dünyanın en ücra köşesinden canlı yayınlar gerçekleştirilebilmekte ve "an" ya da "hemen şimdi" duygusu insanların algısında önemli bir değişimi getirmektedir. Zaman da tıpkı enformasyon gibi parçalara bölünmektedir. Burada enformasyonun hızı, zamanın

anlara bölünmesi ve bu anların art arda yaşanmasıyla sağlanmaktadır. Enformasyonun yoğunluğundaki ve hızındaki artışın en önemli sonucu ise insanın düşünsel derinliğini kaybetmesidir. Düşünsel derinlik zaman gerektirir. İnsanın durması ve düşünmek için zaman ayırması derinliğin sağlanması için gerekli koşulları oluşturur. Dikkat kesilmek ya da odaklanmak yüzeyden derinliğe doğru yol almayı sağlamaktadır. Ancak hızla ve yoğun olarak akan enformasyon karşısında insanın düşünmek için zamanı yoktur. Eskiden insan dikkat gösterebileceği, odaklanabileceği düzeyi kendi ayarlayabilmekteydi. Bu düzey kişiye göre değişkenlik gösterse de kişi kendince dikkat kesilebilmekte ve düşünce sınırlarına meydan okuyabilmekteydi. İnsan odaklanabilmesi için alabileceği enformasyon yoğunluğunu ve hızını kendi kontrol edebiliyordu. Bazı zamanlarda yoğunluk ve hız kendi sınırlarının ötesinde olduğunda insan kendini geriye çekebiliyordu. Hayatın bir ritmi vardı ve bu ritmi insanlar kendileri belirleyebiliyordu.

Hız “anlamak” kavramının sonunu getirmektedir diyebiliriz. Enformasyonun hızının insanı etkilemesi açısından belirli bir sınırı vardır. Bu sınırın aşılması anlayamama sorununu da beraberinde getirmektedir. Beyin anlama kabiliyetini yitirmektedir. İnsanlar daha az kelimelerle daha az çeşitli konularda kendilerini ifade etmektedir. İnsanlar hız nedeniyle sürekli bir konudan diğerine geçmekte ama konuları özümseyememektedir. Teknolojinin yanı sıra insanların yemek yeme, yürüme, konuşma gibi yaşamın içinde gerçekleştirdikleri aktiviteler de hızlanmıştır. İnsan yavaşladığında, koşmak yerine yürüdüğünde daha verimli düşünmektedir. Yavaşlamak dikkati yükseltirken, hız dikkati tüketmektedir. İnsan kendi doğasına göre bir ritim yakaladığında yaşamla arasında bir uyum sağlamaktadır. Yetkinliklerinin farkına varmakta ve özümsemektedir. İnsan sınırlarının farkına vararak yaşamını devam ettirmesi gerekliliğinin nedeni insanın beyninin sınırlı olmasıyla ilintilidir. İnsanın kapasitesi sadece bir ya da iki düşünce üretebilirken, tek bir şeye odaklanabilmektedir. Bu durumda insanın bilişsel olarak son derece sınırlı olduğu açıktır. Bugünkü sistemde insan çok fazla şeyi aynı anda düşünebileceğini sanmaktadır ve kendi beynine meydan okumaktadır ancak beynin temel yapısı nedeniyle bu tür bir gelişmenin gerçekleşmesi en azından bugün için olanaklı değildir.

Gündelik yaşamda insanlar enformasyonun yoğun ve hızlı akışı karşısında çoklu görevler arasında bölünmüşlerdir. Bir işten diğerine geçerken beyin her yenilik karşısında yeniden şekillenmektedir. Bu bağlamda yapılan geçişler, insanın hafızasını yormaktadır ve bitkinleştirmektedir. İnsanın ne düşündüğünü hatırlaması zaman almaktadır. Bu süreç ise beynin kapasite olarak daralmasına ve performans düşüşüne neden olmaktadır. İnsana yüklenen çoklu görevler insanın verimli bir şekilde düşünmesini engellemektedir. Dikkat insanın ortamdaki bir şeyi seçerek onunla ilgilenmesidir diyebiliriz. Dikkat bir spot ışığına benzetilebilir. Dikkat dağınıklığı ise dikkatin ışığının tek bir şeye değil aynı anda farklı şeylere tutulmasıdır. Örneğin bir ofiste hem maillerinizi okuyarak hem de telefonla konuşarak ve karşınızdaki arkadaşınızı süzerek geçirdiğiniz zaman sizi hem yorar hem de performansınızı düşürür. Bu üç iş yüzeysel, derinliksiz bir sürecin parçasıdır. Beyin sürekli geçişler sağlamakta ve her geçişte yeniden şekillenmektedir ancak bu durum insanın yüzeyde gezinmesine yol açmaktadır. Ayrıca beynin yaptığı geçişler esnasında geride yarım bıraktığı bir işten devam etmesi gerektiğinde beynin yapısı dolayısıyla hata yapma olasılığı yüksektir ve bunu engellemek için beyin meşgul olur. Sonuçta insan yüzeyselliğe mahkûm olmaktadır. Beyin çoklu görevler sürecinde yaratıcılığını da kaybetmektedir. Beyin kendi sınırları dâhilinde duyu organları vasıtasıyla girdiler arasında bağlantılar kurarak yaratıcılığını ifade eder. Dikkat seviyesinin yüksek olduğu zamanlarda beyin özümsemiği şeyleri bilinçaltı olarak işler ve yeni bağlantılar kurar. İki düşünce arasında ilişki kurmaya muktedir olur. Ancak beyin enerjisini çoklu görevlerde geçişler esnasında harcamaktadır ve dikkatinin yükselmesi için kendiyi baş başa kalması, düşünecek zaman bulması gerekmektedir. Sistem teknolojiyi kullanarak insanın düşünmesi için zaman tanımamaktadır. Bu yüzden düşünmeyi unutmaktadır ve derin düşünmenin getirdiği yaratıcılık, kuvvetli hafıza, eleştirel yaklaşım ve analitik düşünme gibi çıktılar da sonlanmaktadır. İnsan makine mantığıyla çalışmaz, belirli sınırlılıkları vardır. İnsanın çoklu görevler yerine dikkatini tek bir işe verdiğinde daha iyi bir iş çıkarması son derece muhtemeldir. İnsan bir işe başlayıp dikkatini verdiğinde ve yorulduğunda ara verip tekrar aynı işe devam ettiğinde dikkatini yine odaklayabilecektir. Bu

durum sıklıkla tekrar ettiğinde ise nöral bağların güçlenmesine bağlı olarak beyin kendini geliştirecektir. Dışardan gelen türlü uyarıcılara karşı beyin prefrontal kortekste kendini bunları dışarda bırakarak savunmaya çalışır. Beynin kapasitesi sınırlıdır ve kendi korumasını geliştirmektedir. Ancak dışardan gelen dikkati bölen ve düşünmeyi sekteye uğratan uyarıcıların çokluğu beyni yormaktadır ve insan kendini sürekli bitkin hissetmektedir. İnsan sistemde görünür olmak ve en yeni ve çekici kimliğini oluşturmak adına sunulan seçenekler arasından seçim yaparak sürekli tüketim yapmaya çalışmasıyla, kendisini de tüketmektedir. Tüketim o kadar hızlı ve yoğun olarak insanı kuşatmıştır ki, 7/24 zamansal anlayışın bölünmüşlükleri yerini bütünleşmeye bırakmakta ve insan kendine ait olan zaman dilimlerini de kaybetmektedir.

Günümüzde gündelik yaşamda görünür olmak ağlar üzerinden ve sürekli tüketim yaparak sağlanmaktadır. Buradaki en önemli işlev ise teknoloji temelinde gerçekleşen yeniliklerindir. Yeni alanlar yaratan tüketim toplumu, iletişim teknolojilerini kullanarak tüm alanlara hâkimiyet sağlamış durumdadır (Bayhan, 2022: 48). Her yenilik insanın internette daha fazla zaman geçirmesini zorunlu kılmaktadır. İnsanın gündelik yaşamda dolaşıma sokulan enformasyonun hızı ve yoğunluğu üzerinden düşünce dünyası belirli bir sınırlılık dâhilinde sürekli yeniden düzenlenmektedir. Her düzenlenme sistemin gerektirdiği şekilde ya da çıkarları doğrultusunda sistemi güçlendirmekte ve yeniden üretmektedir. Buna göre insan uyanık tutulmalı ve sistemle uyumlu bir şekilde gündelik yaşamda yerini almalıdır. İletişim teknolojilerinin gelişimi insanın uyanık olduğu tüm zamanının düzenlenmesini sağlarken, artık uyanık olunan zamanlar sistemin devamını sağlamakta yetersiz kalmaktadır ve uyku zamanı mümkün olduğunca en aza indirgenmeli ve yeniden düzenlenmelidir. Böylece insan daha fazla sistemle bütünleşebilecek ve sistemi yeniden üretebilecektir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uyku geçirilen zaman, sistemin devamını sağlaması açısından son derece değerlidir ve mümkün olduğunca uyku süresi ez aza indirilmelidir.

Tüketim Toplumunda Uyku Sorunsalı

Uyku fiziksel, davranışsal ve duygusal gelişimin yanı sıra insanın bilişsel işlevlerini de önemli ölçüde etkiler (Gregory-Sadeh 2016: 296). Uyku insanın psikolojik ve fiziksel sağlığıyla yakından ilgilidir (Algın vd., 2016). Hafızanın güçlenmesi için uyku önemlidir (Walker, 2008). Uyku belirli bilgi parçalarının birleştirilmesinde ve bir şablon oluşturulmasındaki rolüyle bellek üzerinde etkilidir (Dumay-Gaskell, 2007). Gündelik işlerin doğru yapılmasında uykunun rolü çok önemlidir (Loft-Cameron, 2014). Kısaca uyku sağlıklı bir yaşam sürmek için gereklidir.

İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri olan uykuyla ilgili çalışmaların tarihi, eskiçağlara kadar gitmektedir. 17. yüzyıl önemli bir dönüm noktasıdır çünkü bu döneme kadar birçok farklı kültürde uyku benzer şekilde algılanmaktadır. Bu algının benzer olmasında dinî ve mistik inanın etkisi büyüktür. Genel olarak uyku, uyanıklık ve ölüm arasında geçen etkisiz bir süreç olarak düşünülmektedir (Gökçay-Arda, 2013: 71-78). Bu bağlamda uyku modernlik öncesi tarım toplumunu temsil etmektedir çünkü o dönemde güneş ışığı ve karanlık, dinlenme ve çalışma zamanları gibi ritmik salınımlar bugünkü gibi iç içe geçmiş değildir. Gündüz ve gecenin sınırlılığı içinde çalışma ve dinlenme zamanları tarım toplumunun yaşam koşullarında içinde yerleşik olan belirli döngülerdir. İnsanın 24 saatlik uyku döngüsünü belirleyen içsel bir biyolojik düzeni vardır. Işık bu biyolojik düzeni etkileyen en önemli unsurdur. Güneşin doğuşu beyinde, uyanma zamanını ifade ederken, güneşin batışı ise beyinde uyku zamanı ifade etmektedir (Gökdağ, 2016).

Bugün bu düzen sağlıklı bir düşünce yapısına sahip olmak için bir zorunluluk ya da insanın bir tür olarak sahip olduğu doğal bir durum olmaktan çıkarılmaya çalışılmaktadır. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak iletişim sistemlerinin aralıksız çalışması gecenin herhangi bir zamanında insanı uyurabilmekte ve sistemin istediği şekilde reaksiyon göstermesini sağlamaktadır ve bu durum son derece normal hatta zorunlu bir iletişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda modern toplumda insan geceleri sadece uyku modunda olmak zorundadır. Uyku kavramı kendisinin ötesine geçmektedir, başka bir deyişle artık uyku, uyku modunda olmaya evrilmiştir. Sürekli düşük enerjide olma durumunu, tam olarak hiçbir zaman kapalı olmama durumunu ifade etmektedir başka bir deyişle tam dinlenme asla olmayacaktır.

İnsan bedeni dünyanın uzaydaki hareketleriyle ilişkili olarak doğal bir tepkiye sahiptir. Canlı bir organizma olarak mevsimler, güneş insanın önce bedeninde sonra algısında ve düşünce yapısında önemli rol oynar. Bu, insanın doğayla olan bağlantısıdır. Ancak 18. yüzyılda sanayileşme sonrasında makineleşme insanın doğa ile olan bağlantısını koparmıştır. Bu kopmanın sonucunda insanın uyku saatinin azalmasının getireceği görünürde özgürlük, hayatı doyusuya yaşama gibi kavramlarla, başta kitle iletişim araçları ve ağlar olmak üzere tüm iletişim sistemleriyle insanı tamamen kuşatan bir iklim yaratılmıştır. Böylece insan aslında uyurken aynı zamanda kaybeden bir insandır algısı oluşturulmaktadır. İnsan sürekli bir şeyle meşgul olmalıdır. İş yapıyor olmak, sürekli bir proje hâlinde olmak saygın bir statü kazanmanın en kısa yolu olmuştur. İnsanın gündelik yaşamındaki zaman çizelgesinde uyku zamanı belirsizleşmektedir ve yeni normal olarak 24 saat sınırsız zaman anlayışı insanın algısına yerleştirilmektedir.

17. yüzyıla kadar olan süreçte uyku kavramı dinî ve mistik inanışın doğrultusunda ele alınmıştır ancak 17. yüzyıldan sonra uykunun nörofizyolojisi gibi farklı bir bakış açısı ortaya çıkmıştır (Gökçay-Arda, 2013). Uyku, beynin etkin olarak çalıştığı, nörofizyolojik toparlanmanın, onarılmanın gerçekleştirildiği, karmaşık nörofizyolojik ve biyokimyasal düzeni olan bir süreçtir (Öztürk, 2002). Sanayi Devrimi sonrası kitlesele üretim düzeninde insanın daha verimli hâle getirilmesi için belirli sürelerde dinlenme zamanlarının yaratılması ve sonucunda güç kazanarak yeniden işe dönmesi son derece önemliydi ve düzenlemeler bu yönde yapılmaktaydı, oysaki günümüz tüketim toplumunda dinlenmek ya da işe ara vermek artık son derece pahalıya gelmektedir. Nitekim tüketim toplumunda çalışma ve dinlenme zamanları bütünleşmiştir. Yenidünyada sürekli meşguliyetler, seçenekler, görevler insanı beklerken, tüm alanlar içinden çıkılması mümkün olmayan açık hava alışveriş merkezine dönüşmüştür. 24 saat sınırsız bir zaman anlayışıyla tüm çalışmalar uyumamanın üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu çalışmalar tüketim toplumunda var olmak amacıyla kimlik edinme ve gerektiğinde kimliği daha yeni olanla değiştirme kabiliyetinin sürekli devamlılığını sağlamanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün uykusuzluğun bir sağlık sorunu olduğu yaklaşımı ortadan kaldırılmaktadır ve normalleştirilmektedir hatta mümkün olduğunca uykusuz kalabilmenin çareleri aranmaktadır. Sürekli olarak müsait olmak, erişilebilir olmak ile var olmak arasında bir eşdeğerlilik söz konusudur. Erişilebilir olduğunuz sürece varsınız demektir bu bağlamda uyku sistemi için bir sorun teşkil etmektedir diyebiliriz. Dinlenmek ya da kendinizle baş başa kalmak gibi bir durum söz konusu değildir. Sürekli açıkta, görünür olmalısınız ki bu durum algısal olarak insanı dönüştürmektedir. Bilişsel denetim sekteye uğramaktadır. Uyku paradoksal bir şekilde bir yandan iktidara en az direnci gösteren öznelliği ve diğer yandan denetlenemez, harici bir durumu sembolize etmektedir. Bu bağlamda tüketim düzeninin kendini sürekli yeniden üretmesine muhalefet etmektedir.

Yeteri kadar uyuyamayan insan odaklanma sorunu yaşamaktadır ve düşüncelerini toparlamakta zorluk çekmektedir. Uykusuzluk sonucu insanın beynin bir kısmı uyanık bir kısmı da uykuda olmaktadır. Başka bir deyişle insan farkında olmadan lokal uyku dediğimiz bir hâle geçebilmektedir (Hari, 2023: 73). Gözler açık bile olsa insan uyurgezer bir varlığa dönüşebilmektedir. Bu durumda insan kendini ayık olarak düşünse de ve zihinsel olarak kendini yeterli ve sağlıklı görse de aslında tam tersi geçerlidir. İnsanın uykusuzluk karşısında dikkat becerisi ya da odaklanabilme kapasitesi azalmakta hatta zarar görmektedir diyebiliriz. Uykunun düzeyi insanların ruhsal durumunda, gündelik yaşamındaki verimliliğinde etkilidir. İnsan yeteri kadar uyumadığında metabolizmasında ve bağışıklık sisteminde bozulmalara neden olmaktadır (Şahin-Aşçıoğlu, 2013). Uykusuzluk sonucunda insanın sağlığının bozulmasının yanı sıra günlük akışta kazalarda artış ve diğer insanlarla olan ilişkilerde stres yaşanabilmektedir (Gökdağ, 2016). Epidemiyolojik veriler temelinde günde altı saatten az uyumak vücuttaki yağ dokusunu artırmaktadır, yapılan prospektif çalışmalarda da kısa uyku süresinin artan vücut ağırlığı ve şişmanlıkla ilişkili olduğu saptanmıştır (Patel-Hu, 2008). Uyku süresinin en az süreye çekilmeye çalışılması, günlük fiziksel ve bilişsel performansla etki etmesi nedeniyle önemli bir sorun teşkil etmektedir (Altman vd., 2012). Uyku yoksunluğunun sonuçları kısa ve uzun dönemde

olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kısa dönemde; dikkat ve konsantrasyon bozulması, uzun dönemde ise psikolojik sorunlar görülebilmektedir (Chokroverty, 2010). Bu bağlamda uyku insanın bedensel ve zihinsel olarak sağlıklı olmasının temel koşuludur (Akça, 2010).

Uykusuzluk hafızanın gelişimini önlemektedir çünkü insan uyurken zihin gün içindeki deneyimlerini uzun süreli hafızaya aktarır. Çocukların uyumaları bu açıdan son derece önemlidir. Yeteri kadar uyumayan çocuklar da stres, dikkat eksikliği ya da hiperaktivite gibi sorunlar görülmektedir. Yaşamını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi, bedeninin ve zihninin dinlenebilmesi, kendi kendine iyileştirebilmesi için bireyin iyi uykuyu yaşamına katabilmesi gerekmektedir. Enerjinin korunmasını, sinir sisteminin güçlenmesini ve yenilenmesini sağlayan döngüsel uyku; merkezî sinir sisteminin yanı sıra organizmanın birçok bileşeni ile ilişkilidir (Şahin-Aşçıoğlu, 2013). Anlık odaklanma, hafıza ve düşünme gibi insanın yaşamındaki ana düzenleyici etkenlerin uykuyla yakından ilişkileri vardır. Uykusuzluk ya da yeteri kadar uyumamak bu unsurları güçsüzleştirmekte ve etkinliklerini azaltmaktadır. Uyku bozuklukları bir hastalık olarak kabul edilebilir ayrıca psikiyatrik, psikolojik ya da fiziksel hastalıkların belirtisi veya sonucu da olabilmektedir (Braunwald-Kasper 2001).

Düşünmek ve odaklanabilmek için enerji gerekmektedir ve beynin enerji ihtiyacı glikozdan sağlanır ancak uykusuzluk durumunda beynin yargı bölgesi olan prefrontal korteks besinsiz kalmaktadır ve bu durum insanın odaklanmasını karar alma süreçlerini zorlaştırmaktadır ve insanı odaklanamaz ve düşünemez duruma getirmektedir. Kimyasallar yoluyla uyku ihtiyacının sağlanması ise sağlıklı bir durum değildir. Kimyasallarla sağlanan uyku, doğal uykunun yerini alamamaktadır çünkü doğal uyku esnasında beynin diğer organlarla ve kendisiyle kurduğu ilişki, doğal olmayan yöntemlerle uyku hâlinde kurduğu ilişkilerden farklılık göstermektedir. Beynin işlevleri ya son derece yetersiz gerçekleşmektedir ya da hiç gerçekleşmemektedir. Örneğin bir ameliyat sonrası alınan anestezinin etkisini kaybetmesiyle insan kendini son derece bitkin, yorgun hissetmektedir. Her ne kadar belirli bir süre uyku hâlinde kalınsa da doğal olmayan uykunun yerini yapay yolla edinilen uyku alamamakta ve beyin ve vücut aynı işlevleri yerine getirememektedir.

Yaratıcılık ve farklı düşünme biçimleri narkoleptik olarak adlandıracağımız çok uyuyan insanlarda daha fazladır çünkü uyku hâlinde gündelik yaşamda yaşanan süreçler bağlantılar ve örüntüler kurar ve yaratıcılık veya farklılık bu şekilde ortaya çıkar. Ayrıca uyku insanın maruz kaldığı hasarların önemli bir bölümünü onarmaktadır. İnsan uyurken beyinde farkına varamadığı birçok faaliyet gerçekleşmektedir. Bunlardan en önemlisi beynin kendini temizlemesi sürecidir ki doğru ve verimli düşünmek için gerekli olan bir süreçtir. İnsan uyurken beyin bir tür omurilik sıvısıyla yıkanır ve toksik proteinleri temizler. İnsanlar toksinlerle tıkalı olduğunda kendini bitkin hisseder ve düşüncelerinde kopukluklar meydana gelir (Hari, 2023: 77). Uyku insanın kendisini onarması için gerekli olan süredir denilebilir. Kişinin sağlıklı olabilmesi ve yaşam kalitesini etkilemesinden dolayı önemlidir (Çetinol-Özvermez, 2018).

İnsan beyninin odaklanmadığı zamanlarda hiçbir işlev gerçekleştirmediği düşünülürken, günümüzde beynin her zaman aktif olduğu en azından etkinlik alanının beynin bir bölgesinden diğer bölgesine geçtiği kabul edilmektedir. Başka bir deyişle beynin belirli zamanlarda âtıl duruma geçtiği ya da pasifleştiği düşüncesi etkisini yitirmiştir çünkü beyin sürekli kendi içinde çalışmaktadır. Düşünceler odak noktası olmadan beyinde serbest bir şekilde gezinmektedir (Hari, 2023: 99). Bu serbest dolaşım etkisi önemlidir. Dünyayı anlamayı sağlar hatta kolaylaştırır. Parçalı değil bütünsel olarak bir yaklaşım sergilenmesini düzenler. Parçaların arasındaki ilişkiler, benzerlikler ya da farklılıklar temelinde birleştirmeler zihinsel dolaşımın sonucu olarak ortaya çıkar. Zihinsel dolaşım ya da zihnin gezinmesi insanların daha geniş düşünmesinde yani hedeflerini belirlemesinde, kararlarında, yaratıcılığında kendini göstermektedir. Bu durum kişiden bağımsız, bilinçdışı olarak beynin kendi faaliyetleri dâhilinde gerçekleşmektedir. Beyin sahibinden bağımsız yeni bağlantılar kurmaktadır. Bilim tarihinde yapılan çalışmalara bakarsak önemli ilerlemelerin odaklanma döneminde değil, zihnin gezintiye çıktığı zamanlarda sağlandığını görmekteyiz. Yaratıcılık yeni bir şeyin ortaya çıkması değil, zaten var olan iki şey

arasında bağlantı kurulmasıdır (Hari, 2023: 101). Zihin gezindikçe daha fazla bağlantı kurmakta ve yaratıcılığı zenginleştirmektedir. Zihin gezdikçe geçmişe giderek gelecekle ilgili öngörüler oluşturmaktadır. Bu bağlamda zihnin gezmesi dikkat sergilemenin zorunlu bir biçimidir. İnsan tek bir şeye odaklanarak dikkatini o şeye yoğunlaştırmaktadır ve böylece derin düşünmeye geçmektedir ancak bu sürecin bitmesiyle beyin aktif duruma düşmesi son derece büyük bir yanılgıdır çünkü geçmiş süreçte oluşturulan bağlantılar beyin tarafından insanın kontrolünden bağımsız beyin diğer bölgelerine aktarılmakta ve kendi kendine işlenmektedir. Bugün insanlar çoğu zaman odaklanamadığı gibi zihinleri de gezintiye çıkamamaktadır çünkü tüketim toplumunda sürekli bir meşguliyet, yapacak bir iş vardır ve bu işler en hızlı şekilde yapılmalıdır. Beyin her şeyi yapmak için özgür değildir. Beyin bir takım nöronal kısıtlamalara sahiptir. İnsanın beyini manipüle edilebilir (Changeux -Ricoeur, 2021: 102). Bu bağlamda iletişim teknolojilerinin sağladığı sürekli hız ve yoğunlukla insanın uyku süresi en aza indirgenerek beyin üzerine hegemonya kurulmakta ve böylece insan düşünceden kopararak, tüketim dünyasında hapsedilebilecek duruma getirilebilmektedir. İnsanlar tüketim toplumunun zorunlukları ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sonucunda hem tek bir şeyle uğraşarak, ona tam olarak odaklanmak yerine çoklu görevlerde yüzeysel kalacak şekilde dikkatlerini kullanmaktadırlar hem de uykusuzluk temelinde herhangi bir odaklanma yapmadıklarında zihinleri serbest kalarak sahiplerinden bağımsız gezintiye çıkamamakta ve parçalar arasında bağlantı kuramamaktadırlar. Bu iki durum düşünmenin niteliğindeki düşüşü ve insanın yüzeysel hapsoldüğünü ve manipülasyonlara açık olduğunu göstermektedir. İnsanın bir şeye odaklanabilmesi için yaşamında bir yer açması gerekir. İnsanın birçok unsur arasında bağlantı kurabilmesi ve olayları bütünsel olarak görebilmesi için ise zihnin serbestçe dolaşımına ihtiyacı vardır.

19. yüzyıldan sonra emek ve üretimin yeniden yapılandırıldığı 24 saat çalışan fabrikalar ortaya çıkmıştır. Böylece uyku gündelik yaşamın akışkanlığını bozan başka bir deyişle kesintiye uğratan bir süreç olarak ele alınmaya başlamıştır diyebiliriz. 2. Dünya savaşı sonrası üretim rasyonelleşmiştir ve zaman homojenleşerek, kesintisiz süreçlere dönüşmüştür. Fabrika da kullanılan yapay aydınlatmalar, zaman ve çalışma arasındaki ilişkiyi, ay ve güneş hareketlerinin zamansallığından kopararak rasyonel bir ilişkiye dönüştürmüştür (Crary, 2023: 67).

Hem lojistik hem de iletişim zamanının hızlandırılması ve denetimi, 1850'lerde demiryollarının gelişmesi ve yayılması, kanalların, tünellerin, yapılması, buharlı gemilerin kullanılması ve hız ve performansının artırılması dönemi belirleyen en önemli süreçlerdir. Telgraf ve telgraf ağlarının üzerinden para transferleri gerçekleştirilmesi, 1840'larda Manş denizinde su altından kablo hattının döşenmesi ve 1850'de bitirilmesi diğer önemli gelişmelerdir. Sermayenin karşısında uzamsal hiçbir engel kalmamaktadır. Dolaşım, sermayenin en temel gerekliliğidir ancak burada asıl önemli olan sürecin değişmez sürekliliğidir (Crary, 2023: 70). 2. Dünya Savaşı'nın yıkıcılığı ve küresel etkisi düşünüldüğünde, benzeri görülmemiş bir homojenleştirme söz konusudur. Yeni iletişim teknolojileriyle enformasyon ve denetim yapıları biçimlendirilmiştir. Örneğin, televizyonun en önemli yeniliği yaşam alanlarını homojenleştirmesidir ve alışkanlığa dayalı davranışları empoze etmesidir. Televizyon radyodan daha etkili olarak insanın içinde yaşadığı ekonomik koşulların doğal bir sonuç olduğu düşüncesini yaymaktadır ve insan ve faaliyetini yapısal olarak düzenlemektedir. Televizyon özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası zayıflayan disiplin bağlarını yeniden düzenleyici bir etkinlik üstlenmiştir. Kişisel bilgisayarlar ise 1980'lerden sonra toplumda yayılarak bir denetleme aygıtına dönüşmüştür. İnternet ve dijitalleşme yaşamın tüm alanlarını finansallaştırma ve metalaştırma işlevi görmektedir. Günümüzde ise insan yaşamı ve iletişim ağları arasında bir bütünlük artık normal hatta zorunlu bir hâle gelmiştir. İnsanın dünyası ile insanın uyanık geçirdiği zamanı düzenleyen ağ sistemlerinin işleyişi birbirlerini tamamlamaktadır. İnsan kendini biçimlendirmekle görevlendirilmiştir ve bu biçimlendirme tıpkı ağlarda karşılaştıkları kendilerinin ötesine geçmiş nesnelere metalaşması gibi olmaktadır. Başka bir deyişle insan kendini nesnenin yine insan tarafından verilmiş karakterine indirgemektedir. İnsan kendi öz benliği yerine onun maddi olmayan ağlar üzerinden oluşturulan ikamelerinin sonucunda etrafında olup bitenlere ama daha da vahimi kendine karşı yabancılaşmaktadır.

İnsanın giderek uykuyla sorun yaşamasında teknolojinin gelişimi önemli bir rol oynamıştır. İnsanın ışıkla olan ilişkisi değişmiştir. Işık süre olarak güneşin doğuşu ve batışı arasındaki geçen süreydi. İnsanın doğal bir ritmi vardı. Hava aydınlandığında insan enerjisiyle uyanmaktaydı ve karanlık çöktüğünde hafif bir mahmurluk sonrasında uykuya dalıyordu. İnsan sadece ateş yakarak doğal olmayan bir ışık üretebiliyordu ama bu son derece sınırlıydı. Elektrikli ampulün icat edilmesiyle, insan ışığın kontrolünü güneşten almıştır diyebiliriz. İnsan güne başlama ve sonlandırma saatlerini kendi kontrol edebilecektir. Işık sadece aydınlatma amacıyla insanla ilişki hâlinde değildir. Kullanılan cep telefonları, televizyonlar ya da her türlü ekran kullanılırken etrafına ışık saçmakta ve insanın ritmini sürekli dalgalandırmakta ve değiştirmektedir. Tüketim toplumunda uyku çok önemli bir sorundur. İnsan uykudayken tüketemez ve dolayısıyla para harcayamaz. İnsanların sağlıklı bir şekilde uyumaları ekonomik sistemde sorun yaratmaktadır (Hari, 2023: 82). Sistem insanı uykudan mahrum bırakmaya zorunlu hâle gelmiştir. Neo-kapitalist sistem insanın yaşam biçimini değiştirmiştir ve yaşama biçiminin değişmesi insanın vücudunda da değişimleri meydana getirmektedir. Bu bağlamda yeteri kadar uyumama yapısal bir sonuçtur diyebiliriz.

Sonuç

İnsan için uykusuz bir yaşamın varlığı bugün için olası görünmemektedir. Günümüzde uyku zamanı sürekli azaltılmaya çalışılsa da uyku eyleminin hiçbir zaman ortadan kaldırılamayacağı aşikârdır. Sistem bu durumun karşısında uyku süresini sadece asgari düzeye indirebilecektir. Yapay yeniden düzenlemeler ya da yapılandırmalarla insan doğayı hâkimiyeti altına almaya devam etmektedir. Ancak insan doğayı hâkimiyet altına aldıkça, kendine de yabancılaşmaktadır. Başka bir deyişle insan doğadan koptukça kendini de dönüştürmekte ve özünden uzaklaşmaktadır. Uykusuzluk tüketim toplumunda sürekli tetikte olmanın, hareket hâlinde olmanın başka bir deyişle tüketim odaklı bir yaşamın sonucu olarak değerlendirilebilir.

Tüketim toplumunda insanlar tükettikleri ölçüde var olabilmektedirler. Tüketim nesnelere başka bir ifadeyle göstergelerin kendi aralarındaki hiyerarşik konumuna göre insanlar toplum içinde kimlik kazanmaktadır. İnsanlar kimliklerini sürekli eskinin yerine yeninin alması şeklinde değiştirmek zorundadır. İnsan sistem tarafından başta iletişim teknolojileri üzerinden olmak üzere sunulan seçeneklerden sürekli seçim yaparak tüketmeli ve kimlik oluşturmalıdır. İnsanlar yaşamlarını devam ettirmelerini sağlayan gerçek ihtiyaçları yerine psikolojik olarak ihtiyaç hissettikleri nesnelere tüketmeleri üzerinden yaşamlarını üretmektedirler. Bu durum bir zorunluluk olarak, iletişim teknolojileri kullanılarak sistem tarafından sağlanmaktadır çünkü tüketim yoluyla sistem kendini yeniden üretmektedir. Bu bağlamda uyku sistemin kendini sürekli olarak yeniden üretmesini sağlayan tüketime ara verilen bir zamanı ifade etmesi bakımından sistemle uyumlu değildir ve mümkün olan en kısa süreye çekilmeli hatta mümkünse yok edilmelidir. İnsanın tüketim yaparak eksikliklerini tamamlayamadığı ya da yeni kimliğini oluşturmak için tüketim yapmadığı ölü bir süreçtir. Eksik kalma, tamamlayamama ve sonucunda toplumda görünürlüğü kaybetme kaygısı insanı sürekli tüketmeye zorlarken, uyku süresini de en az zaman aralığına çekilmektedir. Sistem teknolojiyi kullanarak tüketimi hızlandırmakta ve yoğunlaştırmaktadır ve insanları daha fazla tüketmek için uykusuzluğa mahkûm etmektedir.

İnsan mümkün olduğunca az süre uyumalıdır ki tüketerek sistemi üretebilsin. Ancak uykunun en az sürece indirgenerek, insanın sistemle bütünleşmesi ve sistemin yeniden üretilmesi sağlanırken, insan düşünsel olarak da dönüştürmektedir. İnsanın tıpkı diğer nesnelere göstergeye dönüşerek tüketim düzeninde yerini alması gibi kendini de oluşturduğu kimlikler üzerinden göstergeye dönüştürmeli ve sürekli spotların altında kendini görünebilir, erişebilir ya da ulaşılabilir kılmalıdır. Ancak bu durum insanları uykusuz kalmaya zorlamaktadır ve yeteri düzeyde uyuyamamanın önemli bir sonucu olarak sürekli tedirgin ve endişe hâli tüketim toplumunda hâkim olmaktadır. Yeteri kadar uyuyamayan insan düşüncelerini toparlayamamaktadır ve sürekli yarı uykulu bir ruh hâlinde yaşamına devam etmektedir. Hafıza zayıflamakta, odaklanabilme kapasitesi giderek azalmaktadır. Bu durum olaylara farklı açılardan bakmayı ve yaratıcı olmayı engellemektedir ve yaşam yavanlaşmaktadır. Beynin kendini onarması için

gerekli olan zaman yok edilmektedir ve insan düşünürken zorlanmaktadır. İnsan olaylar arasında analitik bağlantı kuramamakta ve sürekli yüzeye hapsolarak derin düşünmeye geçememektedir. İnsan tüm kapasitesiyle tüketim yapmaya odaklanmıştır çünkü toplumda var olması, tüketim gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu amaçla uykusundan bile vazgeçmektedir. Ancak vazgeçerken kendi özünden de uzaklaşmakta ve düşünsel olarak uykusuzluğun bir sonucu olarak sınırlı hâle gelmektedir.

KAYNAKLAR

- ADORNO, T. W. (2003). "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken". (B.O. Doğan, Çev.). *Cogito Dergisi*, (36), 76-84.
- ADORNO, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi*. (N. Ünler, M. Tüzel ve E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- AGGER, B. (1991). "Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism: Their Sociological Relevance". *Annual Review of Sociology*, (17), 105-131.
- AKÇA, A. F. (2010). *Temel Hemşirelik Kavramlar, İlkeler, Uygulamalar*. İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık.
- ALGIN, D., AKDAĞ, G. ve ERDİNÇ, O.O. (2016). "Kaliteli Uyku ve Uyku Bozuklukları". *Osmangazi Tıp Dergisi* C.38, (1), 29-34.
- ALTMAN, N., G., IZCI-BALSERAK, B., SCHOPFER, E., JACKSON, N., RATTANAUMPAWAN, P., GEHRMAN, P. R., PATEL, N. P. ve GRANDNER, M. A. (2012). "Sleep Duration Versus Sleep Insufficiency as Predictors of Cardiometabolic Health Outcomes". *Sleep Medicine* C.13, (10), 1261-1270.
- BAUDRILLARD, J. (2017). *Tüketim Toplumu*. (N. Tural, F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUDRILLARD, J. (2020). *Nesneler Sistemi*. (O. Adanır, A. Favaro, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- BAUMAN, Z. (2012). *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- BAYHAN, M. (2022). "Tüketim Toplumunda Kimlik İnşası". *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi* C.3, (1), 47-57.
- BELK, R. W., BAHN, K. D. ve MAYER, R. N. (1982). "Developmental Recognition of Consumption Symbolism". *Journal of Consumer Research* C.9, (1), 4-17.
- BOCOCK, R. (2014). *Tüketim*. (İ. Kutluk, Çev.) Ankara: Dost Yayınları.
- BRAUNWALD E., FAUER, A.S. ve KASPER, D.L. (2001). *Harrison Textbook of Internal Medicine*. New York: McGraw Hill.
- CHANGEUX, J.P. ve RICOEUR, P. (2021). *Neden Nasıl Düşünürüz? Etik, İnsan Doğası ve Beyim Üzerine Bir Tartışma*. (İ. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- CHOKROVERTY, S. (2010). "Overview of Sleep & Sleep Disorders". *The Indian Journal of Medical Research*, (131), 126-140.
- CRARY, J. (2023). *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*. (N.Çatlı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇETİNOL, T. ve ÖZVURMAZ, S. (2018). "Hemşirelerde Uyku Kalitesi ve İlişkili Faktörler". *Medical Sciences* C.13, (4), 80-89.
- DUMAY, N. ve GASKEL, MG. (2007). "Sleep-associated Changes in the Mental Representation of Spoken Words". *Psychological Science* C.18, (1), 35-39.
- ERSOY, E. (2014): "Tüketim Aynasında "Göz"e Yansıyan Seyirlik Ve Sembolik Kimlikler". *İstanbul Journal of Sociological Studies*.
- FEATHERSTONE, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- GÖKÇAY, B. ve ARDA, B. (2013). "Tıp Tarihi Açısından Uyku ve Uyku Araştırmaları". *Lokman Hekim Journal C. 3, (1), 70-78.*
- GÖKDAĞ, R. (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Uyku Öncesi İçsel İletişim Konuları". *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C.4, (2), 32-43.*
- GREGORY, A. M. ve SADEH, A. (2016). "Annual Research Review: Sleep Problems in Childhood Psychiatric Disorders—A Review of the Latest Science". *Journal of Child Psychology and Psychiatry C.57, (3), 296-317.*
- HANCOCK, B. H. ve GARNER, R. (2015). "Erving Goffman: Theorizing the Self in the Age of Advanced Consumer Capitalism" *Journal for the Theory of Social Behaviour C.45, (2), 163-187.*
- HARI, J. (2023). *Çalınan Dikkat Neden Odaklanamıyoruz?.* (B.A. Aksoy, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- ILMONEN, K. (2011). *A Social and Economic Theory of Consumption.* Palgrave Macmillan.
- LOFT, M. ve CAMERON, L. (2014). "The importance of Sleep: Relationships Between Sleep Quality and Work Demands, the Prioritization of Sleep and Pre-sleep Arousal in Day-time Employees". *Work & Stress C.28, (3), 289-304.*
- LUYSTER, F. S., STROLLO, P. J., Jr, ZEE, P. C., WALSH, J. K. ve Boards of Directors of the American Academy of Sleep Medicine and the Sleep Research Society. (2012). "Sleep: A Health Imperative. Sleep" C.35, (6), 727-734. <https://doi.org/10.5665/sleep.1846>
- ÖZTÜRK, O. (2002) *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları.* Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- PATEL, S.R. ve HU, F.B.(2008). "Short Sleep Duration and Weight Gain: A Systematic Review". *Obesity, (16), 643-653.*
- PERRY, G. S., PATIL, S. P. ve PRESLEY-CANTRELL, L. R. (2013). "Raising Awareness of Sleep as a Healthy Behavior". *Preventing Chronic Disease, (10), 133.* <https://doi.org/10.5888/pcd10.130081>
- SALECL, R. (2023). *Kaygı Üzerine.* (B.E.Aksoy, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- SETIFFI, F. ve SETIFFI, F. (2014). "Becoming Consumers: Socialization into the World of Goods". *Italian Journal of Sociology of Education C.6, (3), 6-25.*
- ŞAHİN, L. ve AŞÇIOĞLU, M. (2013). "Uyku ve Uykunun Düzenlenmesi". *Sağlık Bilimleri Dergisi C.22, (1), 93-98.*
- TRIGG, A. B. (2001). "Veblen, Bourdieu, and Conspicuous Consumption". *Journal of Economic Issues C.35, (1), 99-115.*
- WALKER, M.P. (2008). "Sleep-dependent Memory Processing". *Harvard Review of Psychiatry C.16, (5), 287–298.*

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Yunus EKİM

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğt. Enst.
Arkeoloji Böl.
Doktora Öğrencisi

yunusekim@gmail.com

 0000-0003-2320-1043

Semih Yaşar ÇİZİKÇİ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Arkeoloji Böl.

semihyasarcizikci@gmail.com

 0000-0002-5906-7870

 10.56387/ahbvedebiyat.1502132

Gönderim Tarihi: 17.06.2024

Kabul Tarihi: 26.06.2024

Alıntı: EKİM, Y; ÇİZİKÇİ S. Y.
(2024) "Ankara Harhar Deresi
Erken Tunç Çağı II Dönemi
Mezarları". *AHBVÜ Edebiyat
Fakültesi Dergisi*, (10), 91-104.

ANKARA HARHAR DERESİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI II DÖNEMİ MEZARLARI

ÖZ: Ankara-Niğde Otoyol Projesi, ÇSED (Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme) çalışmalarında tespit edilen Harhar Deresi Yerleşimi Erken Tunç Çağı II zamansal sürecinde var olmuş kırsal nitelikler gösteren tek tabakalı bir yerleşimdir. Orta Anadolu'da özellikle de Ankara kültür bölgesi için önemli bir yerleşim alanıdır. Harhar Deresi'nde 2018-2019 yıllarında gerçekleştirilen kurtarma kazılarının* sonuçları hakkındaki ilk bilgileri ANO Projesi ÇSED (Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme) raporu kapsamında hazırlanan KMED (Kültürel Miras Etki Değerlendirme) çalışmaları ile öğrenmekteyiz. Bu çalışmanın konusunu yerleşim alanı içerisinde tespit edilen ve Erken Tunç Çağı II dönemine tarihlenebilir mezarlar oluşturmaktadır. Mezarların tipolojik ayrımları yapılarak Harhar Deresi insanının ölü gömme gelenekleri ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Erken Tunç Çağı, Mezar, Sanduka, Ölü Gömme Adetleri.

ANKARA HARHAR DERESİ EARLY BRONZE AGE II GRAVES

ABSTRACT: Harhar Deresi Settlement, identified within the scope of Ankara-Niğde Highway Project, ÇSED (Environmental and Social Impact Assessment) works, is a single-layer settlement with rural characteristics that existed during the Early Bronze Age II temporal period. It is an important settlement area in Central Anatolia, especially for the Ankara cultural region. We learn the earliest information about the results of the rescue excavations carried out in Harhar Deresi in 2018-2019 through the KMED (Cultural Heritage Impact Assessment) works prepared within the scope of the ANO Project ÇSED (Environmental and Social Impact Assessment) report. The Early Bronze Age II graves shared among the settlement findings are the subject of this article. By making typological distinctions of the graves, inferences have been made about the burial traditions and socio-economic structure of the Harhar Deresi people.

Keywords: Ankara, Early Bronze Age, Grave, Sarcophagus, Burial Customs.

(* Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 27.07.2018 gün ve 632501 sayılı yazısına uygun olarak kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.

İklimsel dalgalanmaların gerçek bir iklim değişikliği olarak değerlendirilebilmesi için ortalama durumda ve/veya değişkenliğinde sebebine bakılmaksızın uzun süre gerçekleşen değişiklikler (Palas, 2014: 75) olması gerekir. Harhar Deresi'nin de içinde yer aldığı Tuz Gölü kapalı havzasında, K.Kashima, Paleolimnolojik ve Paleoklimatolojik bir dizi çalışma yürütmüştür. Yapılan araştırmalarda Holosen'de göl seviyesinde önemli miktarda azalmaların olduğunu görmüştür. Kashima, buna bağlı oluşan teraslar üzerindeki alüvyal çökellerin stratigrafisini belirlemiş ve ana oluşum aşamalarını günümüzden yaklaşık 7000 - 5500 ve 2500 - 2000 yıl öncesine tarihleyebilmiştir. İki ana aşama arasında 4300 ve 3000 yıl öncesine tarihlenen birkaç küçük aşama da belirlenmiştir. Havzadaki su seviyelerindeki dalgalanmaların iklimsel bağlantıları kısmen açıklansa da tarihsel süreçte beşerî hareketliliğin somut yansımaları olan arkeolojik kalıntıların yayılımı Paleolimnolojik ve Paleoklimatolojik çalışmaları destekler niteliktedir. S. Omura'nın havza çevresinde yaptığı çalışmalarda tespit ettiği arkeolojik kalıntıların konumları, iklimsel kuraklığa bağlı değişen su seviyelerindeki dalgalanmalar neticesinde oluşan jeotarihler ile paralellik göstermektedir (Kashima, 2002:3-20) (Harita 3). S. Omura, Neolitik bulgulara sadece havzanın kenarlarındaki dağlık alanlara doğru rastlarken MÖ 5000'den sonrasına tarihlenen kalıntılara ise insanların kolayca su bulabildikleri yelpaze kenarları ve havzanın içlerinde rastlamıştır (Omura, 1997: 67-108; Omura, 1998:85-128). Havzadan elde edilen Paleolimnolojik ve Paleoklimatolojik veriler Harhar Deresi ölçeğine indirildiğinde yerleşimin tahmini terk edilmiş süreciyle günümüzden 4300 ve 3000 yıl öncesine tarihlenen ara aşama jeotarihleri büyük oranda örtüşmektedir. Ancak bu dalgalanmanın iklimsel nedenli bir kuraklık sonucu oluştuğu ve bu durumun yerleşime ne denli etki ettiği konusunda net bir veri bulunmamaktadır.

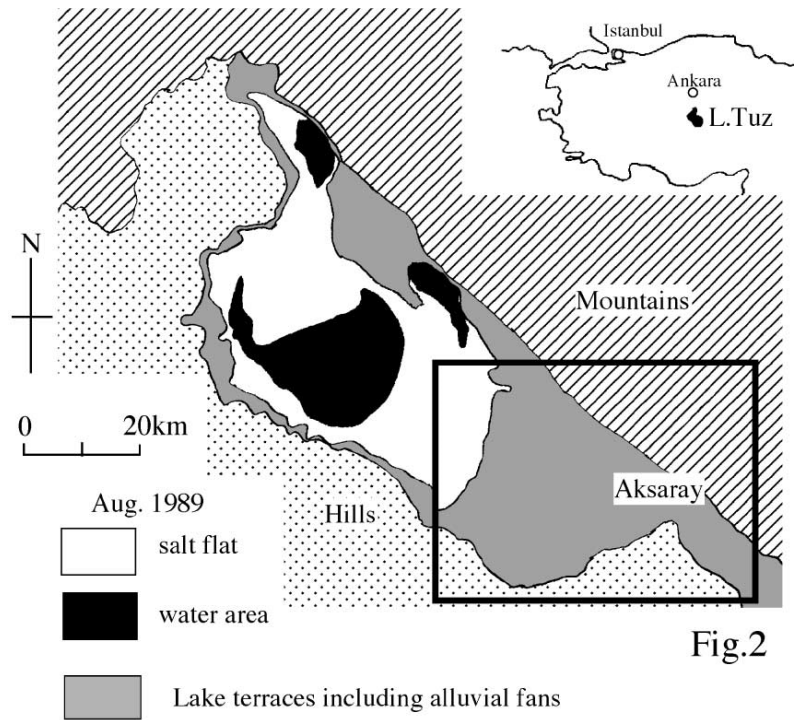

Fig.2

Harita 3: Kaoru Kashima'nın Tuz Gölü Havzasında Paleolimnolojik ve Paleoklimatolojik Çalışma Haritası

II. Stratigrafik ve Tarihsel Düzlemde Harhar Deresi Yerleşimi

Harhar Deresi Yerleşimi'nde gerçekleştirilen kurtarma kazılarında 26 adet 10x10 m. boyutlarında açmada ana toprak seviyesine kadar inilmiştir. Bu çalışmalarda Harhar Deresi'nde en az üç yenileme evresine sahip 47 adet depo yapısı niteliğinde mekân ortaya çıkartılmıştır. Yerleşimin genel mimari planı küçük ölçekli kırsal bir yerleşim dokusunu ortaya koymuştur. Birbirinden bağımsız düzende inşa edilmiş görece küçük mekânlar yerleşimin doğu bölümündeki saltaşı tabanlı geniş yapı etrafında gelişigüzel konumlandırılmıştır. Bu yapılar birbirine

yakın farklı zamanlarda çeşitli tamirat evrelerinde yenilenmiş ve bazılarında boyut değiştirerek girift şekilde tekrar inşa edilmiştir. Bazı yapıların içine depo amaçlı büyük ve orta boyutlu çömlükler duvar köşelerine yerleştirilmiştir.

Harhar Deresi'ndeki buluntu grupları içerisinde en yoğun malzeme seramik buluntulardır. Ele geçen tüm seramikler el yapımıdır. Baskın seramik grubunu kırmızı ve tonlarında astarlı, kahverengi hamurlu ve iyi ačkılı örnekler oluşturur. Kalın kırmızı astar, kapların yüzeylerinde çoğunlukla çatlamış şekilde görülmektedir. Bu el yapımı kırmızı astarlı seramikler, yayvan veya konik formlu basit çanaklar, dikey ilmek kulplu fincanlar, basit ağız kenarlı boyunsuz çömlükler gibi çeşitli formlarda karşımıza çıkmaktadır. El yapımı kırmızı astarlı seramikler, hamur, yüzey ve form özellikleri açısından, J. Mellaart ve D. French tarafından tanımlanan Konya Ovası malzemesiyle benzer niteliklere sahiptir (Mellaart 1963: 211; French 1969: 41).

Yerleşimde önemli bir buluntu grubu da bu çalışmanın konusunu oluşturan mezarlardır. Bu çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler sonucu yerleşimde tespit edilen dokuz adet mezarın dört farklı gömü tipi bulunduğu anlaşılmıştır. Söz konusu mezarlar yerleşimde depo yapılarının aralarına ve uygun boş alanlara yapılmıştır.

Orta Anadolu'da gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında kırsal özellikli yerleşimlere ait arkeolojik verilerin azalması (Çevik 2007: 134; Massa 2014: 109), araştırmacıları Erken Tunç II sonlarına doğru başlayan Erken Tunç III'te tamamlandığı düşünülen merkezileşme düşüncesine sevk etmiştir. Bu zamansal süreç içerisinde kırsal yerleşimler terk edilmiş, bölgesel merkezler ve yönetici elitler ortaya çıkmıştır (Bachhuber 2013: 298; Bachhuber 2015: 147). Bu süreçle birlikte uzak mesafe ticaret ağları oluşmaya başlamıştır (Efe, 2007: 60). Harhar Deresi'nin, Erken Tunç Çağı'nın son aşamasında (ETÇ III) gerçekleştiği düşünülen merkezileşme sürecine girmeden terk edildiği elde edilen veriler ışığında söylenebilir. Geçim ekonomisinin temellerinin tarıma dayandığı yerleşimdeki terk edilmiş sürecinin, Konya Ovası merkezli başlayan kurak iklim koşulları ve çevresel etkilerden (Efe, 2007: 60) kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

III. Harhar Deresi Mezarları

Mezarlar, antik toplumların sosyo-ekonomik yapılarının çözümlenmesinde önemli role sahiptirler. Mimari yapıları, yerleşim içerisindeki düzenleri, gömü şekilleri ve buluntuları ile ait olduğu toplumun inançları, dinsel ritüelleri ve sosyal statüleri hakkında önemli bilgiler verebilir. Korunmuş yapısal özellikleriyle göreceli karşılaştırmaya olanak sunar. Böylece yerleşimlerin tarihsel süreçlerinin çözümlenmesine katkı sunar. T. Özgüç'ün eski kültürlerin mezarlıkları üzerine yapmış olduğu araştırmalarda, bazı gömülerin evlerin içine, iki ev arasına, meydan veya sokaklara yapıldığından bahseder (Özgüç, 1948: 49, 62).

Harhar Deresi'nde açığa çıkarılan dokuz mezardan sekizi depo yapılarının aralarına yön birliği olmaksızın düzensiz biçimde yerleştirilmiştir. Mezarlardan sadece bir tanesi depo olarak nitelendirilen mekân içerisine yapılmıştır. Harhar Deresi Yerleşiminin pastoral mimari anlayışı, açığa çıkarılan mezar yapılarında da kendini göstermektedir. Yapısal anlamda tekdüze sade bir anlayış içerisinde oluşturulmuş mezarlara yapılan gömüler ise ortak bir gelenekle hocker biçiminde yapılmıştır. Bu gömü şekli erken dönemlerden beri bilinen doğum – ölüm döngüsü içerisinde doğal bir duruş biçimini sergiler. Anne karnında doğumu bekleyen cenin metaforuyla özdeşleştirilen, ölümlerin bir gün doğuşu beklemesi gibi öbür dünyada da doğacaklarına inanılması nedeniyle bükülmüş/cenin pozisyonu olan hocker tarzı gömü şeklinin uygulandığı kabul gören en yaygın düşüncelerdendir (Derin ve Özkan, 1999: 129-130).

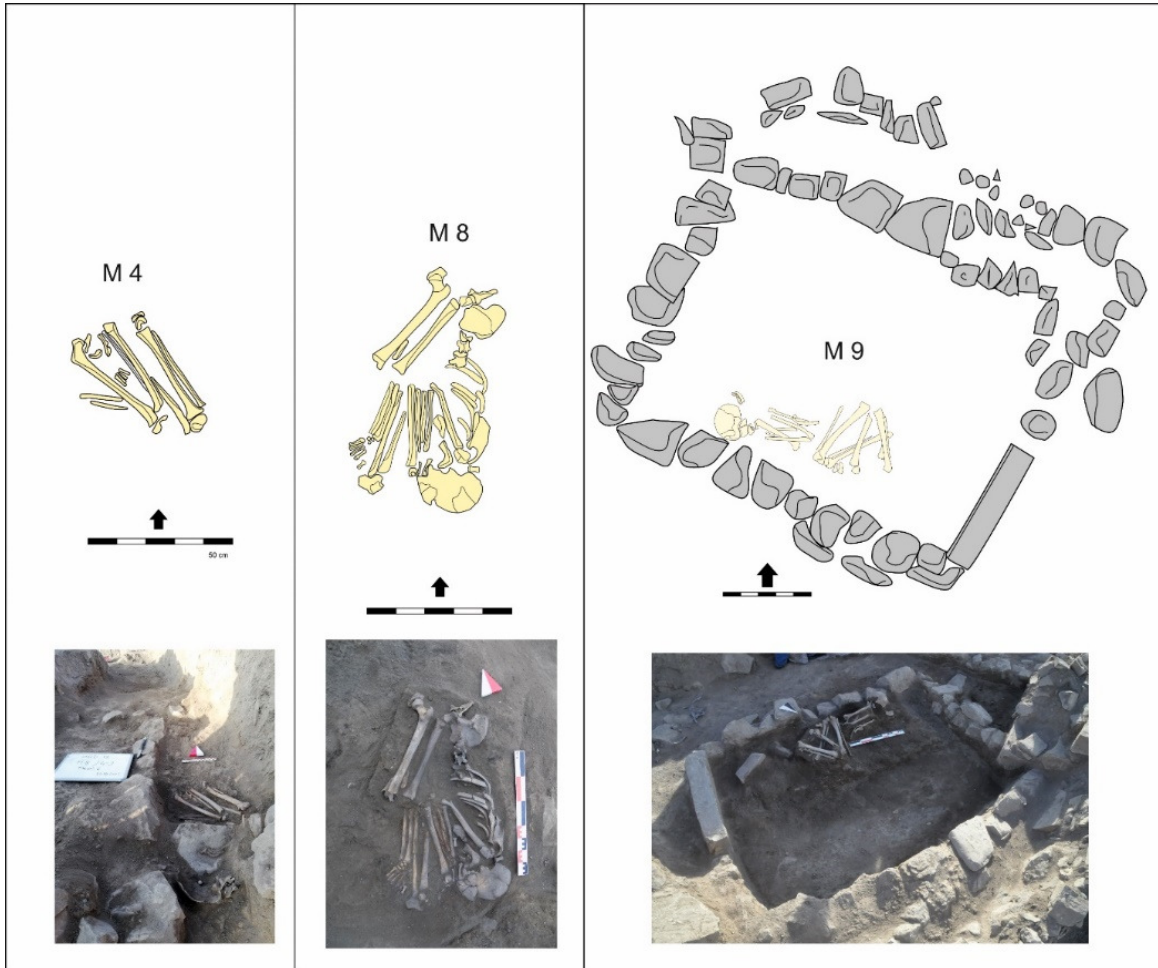
III. I. Mezar Tipleri

Yerleşimde bulunan dokuz mezar yapısından ikisi, kaba moloz taşlarla tek sıra halinde dörtgen planlı sandık mezar tipindedir. Bu mezar yapılarının diğerlerine oranla daha özenli yapıldığı söylenebilir. Mezarlardan üçü toprağa açılan basit bir çukur tabanına iri küp parçaları döşendikten sonra, gömünün yapılması ardından yine iri küp parçaları ile üzerinin kapatılmasıyla oluşturulmuştur. Üç mezar ise basit toprak mezar şeklinde yapılmışken bir adet bebek bireye ait gömü küp mezar şeklinde yapılmıştır. Çalışma kapsamında incelendiğinde toplamda

dört farklı tipolojide defin işlemi yapıldığı anlaşılmakta olup bu mezar tipolojilerinin özellikleri aşağıda belirtilmiştir.

III. I. I. Basit Toprak Mezarlar

Gömünün yapılacağı alana açılan basit bir çukurdan ibaret olan basit toprak mezarlar, basit bir biçime sahip olmasından dolayı Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı kültür bölgelerinin tümünde bilinmekle birlikte Anadolu'da en yaygın görülen mezar tipidir (Özgüç, 1948: 12-13). Coğrafi farklılıklara rağmen aynı zamansal süreçte ortaya çıkan bu mezar tipinin, yapımındaki basitlik nedeniyle varlığını uzun süre devam ettirdiği anlaşılmaktadır (Ensert 1995: 248). Harhar Deresi Yerleşimi'nde açığa çıkarılan mezarların 3'ü basit toprak mezar grubunda değerlendirilmiştir (Figür 1). Bu grupta değerlendirilen M 4 ve M 8 mezarları, yapı arasına gömülmüş durumdadır. Özellikle M 4 mezarına ait gömü, erken tamirat evresine ait bir duvar kalıntısı üzerine yapılmıştır. M 8 mezarı ise basit şekilde açılmış bir çukur içerisine nizami şekilde yapılmıştır. Bu grupta değerlendirilen diğer bir mezar olan M 9 mezarı, depo mekanının içerisine yapılmıştır. Mezarın bulunduğu yer itibarıyla etrafı moloz taşlarla çevrili bir mezar yapısı izlenimi verse de yapılan detaylı çalışmalar neticesinde mekânın gömü ile organik yapısal bağının olmadığı anlaşılmıştır. Gömünün yapıldığı depo mekânının mimari yapısı ile gömü ilişkisi kronolojik olarak değerlendirildiğinde mezarın, mekânın inşasının daha öncesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu grupta değerlendirilen üç mezarda tarihsel süreci tanımlayıcı herhangi bir somut kültür varlığına rastlanılmamıştır.

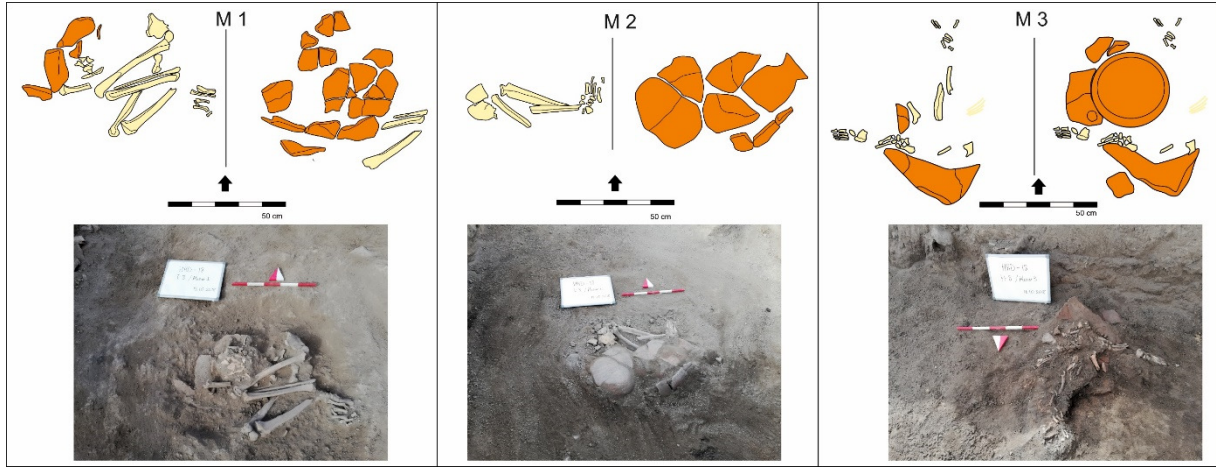

Figür 1: Basit Toprak Mezarlar

III. I. II. Seramik Parçaları ile Kaplı Mezarlar

Harhar Deresi Yerleşimi'nde açığa çıkarılan mezarların 3'ü seramik parçaları ile kaplı mezar grubunda değerlendirilmiştir. Bu grupta değerlendirilen M 1, M 2 ve M 3 mezarları, depo

yapıları arasına yapılmıştır (Figür 2). Mezarlar, toprağa açılan basit bir çukura iri küp parçaları döşenerek hocker biçimli gömünün yapılmasının ardından üzerlerinin tekrardan iri küp parçaları ile kapatılmasıyla oluşturulmuştur. Bu parçalar tek bir kaba ait olmayıp kullanım dışı kalmış küplerin parçalarından oluşmaktadır. Harhar Deresi toplumunun basit toprak gömülere nazaran ritüel anlamda daha çok ilgilendiği bu mezar tipi, topluluğun sosyo-ekonomik yapısının çözümlenmesine katkı sunabilir. Bu bağlamda hocker şeklinde yapılan bu gömülerin alt kısımlarını ve üzerlerinin iri seramik parçalarıyla kaplanması, toplumsal bir statünün somut bir yansıması sayılabilir. Bu grup içerisinde değerlendirilen M 3 mezarında in-situ olarak bulunan altın kulak tıkaçı bu kapsamda büyük önem taşımaktadır. Harhar Deresi'nin pastoral nitelikli toplumsal yapısı için Orta Anadolu Erken Tunç Çağı içerisinde genel kültürel sürecin neresinde olduğu hakkında göreceli olarak önemli bilgiler sunmaktadır.

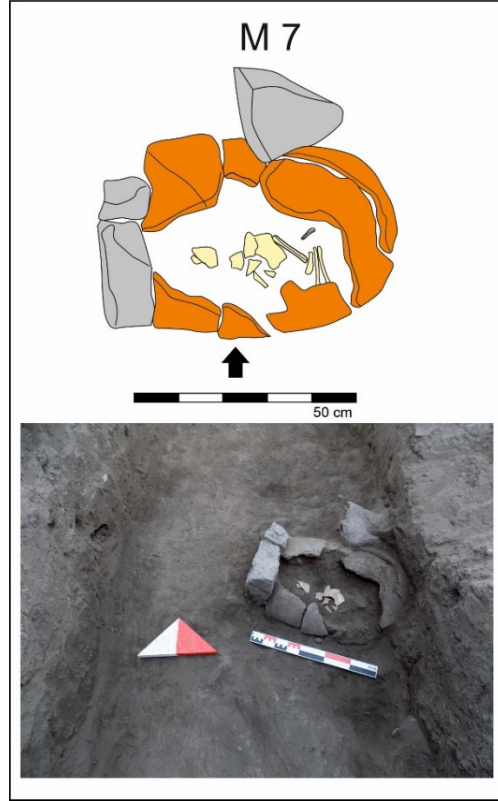

Figür 2: Seramik Parçaları ile Kaplı Mezarlar

III. I. III. Çömlek/Küp Mezar

Neolitik Dönem' den itibaren Anadolu'da görülen küp mezarlarda, ilk zamanlar iri mutfak kapları ve tahıl küpleri, sonrasında Erken Tunç Çağı'nda ölü gömme için özel olarak yapılmış, bazen de kırılmış, hasarlı küpler kullanılmıştır (Özgüç, 1948: 23). Daha küçük boyuttaki çömleklere ise daha çok çocuklar, bebekler gömülmüştür (Yıldırım ve Ediz, 2003:211-222). Çömleklerin ağız kısımları genellikle yassı sal taşlarıyla, bazıları çömleklerle veya ikinci bir küple kapatılmıştır (Türker vd. 2015:105-132).

Harhar Deresi Yerleşimi'nde açığa çıkarılan mezarlar içerisinde çömlek/küp mezar tek örnek (M 7) ile temsil edilmektedir (Figür 3). Çömleğin hem boyutları hem de içerisinden çıkarılan kemik parçalarından mezarın bir bebeğe ait olduğu anlaşılmıştır. Herhangi bir yapı ile fiziksel bağlantısı tespit edilemese de çömleğin ağzının defin işlemi sonrası taşla kapatılmış olması mezarın özenle yapıldığını göstermektedir. Erken dönemlerden itibaren yaygın bir kültürel geleneğin devamı sayılan bu tip çömlek mezarların Erken Tunç Çağı'nda tüm Anadolu coğrafyasında yoğun bir kullanımı söz konusudur (Özgüç 1948: 15). Ritüel ve inanç anlamında yerleşimdeki diğer mezar yapılarıyla ayrı düşünülmeyen çömlek mezar geleneği ait olduğu kültür coğrafyasının tarihsel sürecindeki genel mezar tipleri arasında yer almaktadır. Statüsel anlamda bu mezara bir önem yüklemenin somut veriler ışığında mümkün olmadığı, mezarın farklı tipolojide düzenlenmesinin tek nedeni olarak içerisine çocuk/bebek gömüsünün yapılmış olması önerilebilir.

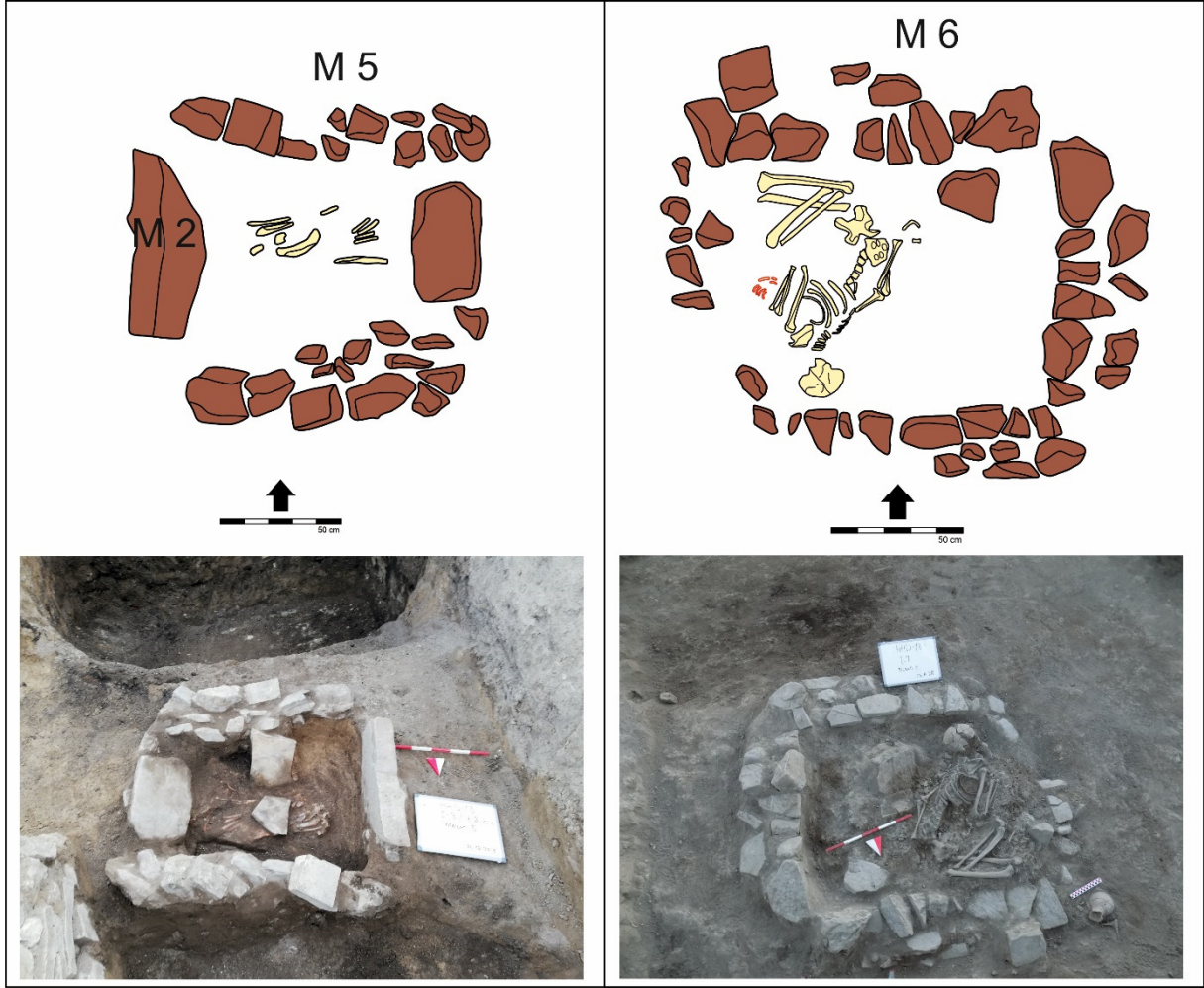
Figür 3: Çömlek/Küp Mezar

III. I. IV. Sandık Mezarlar

Sandık mezarların yapılmasının temel prensibi, ölünün çukur içine yatırılması ve etrafının taş ile çevrilerek mezarın yerinin kaybolmasını önlemektir. Genelde taş örgü kullanılarak yapılan sandık mezarlar Orta Anadolu'da yaygın bit tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Üst örtüsüne ait bir kanıt olmayan bu mezarlar T. Özgüç tarafından üstü açık bırakılan mezarlar olarak nitelendirilmiştir (Özgüç, 1948: 31).

Harhar Deresi Yerleşimi'nde açığa çıkarılan mezarların 2'si sandık mezar grubunda değerlendirilmiştir. Mezarların moloz taşlarla oluşturulmuş olması dikkat çekicidir. Bu grupta değerlendirilen M 5 ve M 6 mezarları, depo yapıları arasına yapılmıştır. M 5 mezarı, mimari yapılarda kullanılan moloz taşların özen gösterilmeden dörtgen planda bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu mezar yetişkin bir birey için dar (120x130 cm) olmasına karşın gömünün bükülerek yapılması, iskeletin büyük oranda tahrip olmasına da neden olmuştur. M 6 mezarı ise M 5 mezarına oranla daha özenli bir şekilde inşa edilmiştir. Gömü ritüelleri açısından M 6 mezarı, içerisindeki çift gömüsüyle diğer mezarlardan ayrılmaktadır. Yine moloz taşlar kullanılarak inşa edilen bu mezarda hocker biçiminde kadın erişkin bir birey ve kucağında yeni doğmuş bir bebeğe ait gömüler bulunmuştur (Figür 4). Benzer şekilde Alişar'daki sandık mezarda, genç bir kız birey ve bir bebeğe ait iki iskelet bulunmuştur (Özgüç 1948, 67). Ahlatlıbel ve Resuloğlu'nda sandık mezarda iki iskelet bulunması bu dönem için yoğun olmasa da bu tip mezarlarda çift gömünün yapıldığını göstermesi açısından önemlidir (Kökten vd. 1945: 385). Kalıcı bir yerleşim özelliği göstermeyen, yakındaki büyük bir yerleşimin istasyonu ya da depo alanı konumundaki Harhar Deresi'nde açığa çıkarılan sandık mezarlar, toplumun hem dinsel hem de sosyal anlamda çözümlenmesi açısından önemlidir. Pastoral nitelikli sosyal yapıda Orta Anadolu Erken Tunç Çağı içerisinde genel kültürel süreci içerisinde toplumun doğurganlık döngüsüne önem verdiği söylenebilir.

Figür 4: Moloz Taşlarla Oluşturulmuş Sandık Mezarlar

III. II. Mezar Buluntuları

Anadolu'da prehistorik dönemlerden itibaren mezarlara eşya konulması geleneği bulunmaktadır (Özgüç 1948, 77-78). Ancak büyük bir merkeze bağlı tam zamanlı olmayan mevsimlik yapıyla kırsal özellik gösteren yerleşimin mezarları, buluntu açısından oldukça fakirdir. Orta Anadolu Erken Tunç Çağı içerisinde kendisine genel ritüel ve gömü biçimleri içerisinde yer bulan Harhar Deresi, mezar buluntularına sadece M 3 ve M 6 mezarlarında rastlanılmıştır. Mezarların inşasında genel gömü geleneklerine bağlı kalınsa da alanın genel yapısının mevsimlik ya da sürekli yaşanan bir alan olmaması mezarların buluntu açısından fakir olmasının en önemli nedeni olarak açıklanabilir.

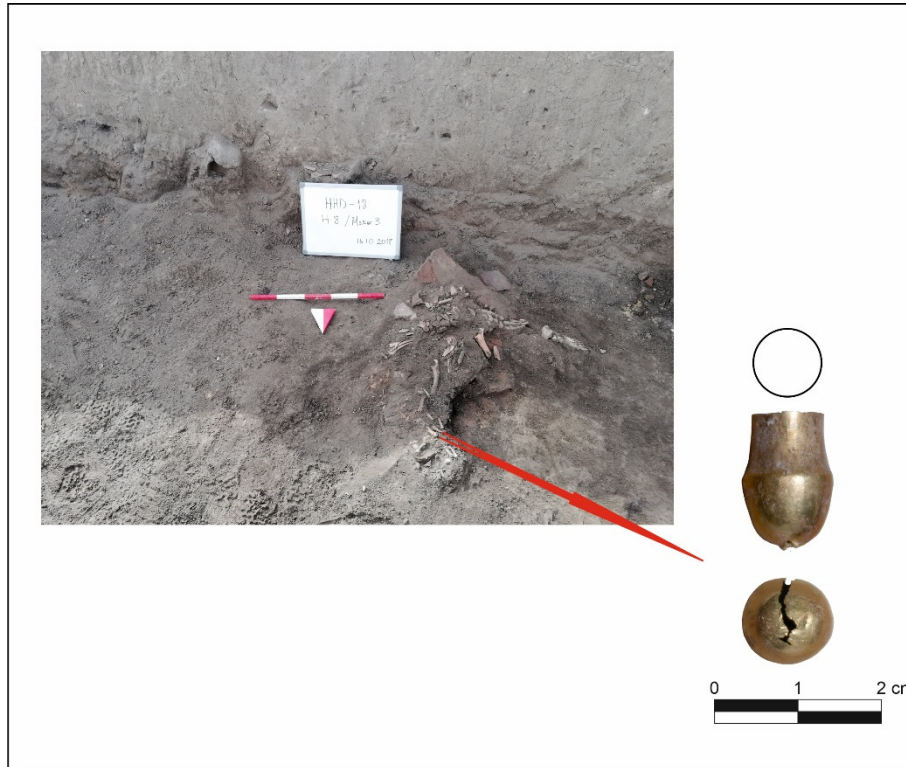
M3 Mezarında insitu halde bulunan kulak tıkacı, ince altın levhanın çekiçlenerek dövülmesiyle şekillendirilmiş; silindirik boyunlu, konik gövdeli ve sivri dipli yapıdadır. İnce işçilik ve teknolojik bir birikim isteyen altın levhanın kulak tıkacına dönüştürülmesi, Harhar Deresi'nin genel pastoral özellikleri ve buluntu grupları düşünüldüğünde dışarıdan ithal edilmiş olan tek buluntu örneğidir (Figür 5).

Anadolu'da taş, kemik (Koşay 1951:48, Al. d. 168, Lev. CVII, Res. 5) ve metalden yapılmış değişik malzeme gruplarından yapılan kulak tıkacıları Neolitik Dönem'den itibaren bilinmektedir (Duru 1972: 127). Metalden yapılmış ilk örneğine ise Karataş- Semayük'te (Mellink 1974: 355, Fig. 10) rastlanır. Erken Tunç Çağı'na tarihlenen (Warner 1994: 169) bu örnek, altın kulak tıkacılarının insitu olarak bulunan en erken örneğidir. Tam olarak niçin kullanıldığı anla-

şilamayan kulak tıkaçlarının gömü gelenekleri açısından dinsel boyutunun olduğu tartışılmazdır. Harhar Deresi'nde bulunan altın kulak tıkaçı da insitu olarak mezardan ve iskeletin baş kısmına yakın bir alanda bulunmuştur.

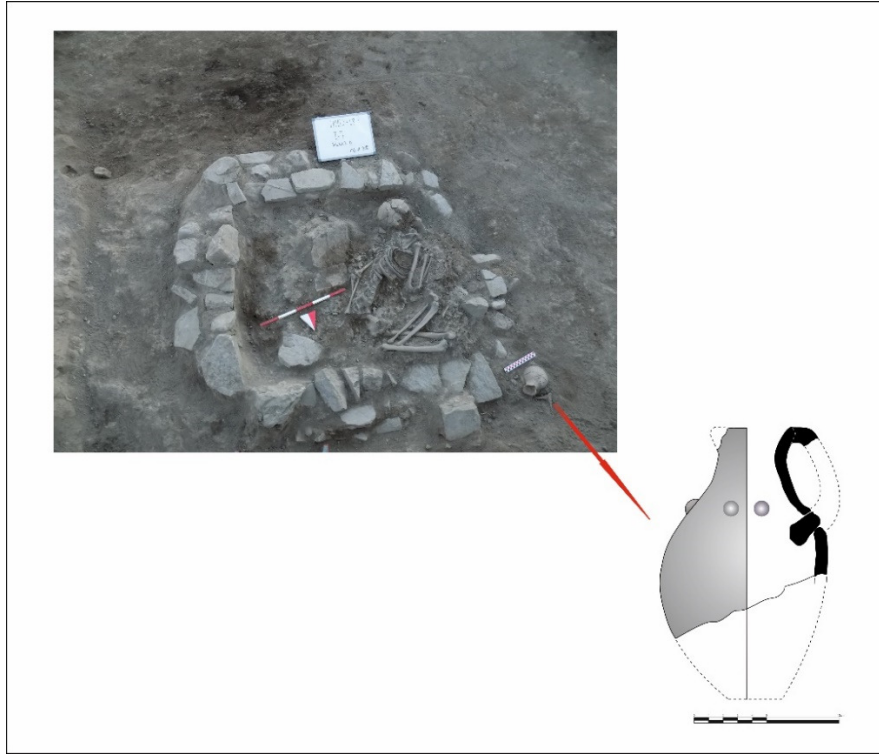
İşlevsel olarak benzer olduğu düşünülen kulak tıkaçlarının farklı tipolojilerde örneklerine Elmalı-Karataş Mezarlığı (Mellink 1969a: Pl. 74, Fig. 16; Bingöl 1999: 219, Kat. No. 243), Bademağacı (Duru 1997: 793; Duru ve Umurtak 2008: 177, Res. 354), Eski Balıkhane (Mitten ve Yüğrün, 1971: Fig. 7a-b), Gavurtepe (Meriç 1993: 356, 361, Res. 4), Ovabayındır (Duru 1972: Res. 12), Yortan (Duru 1972, Res. 13-15), Demircihöyük Sarıket Mezarlığı (Seeher 2000, 100, Abb. 36, G. 295, b; G. 295, c; G. 295, d, Taf. 19, 11), Karayavşan (Duru 1972, Res. 6-7), Koçumbeli (Mellink 1966, s. 148; Duru 1972, Res. 8; Tuna ve Akyürek-Vardar 1994: 9; Bertram 2008: 80, Fig. 1. 2), Alaca Höyük (Arık 1937, Lev. CLXXIX, Al. 317- 318; Koşay 1951: 74, L.11, Lev. CXCIX, Res. 3) ve Maşathöyük'te (Koşay 1951: 48, Al. d. 168, Lev. CVII, Res. 5) rastlanır. Ayrıca Sadberk Hanım Müzesi (Mitten ve Yüğrüm 1971:194, dn. 3; Anlağan 1990: 67, Lev. 49, Res. 12) koleksiyonunda da benzer kulak tıkaçları bulunmaktadır. Geniş bir coğrafya yayılmış olan bu geleneksel ve dinsel objenin çoğunlukla aynı şekilde mezarlarda bulunması kültürel etkileşimi göstermektedir. En erken tarihli Güney Batı Anadolu örnekleri Erken Tunç Çağı I' e tarihlenirken Batı Anadolu örnekleri Erken Tunç Çağı II' ye, Orta Anadolu örnekleri ise Erken Tunç Çağı II-III' e tarihlenmektedir. Kulak tıkaçları İç Batı Anadolu'dan Ankara çevresine buradan da Hatti Kültür Bölgesi'ne kadar geniş bir yayılım alanına sahiptir (Yılmaz 2009:387).

Figür 5: M3 Mezarı Buluntusu

M6 mezarının insitu buluntusu olmasa da mezarın hemen dışında bulunması, bu kap parçasının mezar buluntusu olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Testi formundaki elde şekillendirilmiş bu kap parçası uzun oval gövdeli, ağızdan omuza bağlanan tek dikey kulplu, dışa çekik basit ağız kenarlı, uzun dar boyunlu ve düz yuvarlak ağız kenarlıdır. Omuz üzerinde dekoratif amaçla yapılmış yan yana iki adet kabara bezeme bulunmaktadır. Dış ve iç yüzey kırmızı (DYR, İYR: 10 R 4/4) kalın astarlı ve iyi kalitede perdahlıdır. Hamuru yoğun bitkisel katkı, şamot, taş ve taşçık, orta yoğunlukta mika katkılıdır. Kahverengi (7.5 YR 5/4) renkte hamuru, orta kalitede pişirilmiştir. Kulp ve gövdenin alt kısmı eksik olarak bulunmuştur. Bu eksiklik ritüel anlamında bilerek yapılan bir eksiklik olabileceği gibi mezarla ilgisi olmayan kul-

lanım dışı kalmış bir kabın atık bir parçası olması da mümkündür. Ancak göreceli karşılaştırma genel tipolojiden ziyade yüzeysel ve hamursal özellikleri Erken Tunç Çağının genel özelliklerini yansıttığı için alanın genel malzeme yapısıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir (Figür 6).

Figür 6: M6 Mezarı Buluntusu

III. III. Ölü Gömme Adetleri

Pastoral yerleşim modeline sahip Harhar Deresi'nde ölü gömme adetleri ile yerleşimdeki sosyo ekonomik yapı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Mezarların yerleşim içerisindeki düzenleri, gömü şekilleri, toplumun inançları, dinsel ritüelleri ve sosyal statüleri hakkında toplum yapısının yorumlanmasında önemli bilgiler vermektedir. Mezarlarda tespit edilmiş kafataslarına göre bazı mezarların kuzey-batı bazılarının ise doğu-batı yönlerinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla mezarlar arasında yön birliği saptanamamıştır. Harhar Deresi mezarlarında yapılan gömü şekilleri genel ritüellerle birbirine bağlı olsa detaylı olarak incelendiğinde mezarlar ayrıştırılabilir. Yerleşimdeki mezarlarda görülen gömü geleneklerine atfedilebilecek tek ortak özellik, erken dönemlerden beri biline gelen hocker tekniğinde yapılmış gömüler olmalarıdır. Anne karnındaki duruşu ve doğuşun sembolü sayılan bu gömü biçimi tüm mezarlarda istinasız kullanılmıştır. Mezarların sayısal olarak az olmasına karşın tipolojik olarak üçer ve ikişer olarak gruplandırılmış olması bile Harhar Deresi insanı için ölü gömme geleneklerinin varlığından söz etmemizi sağlar. Ancak ölü gömme geleneklerine ait az da olsa bu kanıtlar toplumun geneli hakkında çıkarım yapmaya yeterli değildir. Ancak merkez yerleşim sayılabilecek Sofular Höyük'te yapılacak arkeolojik çalışmalar Harhar Deresi insanların ölü gömme adetleri ve dinsel ritüelleri hakkındaki bilgiler edinmemizi sağlayacaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kırsal özelliklerin ön planda olduğu mevsimlik tarımsal kontrolün yapıldığı istasyon/depo yerleşimi Harhar Deresi'nde işgücünün önemi ve zaman faktörünün etkin gücü mezar yapılarının inşasında ve farklılaşmasındaki en önemli etken olarak yorumlanabilir. Harhar Deresinde yapılan çalışmalar neticesinde 9 mezar tespit edilmiş olup bunlar dört ayrı tipolojide incelenmiştir. Basit toprak mezarlar (M4, 8, 9), bireyin gömüleceği genişlikte açılmış kabaca oval görünümüne basitçe açılmış çukurlardır. Defin işlemi sırasında açılan çukurlar basitçe tesviye

edilmiş, kenarına veya alt kısma herhangi bir işlem uygulanmamıştır. Mezar alanı kapatılırken ana toprak kullanılmış olup herhangi bir materyal ile kapatılma yoluna gidilmemiştir. Çömlek/Küp mezara ait tek örnek bir bebek mezarına aittir (M7). Mezar özenle hazırlanmış, definin gerçekleştirildiği çömlek/küp'ün ağız orta boy iki parçadan oluşturulmuş taş ile örtülmüştür. Bir diğer mezar tipolojisinde ise her iki mezar anlayışının birleşimi görülmektedir. Bireyin gömüleceği genişliğe açılan çukurlar ve açılan çukura uyumlu seramikler yerleştirilmekte ve bu seramiklerin hemen üzerine birey yatırılmaktadır. Kalan seramik parçaları da bireyin üstüne örtülerek bir nevi çömlek/küp mezar uygulaması yapılmaktadır (M1, 2, 3). Harhar Deresi'nde tespit edilmiş son mezar tipi ise sandık mezarlarıdır. Sandık mezarların biri oldukça özenli yapılmasına (M5) karşın diğer mezar ise belirli bir hat boyunca yerleştirilmiş irili ufaklı taşlardan oluşmaktadır (M6). Özensiz hazırlanan ikinci mezarda Harhar Deresi'nde diğer mezarlarda saptamadığımız çift gömü uygulaması tespit edilmiştir.

Mezarlardaki gömülerin hemen hepsi hocker ya da bükük biçiminde yapılmış olmasına karşın birçoğu özensiz olarak basit bir gömü biçimine sahiptir. İnşasına nispeten daha çok zaman harcanan çömlek/küp mezarların, seramik parçaları ile kaplı mezarların ve moloz taşlarla oluşturulmuş sandık mezarların ise daha zengin kişilere yapıldığı düşünülebilir. Yine de bu kişilerin merkez yerleşime taşınmayarak burada gömülmeleri ise zaman ve işgücü kavramlarıyla açıklanabilir. Bebek bireyin gömüldüğü çömlek/küp mezar (M 7) örneğinin diğer gömülerden farklı olması ise toplumsal yapı içerisinde bebeklere verilen önemden kaynaklı olabilir. Soyun devamlılığı ve doğurganlığın birer sembolü olan aynı zamanda doğumun beklendiği anne karnının metaforu olan çömlekler bu bakımdan önemlidir. M 5 sandık tipindeki mezarda erişkin bir kadın bireye ait iskeletin kucağında yine bebek bireye ait iskeletin bulunması toplum içerisinde bebek gömülere ayrı bir önem gösterildiğini yansıtmaktadır. Yerleşimin yayılımı, depo yapılarının yoğunluğu ve günlük kullanıma ait çok sayıda kap bulunmasına karşın yerleşimde sadece 9 adet mezar yapısına rastlanılmıştır. Bu da Harhar Deresi insanının ölümlerini zorunlu olmadıkça bu alana gömmediği, büyük olasılıkla merkez yerleşime taşıdıklarını yansıtmaktadır. Yerleşimde açığa çıkarılan mezarlardan sadece ikisinde mezar hediyesine rastlanılması, mezarların genel anlamdaki basitliği, ölü gömme adetleri açısından son derece zayıf uygulamaların tespit edilmesi, burada ölen bireylerin merkez konumundaki yerleşime taşınmadıklarını ve bu alana zorunlu olarak defnedildiklerini düşündürmektedir.

Bir yerleşimdeki mezarların yerleşim içindeki dağılımı ve mezar tipolojileri toplumsal yapının anlaşılması hakkında somut ipuçları sağlayabilir. Mezarlar, yok olmuş bir toplumun ölü kültürü ve dinsel ritüellerini anlamak için de önemli buluntu grubunu oluşturur. Mezarların bulunduğu çevrenin malzemelerinin kullanımı o dönemdeki insanların yerleşim tercihleri ve çevre ile olan etkileşimleri hakkında fikir verir. Tüm bu unsurlar, Harhar Deresi'ne indirildiğinde yerleşimin pastoral niteliklere sahip tarımsal bir istasyon, bir depo alanı olduğunu unutmamak gerekir. Yaklaşık olarak 50x50 m. boyutlarında bir yayılım alanına sahip, tüm depo yapıları ve yaşam alanlarıyla ortaya çıkarılan Harhar Deresi'nde mezar sayısının sadece 9 olması yerleşimdeki insan hareketliliğiyle ters orantılıdır. Mezar yapılarından toplumsal yapı hakkında net veriler elde edilemese de alanda bulunan çok miktarda aynı tip ve boyutlardaki kaplardan sınıfsal bir ayırımın olmadığı da söylenebilir.

Harhar Deresi Arkeolojik Alanı tamamen kırsal özellikler gösteren mimari yapılarında çeşitli tamirat evreleri bulunan tek tabakalı bir yerleşimdir. Yerleşimden elde edilen tüm bulgular, 3 km kuzeybatısında yer alan Sofular Höyük'ün ana merkez olduğu ve burasının bir istasyon konumunda olduğunu doğrular niteliktedir. Erken Tunç Çağı II'nin zamansal sürecinde kurulup terk edilmiş yerleşimde açığa çıkarılan depo yapıları, merkezi yerleşim adına zengin tarımsal alanların kontrolü ve üretimin devamlılığı adına böyle bir yerleşimin oluşturulduğunu yansıtmaktadır. Mezarlardan ele geçen mezar armağanları yerleşimin dönemini belirlemesi için oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bunların başında iki adet mezarda tespit edilmiş mezar armağanı yerleşim genelinde açığa çıkarılan mimari yapıları, küçük buluntuları ve özellikle seramik buluntuları destekler niteliktedir. Bu çerçevede Harhar Deresi Orta Anadolu'da Erken Tunç Çağı II (MÖ 2700-2400) içerisinde ortaya çıkıp yine aynı süreç içerisinde yok olmuş, tamamen kırsal nitelikte bir yerleşim olarak yer bulmaktadır.

KAYNAKLAR

- ANLAĞAN, Ç. (1990). "Sadberk Hanım Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Eski Tunç Çağı Eseri", *X. Türk Tarih Kongresi*, C. I, 65- 70.
- ARIK, R. O. (1937). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı, 1935'teki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara.
- BACHHUBER, C. (2013). "James Mellaart and the Luwians. A Culture– (Pre)history", A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich (eds.), *Luwian Identities: culture, language and religion between Anatolia and the Aegean*, Leiden : 279–304.
- BACHHUBER, C. (2015). "The Anatolian Context of Philia Material Culture on Cyprus", A. B. Knapp, P. van Dommelen (eds.) *The Cambridge Prehistory of the Bronze-Iron Age Mediterranean*, Cambridge 139-156.
- BERTRAM, J. (2008). "Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Koçumbeli – Zur Neubewertung der Ankara-Gruppe. Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Koçumbeli – Ankara Çevresine Ait Bazı Buluntu Topluluklarının Yeniden Değerlendirilmesi.", *TÜBA-AR*, 11 73-84
- BİNGÖL, F. R. I. (1999). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Antik Takılar*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara
- BİNGÖL, I. (1999). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Antik Takılar*. Ankara.
- ÇETİN, A. R. (1985). İç Anadolu'nun Vejesyonu ve Ekolojisi, Türkiye Vejetasyonu:1, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları 7/ Fen-Edebiyat Yayınları 1,
- COŞKUN KARACADAĞ, H. (2011). *Kulu-Konya/Ankara Florası*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- DERİN, Z. VE ÖZKAN, T. (1999). "Ulucak Höyük Mezarlığı", *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildiriler*, İzmir, 113-130.
- DURU, R. (1972). "Anadolu'da Bulunmuş Altın Kulak Tıkaçları" *Bellekten XXXVI* 123–135.
- DURU, R. (1997). "Bademağacı Kazıları 1995 ve 1996 Yılları Çalışma Raporu" *Bellekten*, 61(232) 709-730.
- DURU, R., ve UMURTAĞ, G. (2008). "Bademağacı Kazıları 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu" *Bellekten*, 72(263), 193-250.
- EFE, T. (2007). "The Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy : The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolian", *Anatolian Studies* 57, 47-64.
- ENSERT, H. K. (1995). *Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi: Ankara.
- FRENCH D. H. (1969). *Anatolia and Aegean In The Third Millenium*, Doktora Tezi, Cambridge.
- KASHİMA, K. (2002). "Environmental And Climatic Changes During The Last 20,000 Years At Lake Tuz, Central Turkey", *Catena* 48 3-20.
- KOŞAY, H. Z. (1951). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937– 1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara.
- KOŞAY, H.Z. (1951) *Alaca Höyük Kazısı* Ankara.
- KÖKTEN, K., ÖZGÜÇ, N., ÖZGÜÇ, T., (1945). "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bellekten IX/35*, 361-400.
- Med – Checklist, <http://ww2.bgbm.org/mcl/query.asp> (2024).
- MELLAART, J. (1963). "Early Cultures of the South Anatolian Plateau II: The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain", *Anat. St* 13 199-236.
- MELLINK, M. J. (1966). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology* 70: 139-159.
- MELLINK, M. J. (1969a). "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968". *American Journal of Archaeology* 73: 319–331.

- MELLINK, M. J. (1974). "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia", *American Journal of Archaeology* 78 351-359.
- MERİÇ, R. (1993). "1991 Yılı Alaşehir Kazısı". *14. Kazı Sonuçları Toplantısı II*. Ankara 355-363.
- MITTEN, D.G. and YÜĞRÜM, G., (1971), "The Gygean Lake, 1969: Eski Balıkhane, Preliminary Report", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 75, 191- 195.
- OMURA, S. (1994). "1993Yılında İç Anadolu'da Yürütülen Yüze Araştırmaları" *12. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 215-244.
- OMURA, S. (1997). "A Preliminary Report On The Archaeological Survey in Central Anatolia 1996", *Anatolian Archaeological Studies* 6, 67–108.
- OMURA, S. (1998). "A preliminary report on the archaeological survey in central Anatolia 1997", *Anatolian Archaeological Studies* 7, 85–128.
- ÖZGÜÇ, T. (1948). *Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*: Ankara.
- PALAS, S. (2014) "Paleoiklim Nedenleri ve Araştırma Yöntemleri" *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni* S 18, Sayfa 75-88.
- REGIO (2018). *Ankara-Niğde Otoyolu Projesi Kültürel Miras Etki Değerlendirme Raporu*, REGIO Cultural Heritage Management.
- SEEHER, J. (2000). "Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük–Sarıket". *İstanbul Forschungen* 44. Tübingen.
- TUNA, N. ve AKYÜREK- VARDAR, N. A., (1994). *Odtü Müzesi, (Broşür)* Ankara.
- TÜRKER, A., ÖZDEMİR, C., BOZKURT, D., (2015). "Orta Karadeniz Bölgesi Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Geleneklerine Bir Bakış", *5. Çorum K.A. S.*, 105-132.
- von der OSTEN, H. H. (1929). "Explorations in Central Anatolia, 1926" *The University of Chicago. Oriental Institute Publications*, Volume V. Researches in Anatolia - Volume I. Chicago, University Press,.
- von der OSTEN, H. H. and Krogman W. M. (1937). "The Alishar Hüyük, Part III: Seasons of 1930-32", *Oriental Institute Publications* 30. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago.
- WARNER, J. L. (1994). *Elmalı-Karataş II, The Early Bronze Age Village of Karataş*. Bryn Mawr College Archaeological Monographs. Bryn Mawr.
- YAZICI, H. (2002). *İç Anadolu Bölgesi Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- YILDIRIM, T. VE EDİZ, İ., (2006). "2005 Yılı Resuloğlu Mezarlık Kazıları", *XXVIII. K. S. T.*, C II, 211-222.
- YILMAZ, D. (2009) *M.Ö. III. Binde Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri*, Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi) Anabilim Dalı
- Med – Checklist, <http://ww2.bgbm.org/mcl/query.asp> (Erişim tarihi: 16.06.2024).
- ÜNAL, A. (1988). "The Role of Magic in the Ancient Anatolian Religions According to the Cuneiform Texts from Bogazköy-Hattusa" (Ed. H.I.H. Prince Takahito Mikasa), *Essays on Anatolian Studies in the Second Millennium B.C.*, BMECCJ 3, 52-85
- ÜNAL, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %60, İkinci Yazar %40.

ETİK KOMİTE ONAYI: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 27.07.2018 gün ve 632501 sayılı yazısına uygun olarak kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İNCELEME MAKALESİ

Elif YILMAZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğt. Enst.
Batı Dilleri ve Edebiyatları Böl.
Doktora Öğrencisi

elfylmz15@gmail.com

 0000-0001-6483-4176

Doç. Dr.
Nazlı GÜNDÜZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Batı Dilleri ve Edebiyatları Böl.

nazli.gunduz@hbv.edu.tr

 0000-0001-8728-0372

 10.56387/ahbvedebiyat.1473746

Gönderim Tarihi: 25.04.2024

Kabul Tarihi: 28.06.2024

Alıntı: YILMAZ, E.; GÜNDÜZ N.
(2024) "Apocalyptic Dystopian
Future in *The Time Machine* By H.
G. Wells". *AHBVÜ Edebiyat
Fakültesi Dergisi*, (10), 105-114.

APOCALYPTIC DYSTOPIAN FUTURE IN *THE TIME MACHINE* BY H. G. WELLS

ABSTRACT: This study analyzes *The Time Machine* (1895) by H.G. Wells as a work of dystopian genre, demonstrating its significance in exploring dystopian narratives and Wells' predictions on a possible apocalyptic future. Dystopian works serve both as a warning against the danger awaiting the current societal order in the future and a criticism of the present order. In this regard, Wells' work acts as a key example of the dystopian genre and illustrates an apocalyptic world in which the society is divided into two different groups called the Eloi and Morlocks. The novel describes the Eloi as a community who live above the ground and maintain a simple life. On the contrary, the Morlocks live under the ground, having a darker existence. Through this differentiation, Wells underscores conflicts in the current societal order such as class division, rapidly growing technology, and the unrestrained social progress. Even though the setting of the story is in the far away future, Wells in this work successfully portrays the struggles of his own time and warns his readers against the possible paths these struggles might take them in the future. The Time Traveller travels through time, to an apocalyptic future and witnesses the possibilities which the conflicts in his own society might cause in the future firsthand. Consequently, Wells' work serves not only as a story about the future but also as a warning against the current trends in society such as technological developments and the destruction of environment. Therefore, Wells' work encourages readers to critically approach the present order of the society by portraying the probable dystopia that is awaiting them. Hence, what makes *The Time Machine* an important example of the dystopian genre is the fact that it serves as a warning to make a change and to reestablish balance in the present society. This study argues that Wells' *The Time Machine* portrays an apocalyptic dystopia which warns against the possible conflicts that might be caused by the workings of the present, underscoring the consequences of societal and technological divides. Consequently, Wells' work emphasizes on the need for societal change and balance to prevent a dystopian future.

Keywords: Dystopia, Apocalyptic, Social Order, Time Travel, Technology.

H. G. WELLS'İN ZAMAN MAKİNESİNDE DİSTOPİK KIYAMET GELECEĞİ

ÖZ: Bu çalışma, H.G. Wells'in *Zaman Makinesi* (1895) adlı eserini distopik bir tür olarak analiz ederek, distopik anlatıları keşfetmedeki önemini ve Wells'in olası bir apokaliptik gelecek hakkındaki öngörülerini göstermektedir. Distopik eserler, hem mevcut toplumsal düzenin gelecekte karşılaşılabileceği tehlikelere karşı bir uyarı hem de mevcut düzenin bir eleştiri işlevi görür. Bu bağlamda, Wells'in eseri distopik türün önemli bir örneğidir. *Zaman Makinesi* toplumun Eloi ve Morlocklar olarak adlandırılan iki farklı gruba bölündüğü apokaliptik bir dünyayı tasvir eder. Roman, Eloi'yi basit bir yaşam sürdüren ve yer üstünde yaşayan bir topluluk olarak tanımlar. Buna karşılık, Morlocklar yeraltında yaşayan, daha karanlık bir varoluş sürdüren bir topluluktur. Bu farklılaşma aracılığıyla Wells, sınıf bölünmesi, hızla büyüyen teknoloji ve sınırsız toplumsal ilerleme gibi mevcut toplumsal düzenin çatışmalarını vurgular. Hikâyenin geçtiği yer uzak bir gelecek olmasına rağmen, Wells bu eserinde kendi zamanının mücadelelerini başarılı bir şekilde tasvir eder ve bu mücadelelerin gelecekte okuyucuları hangi yollara sürükleyebileceği konusunda uyarır. Zaman Yolcusu, zaman içinde yolculuk yaparak apokaliptik bir geleceğe gider ve kendi toplumundaki çatışmaların gelecekte neden olabileceği olasılıkları birinci elden gözlemler. Dolayısıyla, Wells'in eseri sadece gelecekle ilgili bir hikâye olarak değil, aynı zamanda teknolojik gelişmeler ve çevrenin tahribatı gibi toplumdaki mevcut eğilimlere karşı bir uyarı olarak hizmet eder. Bu nedenle, Wells'in eseri, okuyucuları bekleyen olası distopyayı tasvir ederek mevcut toplum düzenine eleştirel yaklaşıma teşvik eder. Bu nedenle, Zaman Makinesi'ni distopik türün önemli bir örneği yapan şey, mevcut toplumda bir değişiklik yapma ve dengeyi yeniden sağlama çağrısında bulunmasıdır. Bu çalışma, Wells'in *Zaman Makinesi'nin* mevcut çatışmaların neden olabileceği olası çatışmalara karşı uyarıda bulunan apokaliptik bir distopyayı tasvir ettiğini ve toplumsal ve teknolojik ayrımların sonuçlarını vurguladığını savunmaktadır. Sonuç olarak, Wells'in eseri, distopik geleceği önlemek için toplumsal değişim ve denge ihtiyacını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Distopya, Kıyamet Günü, Toplumsal Düzen, Zaman Yolculuğu, Teknoloji.

Introduction

The clock ticks for humanity as their journey to an uncertain future progress. All our relentless efforts on this journey are to achieve enlightenment and prosperity. However, what if what we have achieved as a result of all our efforts is not a utopia but an apocalyptic dystopia? H.G. Wells' timeless work, *The Time Machine*, explores how humanity's current efforts for a more advanced future may actually lead them to an irreversible apocalypse scenario. Wells' text, which embodies dystopian elements, searches for answers about the consequences that may arise from unchallenged and unasked questions about the relationship between progress, advancement and civilization.

The British writer H.G. Wells was a versatile man, an English novelist, journalist, socialist and historian. He was a novelist of social comedies, a critic of both Victorian and Edwardian England, and the creator of modern science fiction, utopias, dystopias, the writer of social and political books, as well as encyclopedias (Parrinder 1972: 1). He was best known for his works of science fiction *The Time Machine* and *The War of the Worlds*.

H.G. Wells died almost a year before the devastating attack in Hiroshima during World War II which was a war he had predicted two decades before and warned against it. McConnell notes on historian Barker's interactions with a sick, aging Wells and writes that Barker asked Wells how he was, and Wells replied: "Poorly, Barker, poorly [...] I am composing my epitaph [...] Quite short, just this—God damn you all: I told you so" (1980: 176). His work *The Time Machine* illustrates Wells' predictions on the future of the society and the possible dangers regarding the future. McConnell states that his epitaph, although it aimed to be catchy and humorous, it also reflected his *passion for man's survival-and sadness*, as he did in his various works from *The Time Machine* to his last book *Mind at the End of Its Tether* (1980: 176-78).

Wells and his works' influence were prominent in the works of his contemporaries and in the artists of the future whereas the limits were shaped in the Victorian era. *The Time Machine* formed a collective imagination of time travel (Ní Fhlainn, 2016: 1). Before this work, the concept of time travel was just a dream, but this work created a sense of possibility and reality which can be achieved through science and technological means (2016: 2). However, as McConnell also notes, science and technology are useful tools only if they can be used in influential ways for Wells since as McConnell notes: "ideas mattered, and mattered passionately, to him because he believed they were the only things that might save the human race from extinction. But the comfortable niches in which we store our ideas- "science," "aesthetics," "economics," "sociology, -had to go" (1980: 178). McConnell writes that limiting ideas only within the categories of science, aesthetic, economics and sociology is not enough and that we should approach them in a more freeing manner rather than with traditional perspectives and adopt more innovative ways which can be used to address existential conflicts regarding humanity (1980: 178). For this reason, his works are not only influential in shaping both Edwardian and Victorian state of mind, but also in shaping modern day time travel narratives (Ní Fhlainn, 2016: 3).

The Time Machine does not refrain from addressing his anxieties on the survival of humankind's future. It explores the idea of time travel as well as commenting on social and evolutionary implications of class division. Moreover, he makes predictions on the future of humanity, and how it would evolve and address the possible threats to the survival of humankind. In this regard, Wells' work offers a critique of the fears and hopes of contemporary society, which at first glance seems like an idyllic future, but later demonstrates dystopian and apocalyptic characteristics. Hence, *The Time Machine* raises questions about human development, advances in technology and industrialization, and the destruction of the environment.

Therefore, the purpose of this study is to analyze the depiction of apocalyptic futures of Wells' text and how these elements are presented within the dystopian narrative structure, in order to understand Wells' visions on the future of the Victorian society. Thus, this study aims to answer how Wells depicts dystopia and apocalypse in *The Time Machine*, how the Eloi and

Morlocks symbolize the concepts of utopia and dystopia, and how Wells' illustration of the future in the text reflects Victorian and Edwardian societal anxieties. By addressing these questions, this study seeks to provide a deeper comprehension societal concerns of the Victorian and Edwardian societies and their potential outcomes which are reflected to an apocalyptic dystopian future. In this regard, this study initially will explore the concepts of dystopia and apocalypse and then it will continue with dystopian and apocalyptic characteristics of *The Time Machine* will be analyzed.

Dystopia and Apocalypse

Dystopian genre has found its place as a literary category as a response to the chaotic conditions of the twentieth century. The dystopian genre is considered to be a means of criticism and a tool to reflect the societal, political, and economic structures of the dominant order. A work of the dystopian genre is explained to be reflecting an imaginary society in which a far more oppressive and bleak system is portrayed for the readers, through the illustration of the themes such as “exploitation, repression, state violence, war, genocide, disease, famine, ecocide, depression, debt, and steady depletion of humanity through the buying and selling of everyday life” (Moylan, 2018: xi). Furthermore, writers of the dystopian genre offer a critical perspective to the existence of social order through the portrayal of these themes, while warning against the dangers of what can possibly happen in the future as a result of unchecked power relations and greed of the present (2018: 180-81).

Dystopia's evolution as a genre is a topic of discussion in literary criticism as there are significant amount of research being undertaken to explore and explain its historical development and its relationship with the utopian genre, science fiction, speculative fiction and/or post-apocalyptic narratives, as well as the rise and fall of the impulse behind dystopian literature. Norledge claims: “What is missing from existing research, however, is an extended discussion of that which brings together each of these topics: the language and style of dystopia” (2022: 1), stating that there is a gap in the existing research regarding the detailed examination of the unifying function of language and style within the dystopian literature. This gap is significant because, as Claeys points out, the notion of dystopia evokes disturbing images, recalling ancient myths and stories such as the “Flood”, and the “Apocalypse” of the Judgement Day (2017: 4). Hence, it can be stated that comprehending the ways in which language and style unify these compelling elements can provide deeper insights into the dystopian genre. Claeys adds that the word is derived from the Greek word *dus*, meaning “diseased, bad, fault or unfavourable” and *topos*, meaning place (2017: 4). Additionally, the term dystopia is derived from the neologism *utopia*, according to Fátma Vieira, corresponding “to the need to name what is new” (2010:3). In this regard, she notes on three types of neologisms: “lexical neologisms new words created to name new concepts, semantic neologisms: pre-existing words used in a new cultural context, and derivation neologisms: variations of other words” (2010: 3). Therefore, Vieira categorizes the term utopia as a lexical neologism. She writes that this term was created by Thomas More for his essay with the same name, combining the “two Greek words – “ouk” (that means not and was reduced to u) and “topos” (place), to which he added the suffix “ia”, indicating a place (2010: 4). As a result, More, according to Vieira, creates a dual meaning by the use of the word *utopia*: a non-place and a place of ideal society. Therefore, it can be stated that dystopia is a result of utopia's journey through time since its derivation by More. In this context, if we compare Claeys' notes with Vieira's statements, it can be claimed that dystopia is a derivational neologism which is a variation of the word *utopia*.

For Claeys, the first appearance of the term probably dates back to the mid-eighteenth century, yet it was not highly utilized until the twentieth century (2017: 4). Additionally, Norledge refers to Stockwell and notes that dystopia is not used as an opposite of utopia” (2022: 2). She adds that the opposite of utopia is the reality individuals and societies are experiencing at the present. However, dystopia is the *displacement* of our reality but the opposite. Therefore, based on Stockwell's criticism, she states that dystopian fiction is characterized as “extensions

of our base-reality, closely related to it or caricatures of it, rather than being disjunctive alternatives, determined not simply by their nightmarish quality but by their relationship with the actual world of the reader” (2022: 2). Hence, what makes dystopian fiction is its ability to amplify and distort elements of the existing reality, essentially making it relatable and impactful. Therefore, through a presentation of exaggerated versions of the issues in the society, dystopian genre functions as a mirror which reflects potential consequences of our present decisions in the future, enhances the effectiveness of the genre in provoking thought and caution by connecting the dystopian world and the present order.

Although the word dystopia is often used interchangeably with dystopian literature, according to Claeys, the term itself is not necessarily a fictional form. To clarify Claeys refers to Ruth Levitas and quotes that:

Dystopias are not necessarily fictional in form; neither predictions of the nuclear winter nor fears of the consequences of the destruction of the rainforests, the holes in the ozone layer, the greenhouse effect and the potential melting of the polar ice caps are primarily the material of fiction (2017: 5).

Claeys then adds that the term as an adjective signifies a fearful future in which chaos and ruin are prevailing concepts, “so there are non-literary, empirical usages of the term” (2017: 5). Hence, it can be stated that Claeys statements are aiming to enhance the comprehension of dystopias beyond merely fictional narratives, highlighting that the dystopian stories can serve as predictions for the futures and reflect concerns regarding the present such as environmental destruction and the collapse of the society. Therefore, it can be stated that Claeys claims that the roots of dystopias can be found in actual scientific and social projections rather than only in literature, making dystopia a relevant concept for both fictional and non-fictional context. Additionally, according to him, as a literary genre, dystopia implies a “failed utopia” and the result of twentieth century totalitarianism (2017: 5). Claeys categorizes dystopia as a literary genre under three subgenres: the political dystopia, the environmental dystopia, and the technological dystopia. “Amongst these types, it is the totalitarian political dystopia which is chiefly associated with the failure of utopian aspirations, and which has received the greatest historical attention” (2017: 5). Thus, it can be claimed that Claeys highlights totalitarian political dystopias as the most recognized and historically analyzed themes in the dystopian narratives, emerging from the failure of utopian ideals. Hence, his ideas can be discussed to be suggesting that this helps to illustrate the possible dangers of totalitarianism and the complex relationship of utopian ideals and realities portrayed by dystopias.

Then, Norledge highlights that dystopian worlds in literature reflect a criticism such as “presentation of oppressive or devastated environments, the decline and fall of the urban centre, the fragmentation or division of the state and the threat of advanced technologies on the socio-economic complex” (2022: 61). Gonnermann relates the term dystopia with the concept of post-pessimism and emphasizes the impact of capitalist realism in dystopian discourses, reflecting worlds that are devoid of an alternative to neoliberal capitalism (2019: 27). Gonnermann also notes on the didactic characteristics of the genre, resulting from its pessimistic endings which urge readers to compensate for negative outcomes by becoming politically involved (2019: 38). She claims that dystopia's new symbiosis with more realistic modes of narrativization can have two possible outcomes. The first is a pessimistic reading of the reader's response, arguing that readers are conditioned into accepting the capitalist realism paradigm, which can be explained as the belief that capitalism is the dominant order of the society, making it difficult for individuals to imagine an alternative, because they are convinced that they, too, suffer from similar constraints as the characters. The other is more optimistic: by assigning the readers to the position of the stereotypical dystopian misfit, the novels succeed in waking their readers to political activity. As a result, dystopian novels provide a "negative blueprint" of the current system, encouraging readers to imagine an alternate world while striving for a better future despite the limits of capitalist reality (2019: 38). The dystopian genre also challenges the concept of 'capitalist realism', which contends that capitalism is the only relevant political

and economic order. These works, by depicting dystopian civilizations, encourage readers to confront and fight the existing order and power structures, while also defamiliarizing and reorganizing their encounters with the world's current situation (2019: 38).

Finally, Claeys characterizes the dystopian literature as a tool to criticize the existing society, underscoring its negative social and political outcomes. He adds that dystopian as a genre exposes the flaws within the system and the dangers of unchecked power, control, and oppressive forces in society, aiming to prove critical thinking and to raise awareness on the possible results of social trends and actions. Dystopian literature serves as a warning against the abuse of not only totalitarianism but also science and erosion of individual freedoms (2013: 107-108). Claeys also adds that the works of the dystopian genre are often characterized by characters who navigate oppressive and controlling societies. They also might be portrayed as rebels against the existing order and individuals who attempt to resist an oppressive regime. In this regard, these characters serve as symbols of hope as they challenge the status quo and fight for freedom and justice (2013: 107). Moreover, he writes that characters in a work of dystopian fiction undergo personal transformations as they question their existing belief systems and values in the face of a dystopian society (Claeys, 2013: 107). They challenge the order through their personal experiences through encounters with different individuals and groups. These encounters therefore offer the protagonist alternative perspectives which lead them to challenge the validity of the dystopian regime (2013: 111).

The Cambridge English dictionary defines Apocalypse as “a very serious event resulting in great destruction and change” and depicts that in the Bible, it refers to “the total destruction and end of the world” (Cambridge English Dictionary). Therefore, it is the doomsday of humanity. In the Bible, doomsday is described as a day that will start with great disasters like earthquakes and epidemics (King James, Luke, 21:11) and it will be a day in which good will be rewarded and evil will be punished (John, 5:29). Furthermore, to have a better understanding of how this theme is used in literature, Thomas J. J. Altizer's exploration of “apocalypse” can be referred. Altizer suggests that apocalypse is “both an end and a beginning, a revelation of the deepest and most hidden truth” (1985: 1). To Altizer the theme of apocalypse is reflected in literature through several key characteristics that emphasize on the nature of this theme. He claims the roots of apocalyptic literature is in Christian epic tradition. Embodying the characteristics of Christian epic tradition, apocalyptic literature, as Altizer notes, involves a journey from one word to another and hence represents endings and beginnings (1985: 1). Additionally, he states that this mode not only involves a journey between realms but also a journey through darkness and disorder as the mode is related to themes of cosmos and chaos as well. The theme of apocalypse reflects a challenge to established authorities and traditional modes of understanding. So, apocalyptic literature questions narratives on creation and destruction (1985: 3). Finally, Altizer notes that apocalyptic literature integrates subversive and negative elements, reflecting a challenge to established authorities and traditional modes of understanding (1985: 3).

Hence, it can be stated that the apocalypse can be analyzed as a dystopia for humanity as both focus on the themes of revolution and transformation, challenging the established narratives of oppressive and totalitarian societies. Both literary modes can be linked as they are both associated with the theme of chaos and involves a journey from an end to a new beginning or vice versa.

The Time Machine as an Apocalyptic Dystopia

The Time Machine by H.G. Wells can be stated to be as an example of an apocalyptic dystopia as it is about a journey which illustrates an ending and a beginning from The Time Travellers perspective and portrays the transformation of the society and the humanity in the future. *The Time Machine* was published in 1895 and the novel is now considered to be one of the earliest examples of literature exploring the theme of time travel. Wells explores the idea that “there is more than one way to view time” and reflects Darwin's view on the evolution of species (Matt, 2012: 1-3) and it can be stated that Wells achieves this through his time travels,

because the time machine provides insight on different time periods, supporting the idea that time is not fixed. Moreover, through journey of *The Time Traveller*, the narrative provides a portrayal of the evolution of the humankind and how this species was impacted by the changes in technology and environment. In this novel, he not only explores the concepts of time and evolution but also advances in science, geology, naturalism, while also reflecting the literary trends regarding autobiography and biography in Victorian England (Matt, 2012: 5-6).

The novel starts with a group of men, including the narrator, listening to a “Time Traveller” explaining his theories regarding time as the fourth dimension. The Time Traveller explains that he has constructed a miniature time machine and demonstrates an example of what this machine could be used for. At the end of his presentation, The Time Traveller invites the same group to his laboratory to show the final version of the time machine and his findings as a result of his experiments on the fourth dimension. A week after this presentation, the group of listeners including the narrator visit the home of The Time Traveller and find him in a miserable state, looking very tired and displaced. The Time Traveller then reveals that he finally managed to finish constructing his machine and successfully used it to travel to the future, the year 802,701 AD. Based on The Time Traveller’s narration, it is understood that he found himself in a future world far from what he imagined. The Time Traveller to his shock finds himself facing the fall of the urban center, the fall of what we call civilization in the present world. He observes that there are no high buildings in this world and there seems to be no sign of industrialization, as well as capitalism. This world for him seems to be a world of prehistoric times even though it is the year 802,701 AD, without any sign of scientific or technological developments.

And here I must admit that I learned very little of drains and bells and modes of conveyance, and the like conveniences, during my time in this real future. In some of these visions of Utopias and coming times which I have read, there is a vast amount of detail about building, and social arrangements, and so forth. But while such details are easy enough to obtain when the whole world is contained in one’s imagination, they are altogether inaccessible to a real traveller amid such realities as I found here (Wells, 1895:31).

In his first observation, The Time Traveller assumes this world to be a utopia by comparing it to the utopias described in the texts he has read. Additionally, the journey from the present to the future locates the narrative within the apocalyptic literature, supporting the idea that Wells’ text portrays a dystopia which is also an apocalypse.

Through the narrations of *The Time Traveller*, it is understood that the current state of man is described to be both a victory and defeat against nature. The Time Traveller observes that the Eloi are peaceful creatures who seem to have domination over nature and live in harmony with it, while he also observes that there are no animals in this world as they all have become extinct. Additionally, the evolution of humankind puts them in a fragile position against all kinds of possible dangers in their small figures. As his first observations of the future world as an ecological utopia starts to fail, both The Time Traveller and the reader start to develop a sense of dystopia. The Time Traveller, as Hutton also notes, finds out that although the pleasure-loving temperament of the community of the Eloi seem to be a heaven like place at first, it is not sustainable in the long run. Hutton suggests that this pleasure-loving temperament only leads to selfishness and irritability which are features negatively impacting the enjoyment it gives (1972: 36-37). The scene where The Time Traveller meets Weena for the first time can be an example of Hutton’s argument. He first sees Weena drowning in a stream as he is watching the Eloi bathing. The little creature start to drift in the stream because she starts to experience cramps and as she is too small to fight against the stream, she drifts away. The Time Traveller is shocked to see that no one bothers to save her even though she screams in fear. He narrates: “It will give you an idea, therefore, of the strange deficiency in these creatures, when I tell you that none made the slightest attempt to rescue the weakly crying little thing which was drowning before their eyes” (Wells, 1895: 32). Therefore, it can be asserted that although the Eloi live in harmony with nature, while gaining their dominance over nature they lost their sense of empathy and became ignorant towards others’ sufferings. As The Time

Traveller observes, somewhere in their evolution, they seem to have lost some of the emotions which makes them human in the sense of the present world, feeling only joy, curiosity, anger, and fear. In this scene it can also be seen that their physical appearances suggest that, although they found balance with nature, they lost their physical dominance, as they cannot even fight against the dangers of it. In this regard, Hutton's comments can be referred to which states: "If the doctrines of evolution are true, the author argues that man's dominance over nature would only last as long as his ability to fight against the challenges posed by nature. (1972: 36-37). He also adds: "The author argues that if a race or society experiences a decrease in population pressure, the mutual jealousy among those in advantageous positions to secure wealth and ease would increase significantly" (Hutton, 1972: 36-37).

To refer back to Claeys' criticism: "works of dystopian literature are characterized by their criticism on the conditions of the present societies, reflecting the flaws of the society" (2013: 107). Therefore, in regard to Claeys' statements, it can be stated that Wells' dystopia offers a criticism of the condition of his society through the division between the Eloi and Morlocks and explores the outcomes of unchecked social and technological progress. This element of the text once again can be stated to be aligning Wells' plot with the theme of apocalypse as offering a criticism on the society and technological developments is another characteristic of apocalyptic literature. Furthermore, in regard to the exploration of the society and technological developments, Cantor and Hufnagel take the Eloi and Morlocks into consideration in the scope of imperialism and state that the living conditions of the Eloi reflect European colonial fantasies of living in a paradise-like communal world that is full of joy (2006: 39). On the other hand, they analyze the Morlocks as the non-Europeans by adding that the Morlocks serve as the figures of evil in the novel with their "ape-like" features; they are associated with darkness, filth, and decay, further emphasizing their otherness and non-European nature (2006: 42). Thus, it can be stated that Wells by creating a distinction between the Eloi who live above the surface, under the sun in prosperity and the Morlocks who live under the ground in darkness and serve to aid the basic needs of the Eloi, portrays the racial and colonial issues of his time. In the novel, it can be observed that the Eloi are afraid of the dark, which by The Time Traveller is interpreted as not only a fear for darkness but also as a fear for the unknown. Therefore, it can be stated that this fear for darkness and the unknown is symbolizing the fear for the other or the non-European as the other. The Time Traveller asserts:

The Upper-world people might once have been the favoured aristocracy, and the Morlocks their mechanical servants: but that had long since passed away. The two species that had resulted from the evolution of man were sliding down towards, or had already arrived at, an altogether new relationship. The Eloi, like the Carolingian kings, had decayed to a mere beautiful futility. They still possessed the earth on sufferance: since the Morlocks, subterranean for innumerable generations, had come at last to find the daylight surface intolerable. And the Morlocks made their garments, I inferred, and maintained them in their habitual needs, perhaps through the survival of an old habit of service. They did it as a standing horse paw with his foot, or as a man enjoys killing animals in sport: because ancient and departed necessities had impressed it on the organism. But, clearly, the old order was already in part reversed. The Nemesis of the delicate ones was creeping on apace. Ages ago, thousands of generations ago, man had thrust his brother man out of the ease and the sunshine. And now that brother was coming back changed! Already the Eloi had begun to learn one old lesson anew. They were becoming reacquainted with Fear (Wells, 1895: 44).

In this regard, it can be stated that in Wells' dystopia is portraying the present conditions of The Time Traveller's world and the power dynamics between the European/non-European, the colonizer/the colonized have been reversed and the outcomes are the apocalyptic world of the future which is portrayed as a dystopia, or a failed utopia.

In the article "A Man of Genius" from *Review of Reviews*, it is noted that although the invention of the time machine was an innovative invention, it is not pleasurable to see the

possible outcomes of the evolution of a society which is the product of aristocrats and capitalists and the laborers who are “doomed to live in the bowels of the earth in black darkness” (1972: 33). As a result of their living conditions underground, the laborers evolved into Morlocks and developed owl-like eyes to survive in the dark (1972: 33). Thus, it can be stated that Wells in his text can also be criticizing the present condition of the society in regard to class issues. The future condition of the society is not a radical departure but a gradual evaluation of the current conditions (Partington, 2002: 59). Thus, Wells outlines the evolution of the two species of humankind, the Eloi and Morlocks, in different stages. He adds that Eloi are products of pastoral communism, as well as the “lords of a class-divided earth,” positioning the Eloi of the future society are the upper classes and capitalists of the present society. The Time Traveller states: “man had been content to live in ease and delight upon the labours of his fellow-man, had taken Necessity as his watchword and excuse, and in the fullness of time Necessity had come home to him” (Wells, 1895: 46) Hence, the text can be discussed to be reflecting the results of relying on the labor of others and the search for comfort without a need for balance in the society, therefore it can be deduced that in the Victorian conditions the proletariat worked day and night for the prosperity of the capitalist. Additionally, The Time Traveller notes: “at first, proceeding from the problems of our own age, it seemed clear as daylight to me that the gradual widening of the present merely temporary and social difference between the Capitalist and the Labourer, was the key to the whole position” (Wells, 1895: 36) According to Partington, the result of the evolution of the distinction between the Capitalist and the Laborer is the cannibal community of the Morlocks. Partington asserts that the cannibalism of the Morlocks society can be interpreted as the portrayal of the fear of proletarian revolution in Victorian England (Partington, 2002: 59). The Morlocks as the outcome of the proletarian evolution, still serve to the Eloi who are the product of the upper-class evolution. However, in this dystopian world, they serve the Eloi just like a farmer serving their cows and sheep, to raise them in great conditions and then to consume them, thus, to benefit from their existence, just like how the present day’s capitalists benefit from the existence of the laborers.

The Eloi and Morlocks are the creatures of the future world while The Time Traveller is an inhabitant of the present world. Through an analysis of Wells’ novel, it can be stated that as a dystopian hero, The Time Traveller reflects the fears of his society. On the one hand, Wells in the portrayal of The Time Traveller “embodies the essential embodiment of the turn-of-the-century white man” as an inventor, scientist, as well as a representation of middle-class intelligence of Victorian England (Wackfelt, 2013: 14). However, although he is a representation of a Victorian stereotype, he does not abstain from expressing his criticism regarding his own time in the face of its consequences in the future. He keeps attempting to analyze the future world and understand what caused these negative outcomes. He is shocked to see these primitive creatures for he was expecting to see a more civilized society. As a result, he concludes that this evolution must be the consequence of their mistakes which reminds him of Victorian society and thus he draws conclusions.

Moreover, as a dystopian hero, as Claeys also notes, The Time Traveller experiences encounter with both species in order to construct an idea on the workings of the structure and draw his own conclusions. His journeys in the upper world and to the underworld gives him a chance to analyze the Eloi and Morlocks. The Time Traveller observes the Eloi as lazy and unintelligent creatures. “The protagonist theories that the reason for the lack of intelligence in the future Eloi is because of their static lifestyle and total inability to remain curious for a longer period of time” (Wackfelt, 2013: 12-13). In this regard, Wackfelt states that the portrayal of the Eloi is a result of the communist movement and “its extremely centralized system as a threat towards discovery and curiosity” (Wackfelt, 2013: 13). When The Time Traveller was in the underground world, he observed how the “lower” class are the predator and the “upper” class are prey and how, in the future, the predators of the lower class are exploiting the prey of the upper class (2013: 14). Therefore, as a dystopian hero, he rejects a world which can possibly turn into either the Morlocks or the Eloi. He is a seeker of balance and “someone who is in control of his own fate” (Wackfelt, 2013,15). Thus, he rebels against the order of the future and

desires to escape it by constantly looking for his time machine and shows no desire to live in this world. Although he had considered this world as a utopia when he first arrived, he realizes that this world is not a utopia, and his only desire is to leave as soon as possible. He fears that he might be stuck here and never be able to find his machine and go back. This gives him discomfort and makes him feel anxious, encouraging him to enhance his search to find his machine. As a result, it can be stated that, The Time Traveller rejects the apocalyptic future world.

Conclusion

Through an exploration of Wells' novel, it can be stated that *The Time Machine* serves as a compelling example of the dystopian genre in which social criticism and the portrayal of the possible outcomes of an unchecked progress is interwoven. Additionally, Wells in his novel takes his reader to a journey through time and illustrates a future order in which conflict between the Eloi and Morlocks reveals the dangers of class distinction and the traps of an unbalanced society. Finally, it can be claimed that The Time Traveller serves as a mirror through which the author reflects the flaws and fears of Victorian/Edwardian England and its potential evolution into an apocalyptic future world.

Besides, it can be stated that Wells expertly employs the dystopian genre to explore popular anxieties and socioeconomic challenges of the late nineteenth century, including class conflict, imperialism, and the consequences of unchecked industrialization. The novel's protagonist, who first represents the aspirations of the turn-of-the-century white man, evolves into a critical observer who questions and challenges the entire fabric of his society. Thus, Wells' apocalyptic dystopian world serves as a cautionary narrative, exposing the repercussions of exploitation, apathy, and the loss of empathy. The Eloi, originally envisioned as an idealized utopia, falls under the weight of their own flaws, revealing a horrible reality formed by the faults of the Victorian and Edwardian societies.

The Time Traveller's rejection of this apocalyptic future world, his unwavering pursuit of the time machine, and his ongoing examination of sociopolitical factors can be argued to be highlighting his status as a dystopian hero. In this representation, Wells expertly addresses the changing nature of dystopian fiction and its capacity to act as a mirror to modern problems, challenging readers to consider their own societal structures and the potential dismal implications of particular courses taken.

As The Time Traveller confronts the distorted echoes of his own time in the apocalyptic dystopian future, it can be claimed that Wells urges readers to consider the fragility of societal balance, the repercussions of unrestrained authority, and the importance of remaining vigilant against the gathering shadows of dystopia. *The Time Machine* therefore can be stated to be transcending its temporal setting, becoming into a timeless investigation of human nature and social problems, cementing its position in the rich fabric of dystopian fiction.

REFERENCES

- ALTIZER, T. J. J. (1985) *History as Apocalypse*. New York, State University of New York Press.
- "A Man of Genius" from *Review of Reviews*. (1895/1972). P. Parrinder (Ed.), *The Critical Heritage: H.G. Wells*. London, Routledge, 33.
- Apocalypse. (n.d.). In *Cambridge English Dictionary*. Retrieved June 13, 2024, from https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/apocalypse#google_vignette.
- CANTOR, P. A., & HUFNAGEL, P. (2006). "The Empire of The Future: Imperialism and Modernism in H. G. Wells". *Studies in the Novel*, Vol. 38, No. 1, 36–56.
- CLAEYS, G. (2013). "The Origins of Dystopia: Wells, Huxley and Orwell". G. Claeys (Ed.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. New York, Cambridge University Press, 107-131.

- CLAEYS, G. (2017). *Dystopia: A Natural History: A study of Modern Despotism, Its Antecedents, and Its Literary Diffraction*. Oxford, Oxford University Press.
- GONNERMANN, A. (2019). "The Concept of Post-Pessimism in 21st Century Dystopian Fiction." *The Comparatist*, Vol. 43, No. 1, 26–40. doi:10.1353/com.2019.0002.
- HUTTON, R. H. (1972). "Unsigned Review in Spectator". *The Critical Heritage: H.G. Wells*. London, Routledge, 46-48.
- MATT, R. (2012) *Back to the Future: The Mechanics of Temporality in H.G. Wells' The Time Machine*. [Bachelor's Thesis, University of Albany]. University of Albany Scholars Archive.
- MOYLAN, T. (2018). *Scraps of the Untainted Sky: Science fiction, Utopia, Dystopia*. New York, Routledge.
- NICHOLSON, N. C. (2023). *H.G. Wells*. Encyclopedia Britannica. Retrieved January 27, 2024. <https://www.britannica.com/biography/H-G-Wells>.
- NORLEDGE, J. (2022). *The Language of Dystopia*. Liverpool, Palgrave Macmillan.
- PARRINDER, P. (1972). "Introduction". *The Critical Heritage: H.G. Wells*, London, Routledge, 1-31.
- PARTINGTON, J. S. (2002). "The Time Machine and A Modern Utopia: The Static and Kinetic Utopias of the Early H.G. Wells". *Utopian Studies*, Vol. 13, No.1, 57–68.
- The King James Version Holy Bible: The Old & New Testaments*. (2010) (Illustrated). Mobile Reference.
- VIEIRA, F. (2010). "The Concept of Utopia". G. Claeys (Ed.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. New York, Cambridge University Press, 3–27. doi:10.1017/ccol9780521886659.001
- WACKFELT, J. (2013). "The Future of Society: Dystopian and Utopian Aspects in H.G. Wells' The Time Machine and Men Like Gods". *Gothenburg University*.
- WELLS, H. G. (1895). *The Time Machine*. Fourmilab. Retrieved from <https://www.fourmilab.ch/etexts/www/wells/timemach/timemach.pdf>.

AUTHORS' CONTRIBUTION LEVELS: First Author %50, Second Author %50.

ETHICS COMMITTEE APPROVAL: Ethics committee approval is not required for the study.

FINANCIAL SUPPORT: No financial support was received in the study.

CONFLICT OF INTEREST: There is no potential conflict of interest in the study.

CEDİTLER KOLEKSİYONU: MAHMUDHOCA BEHBUDI CİLDİ

Zebo FAZLİDDİNOVA¹

YAYIN TANITIMI

Zaynabidin Abdirashidov, Ceditler Koleksiyonu: Mahmudhoca Behbudi Cildi, Toshkent Yoshlar Nashriyot Uyi-2022. ISBN 978-9943-6682-2-5

Ceditçilik hareketi, Türkistan'da yaşayan toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini teşvik etmeyi, toplumsal değişim ve dönüşümü gerçekleştirmeyi ve milli özgürlük ideallerini güçlendirmeyi amaçlayan bir harekettir. Bu hareket, Rus sömürgeciliğine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır ve Türkistan'daki yerli halkın kendi kaderini belirleme arzusunu yansıtmaktadır. Ceditizm², toplumun çeşitli alanlarını etkilemiş, özellikle siyasi, eğitimsel ve kültürel alanlarda önemli değişimlere yol açmıştır. Sosyal ve entelektüel bir hareket olarak, Ceditçilik, modernleşme ve ulusal kimlik bilincinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, Ceditçilik hareketi Türkistan'daki toplumsal ve entelektüel değişimin dinamik bir unsurudur. Bugünün akademik çerçevesinde, Cedit hareketiyle ilgili araştırmalar yapmak, yeni bilgiler üretmek, bu bilgileri yayınlamak ve genç nesillere aktarmak büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, 2022 yılında Özbekistan Gençlik İşleri Vakfı tarafından yayımlanan Ceditler Koleksiyonu'na ilişkin kısa bir bilgi sunmak ve Koleksiyon içerisinde yer alan "Mahmudhoca Behbudi Cildi"ni tanıtmaktır. Koleksiyon, Ceditlerin 1900'lerin ikinci çeyreğine kadar olan faaliyetlerini ve yaşam yollarını özetleyen bilgiler içermekte olup, Özbekistan'daki genç nesillere Ceditler hakkında bilgi verme amacını taşımaktadır.

Ceditler Koleksiyonu kitabı okuyucuya Özbek Ceditçiliğinin sekiz önemli şahsiyetinin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verir: Gulam Zafari, Abdulhamid Çolpan, Abdurauf Fitrat, Abdulla Kadiri, Abdulla Avlani, Munavvar Kari Abduraşidhanov, İsakhan Töra İbrat ve Mahmudhoca Behbudi. Bu Koleksiyon, Özbekistan Gençlik İşleri Vakfı'nın girişimiyle Latin alfabesiyle yayımlanmıştır. Ortalama 150 sayfalık kitapçıklar 60x84 formatında, okuyucuların beğenisine sunulmuştur. Bu set halinde bir araya getirilen kitaplar üzerinde dört ay boyunca yaklaşık yirmi uzman çalışmıştır. Koleksiyondaki sekiz kitap, sekiz bilim insanı tarafından yazılmıştır.

Olim Usmonov, Özbek milli tiyatro yazarları arasında önemli bir figür olan *Gulam Zafari'nin* biyografisini ve edebi katkılarını kapsamlı bir şekilde incelemiştir. *Dilmurod Quronov*, Özbek şiir sanatının kurucularından ve hem nazım hem de nesirde önemli bir yere sahip olan *Abdülhamit Çolpan* hakkında detaylı bilgiler sunarak, onun edebi mirasını ayrıntılı bir biçimde analiz etmiştir. *Uluğbek Dolimov*, çalışmasında aydın bir şair, yetkin bir dilbilimci, tarihçi ve ilk Özbek gazetecilerden biri olan *İsakhan Töra İbrat'ın* entelektüel ve edebi katkılarını derinlemesine ele almıştır. Edebiyatçı *Hamidulla Boltaboyev*, Özbek Ceditçilik hareketinin en önde gelen temsilcilerinden *Abdurauf Fitrat'ın* yaşam öyküsü ve onun Özbek edebiyatına kazandırdığı önemli eserler üzerinde durmuştur. Prof. Dr. *Bahodir Karimov*, *Abdulla Kadiri'nin* hayatı ve edebi eserleri üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. *Oltinbek Olim*, *Abdulla Avloniy'in* biyografisi ve onun Özbek edebiyatına katkılarını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. *Sotimjon Holbayev*, *Munavvarqori Abdurashidxonov'un* Ceditçilik hareketine yaptığı önemli

¹ Doktora öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı. zebo.apply@gmail.com ORCID: 0000-0002-6422-6872.

² Daha ayrıntılı bilgi almak için bakınız: Begali Kasimov- *Milliy Uyganish: Jasorat, Marifat, Fidoyilik* Taşkent, 2002, s. 4- 28.

katkıları detaylandırmıştır. *Zaynabidin Abdirashidov* ise *Mahmudhoca Behbudi'nin* yaşam öyküsünü ve onun tarihsel bağlamda edebi ve toplumsal katkılarını analiz etmiştir.

Her cilt "*Yazarın Hayatı*", "*Faaliyeti*", "*Bilge Sözler*", "*Özdeyişler*" ve "*Kaynaklar*" olarak beş bölüm halinde düzenlenmiştir. Kitapta Ceditler kim ve amaçları neler gibi hususlar ele alınarak Ceditlerin geçmişteki faaliyetleri okuyucuya sunulmuştur. Böylelikle günümüzdeki genç Özbek okuruna, bundan yaklaşık yüz sene önce yaşamış "milliyetçi" ve "yenilikçi" ruha sahip düşünürleri hatırlatmak amaçlanmıştır. Bu vesileyle zamanında Vatanının ve milletinin kadherine kayıtsız kalmayan Özbek aydınları olan ceditleri yeni zihniyetlere kazandırmaktır.

Biz bu tanıtım makalemizde Cedit araştırmacısı, filolog Prof. Dr. Zaynabidin Abdirashidov tarafından incelenerek bir araya getirilen, Özbek çocukları için ilk ders kitabı hazırlayan, Özbek Ceditçilik hareketinin öncü isimlerinden biri *Mahmudhoca Behbudi* hakkında bahsedeceğiz.

Tanıtımı yapılan bu eserin içeriği şu şekilde düzenlenmiştir: Önsöz, Hayat Yolu (6), Faaliyeti (s.29), Bilge Sözler (s.139), Özdeyişler (s.145) ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Hayat Yolu adlı ilk bölümde *Behbudi'nin hayatı* hakkında bilgi verilir. Kitapta Behbudi'nin biyografisi 1922-1923 yıllarında yayımlanmış olan *Emekçiler Sesi* ve *Zarafşan* adlı gazetelerinin editörlüğünü yapan Muin İbn Sukurulla tarafından yazılan bibliyografya, bu kitaba dahil edilmiştir. Hacı Muin'in aktardığına göre Behbudi'nin babası Behbudhoca Solihoca, Ahmet Yesevi'nin soyundan gelmektedir.

Eserde on beş yaşında Arapça dilbilgisi ve şeriat kanunlarını öğrenen Behbudi'nin 1899-1900 yıllar arasında Buharalı arkadaşı Hacı Bako ile birlikte Hac seferine çıktığı ve onun hayatında büyük değişikliklere yol açtığından söz edilir. Yine bu kitapta Behbudi aynen bu seyahatinde gördükleri ve edindikleri bilgiler sayesinde Türkistanlı halkını, cehalet çukurundan çıkartmayı amaçladığından bahsedilir. Semerkant'a döndüğünde ise ilk olarak Tercüman gazetesine üye olan Behbudi, Usul-i Cedit okullarını, 1903 yılında Semerkant civarındaki köyde açmıştır. Bu okullar için art arda hazırladığı ders kitapları "*Risoloyi asbobi savod*" (1904), "*Risoloyi juğrofiyayi umroniy*" (1905), "*Risoloyi Juğrofiyayi Rusiy*" (1906) "*Kitobul Atfol*" (1908), "*Amaliyoti İslom*" (1908), "*Tarixi İslom*" (1909)'dan söz edilmiştir. Behbudi aynı zamanda halkın okur yazarlığının artması, ilim öğrenmesi ve bunun yanı sıra yabancı dil öğrenmesi gerektiğini vurgular. Yaşadığı devrin getirdiği şartları göz önünde bulundurarak bu dillerin Özbekçe, Farsça, Rusça, Fransızca olması gerektiğini ifade eder.

Bu bölümde, Behbudi'nin 20 Ağustos 1913 tarihinde yayımlanmaya başlanan "Oyina" dergisinden kısaca bahsedilmektedir. "Oyina" dergisinde Türkistan milletinin hak ve hukukları, tarih, dil ve edebiyat ile ilgili konuların yanı sıra şiirler, makaleler, ilginç haberler ve ilanlar yer almaktadır. Bu derginin; Kafkaslar, Tataristan, İran, Afganistan, Hindistan ve Türkiye'ye kadar ulaştığı belirtilmiştir. Behbudi'nin kendisi de bu dergide pek çok makale kaleme almıştır. Bunlar arasında, kitapta da bahsedildiği üzere, "Sart Kelimesi Meçhuldür" adlı makalesi öne çıkmaktadır. Behbudi, bu makalede yerli halka Sart adıyla değil, kendi adıyla hitap edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu konunun "Oyina" dergisinin 1915 yılında yayımlanan 22, 23, 25 ve 26. sayılarında ele alındığı da belirtilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde Behbudi'nin icadı ve faaliyetlerinden bahsedilir. Kitabın büyük kısmını oluşturan bu bölüm şu başlıklar altında düzenlenmiştir: *Behbudi ve Cedit okulu*, *Pardarkuş hakkında*, *Kütüphane ve yayınevi*, *Behbudiy ve Matbaa*, *Ayna hakkında*, *Dil meselesi*, *Marifetten Siyasete*, *Behbudi ve İsmail Gaspıralı* şeklindedir. Her bölümde konu itibarıyla bilgiler, Behbudi'nin yazılarından örnekler verilmiştir.

Kitapta yer alan *Behbudi ve Cedit okulu* başlığı altında Behbudi'nin Semerkant civarında yeni usulü cedit okulundan ve ders kitaplarından bahsedilir. Türkistan'da ilk yayımlanmış olan "*Risoloyi asbobi savod*" adlı alfabetidir. Yazar alfabeti neşretmeden önce bir yıl boyunca "*Abdulqodir Şakuriy*" adındaki okulda tecrübe etmiş, öğrencilerin öğrenme sürecini izlemiştir. Alfabe daha çok Semerkant ve Buhara bölgelerinde 1920 yılına kadar yayımlanmıştır.

Padarkuş hakkında bu bölümde yine Özbek edebiyatı için önemli olan Behbudi'nin kalemine ait *Padarkuş* adlı dram eserinden bahsedilmektedir. 1911 yılında yazılmış olan bu eseri ancak 1913 yılında "Borodino Muharebesi ve Rusların Fransız İşgalinden Kurtulmasının 100 Yılına" adı altında yayımlayabilmiştir. Sade ve açıklayıcı dilde yazılmış olan bu dram çok kısa sürede halk arasında ün kazanmıştır.

Kütüphane ve yayınevi başlığı altında, halkın bilgiye kolayca erişebilmesini arzulayan Behbudi'nin kendi imkanları ile kurduğu kütüphanesinden bahsedilmektedir. Kütüphane, Semerkant'ın Rus yetkililerinden izin alarak 11 Eylül 1908 tarihinde "Yeni Rasta" şehrinde kurulmuştur. Yıllık üyelik bedeli 3 som olan kütüphane, yerli halkın özellikle genç kesiminin okuma ve öğrenme ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır. Bu süreçte, Hacı Muin, Vasliy Semerkandi ve öğretmen Abdulkadir Şakuriler gibi kişiler Behbudi'ye yardımcı olmuşlardır. Kısa bir süre içinde, yurtdışından gelen kitaplar ve dergilerin katkısıyla kütüphane koleksiyonu genişlemiştir. 1908-1915 yılları arasında halkın hizmetine sunulan kütüphane, daha sonra çeşitli nedenlerden ötürü özellikle mali zorluklar sebebiyle kapatılmak zorunda kalmıştır.

Behbudi ve Matbaa bölümünde ise Behbudi'nin yayımladığı makalelerden bahsedilir. Behbudi 18 farklı dergi ve gazetelerde iki yüze yakın makale yazmıştır. İlk önce *Hurshid*, "*Ücar*, *Hakikat* (daha sonra *Şöhret*) adındaki mahalli gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. Hacı Muin "*Behbudi Efendi... eline kalem alıp... Türkistan'ın yenilenmesi, yükselmesi yolunda durmadan, yorulmadan hizmet eden yol gösterendir*" diye yazmıştır. Türkistan dışında yayımlanan *Tercüman*, *Vakit*, *Şüra*, *Diri Söz*, *Ulfat*, *Irşat*, *Toza Hayat* gibi zamanın en bilinen gazete ve dergilerinde yazılarını yayımlamıştır.

Ayna hakkında başlığı altında ise Behbudi'nin ilk önce Nisan 1913 yılında, "Semerkant" adlı gazete yayımlamaya başladığını, Türkçe ve Farsça olarak yayımlanan gazete ilk 2 sayfa daha sonra 4 sayfa görünüşünde haftada iki kez yayımlandığını bahsedilir. Gazetenin maddi durumlardan ötürü 45. sayısından sonra durdurulan gazete yerini ağustos ayında "Ayna" (*Oyina*) dergisi almıştır. Şiirler makaleler ve Rusça reklamlardan oluşan Ayna dergisi Özbekçe yayımlanmıştır. Behbudi bu derginin halkın aynası olacağını düşünmüştür ve öyle de olmuştur, halk arasında çok bilinen bir dergi haline gelmiştir. Behbudi dergiye *Miro*, *Közgü*, *Zerkalo* ve *Oyina* adını vermiştir.

Dil meselesi bölümünde, Behbudi'nin Türkistanlı Türkler arasında İsmail Gaspıralı'nın öncülük ettiği "ortak dil" idealini benimsediği ifade edilmektedir. Behbudi, Türkistan'daki çeşitli bölgelerde gerçekleştirdiği anket soruları ile, Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi ile Abduraşid İborhimov'un *Miro* ve *Ulfat* gazetelerinin dilinin anlaşılır olduğu sonucuna varmıştır. Kendisinin Türkçeyi İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinden öğrendiği belirtilmektedir.

Behbudi'nin 1915 yılında kaleme aldığı "Dil Meselesi" makalesinde, Türkistan'da yaşayan halkın uzun yıllar boyunca Fars medeniyeti ile iç içe yaşadığını ve zaman içinde var olan Türkçe kelimelerin kullanımdan düştüğünü ifade eder. Ayrıca, 14. yüzyılda İslam'ın etkisiyle Arapçanın Türkçeye olan tesiri sonucunda yeni kelimelerin ortaya çıktığını vurgular. Behbudi, Arapça ve Farsça kelimelerin konuşulan dilden çıkarılmasının değil, geleceğe yönelik adımların atılması gerektiğini savunur. Örneğin, Arapça kelimelerin çokluğunu Türkçede ifade etmek için "lar" eki kullanmayı önerir; bu sayede Arapça "ulum" yerine Türkçe "ilimler", "funun" yerine "fenler", "ulamo" yerine "alimler", "quzzot" yerine "kadılar" gibi çokluk ifadelerinin kullanılmasını önerir.

Behbudi'nin *Marifetten Siyasete* başlıklı bölümünde, sadece ilim irfan ile değil, aynı zamanda siyasetle de ilgilendiği belirtilmektedir. Behbudi, siyasi konulardaki görüşlerini yazıları aracılığıyla dile getirmiş ve *Kitabi Müntahabı Coğrafiye Umumi* ve *Numuneni Coğrafiye* ders kitabında "Duma ve Türkistan Müslümanlar" başlığında bir yazı kaleme almıştır. Ayrıca, dünya genelindeki devlet yönetimleri hakkında da bilgiler sunmuştur. Behbudi, mevcut siyasete eleştiriler getirerek, kendi bakış açısıyla düşüncelerini ifade etmiş ve her zaman Müslüman halkın iyiliği için mücadele etmiştir.

Behbudi ve İsmail Gaspıralı bu bölümde, Behbudi ve İsmail Gaspıralı arasındaki ilişkilere odaklanılmakta; bu ilişkilerin başlangıcından itibaren nasıl geliştiği ele alınmaktadır. 1904 yılında Behbudi, ilk makalesini Tercüman gazetesine göndererek, ikili arasında dostane bir ilişkinin temellerini atmıştır. Behbudi, Gaspıralı'yı kendisine üstat ve hoca olarak görmüş, onun hedeflerini ve fikirlerini örnek almıştır. İkilinin ilk yüz yüze buluşması, 15 Ağustos 1905 tarihinde Nijniy Novgorod'da III. Tüm Rusya Müslümanlar Kongresi'nde gerçekleşmiştir.

Bilge sözler bölümünde Behbudi'ye ait özlü sözler yer almaktadır. Çoğunluğu milletin birliği, ilim irfan ve ana vatan duygularını içerir.

Özdeyişler kısmında Behbudi hakkında güzel sözler söyleyen tanınmış araştırmacı ve bilim insanları Vasliy Semerkandi, Fayzulla Hacayev, Laziz Azizoda, Hacı Muin, Sadridin Ayni, Vadud Mahmud, A.N. Samoyloviç, Boris Pyoskavskiy, İngeborg Baldauf, Begali Kasimov, Uluğbek Dalimov, Sirojiddin Ahmedov, ve Adeeb Khalid gibi yazarların sözleri yer almaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmada, Behbudi'nin hayatına odaklanılarak onun Türkistan halkına sağladığı entelektüel katkılardan bahsedilmektedir. Ceditler koleksiyon setinin henüz Türkiye Türkçesine kazandırılmamış olması, gelecekte bu eserlerin set halinde aktarılmasının alanda faaliyet gösteren araştırmacılara faydalı olabileceği düşünülmektedir. Kitaplar, Özbekçe ile ilgilenen araştırmacılar ve okurlar için sade ve anlaşılır bir dilde yazılmıştır, bu sayede Türkistan Ceditlerinin önemli şahsiyetleri hakkında özlü ve kapsamlı bilgiye ulaşmak isteyenler kolaylıkla anlayabileceklerdir. Kitaplar, bu şahsiyetlerin milletler tarafından daha geniş kitlelere tanıtılması ve ön bilgi edinilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Kitapların "cep kitap" şeklinde tasarlanmış olması kolayca yanda taşımak ve bilgileri hızlıca gözden geçirmek için oldukça kolaylık sağlamaktadır.